Toegang tot de top

Strategische verkenning naar toptalentontwikkeling in klassieke muziek en dans in Nederland

BLUEYARD

BLUEYARD

Toegang tot de top

Strategische verkenning naar toptalentontwikkeling in klassieke muziek en dans in Nederland

In opdracht van het ministerie van OCW

Datum oplevering/publicatie: mei 2026

© Blueyard Coöperatief UA, 2026

Adviseurs en auteurs
Marijn Cornelis
Gabriel Oostvogel
Auke Damsma
Gemma Jelier

Adres
Keizersgracht 100
1015 CV Amsterdam
info@blueyard.nl
www.blueyard.nl

Inhoudsopgave

1. Managementsamenvatting 4

2. Aanleiding en onderzoeksvragen 16

2.1. Aanleiding en context 16

2.2. Doel van het onderzoek 16

2.3. Onderzoeksvragen 16

3. Onderzoeksopzet en methoden 18

3.1. Afbakening van het onderzoek 18

3.1.1. Afbakening naar type instellingen 18

3.1.2. Afbakening in de tijd 18

3.1.3. Afbakening in de disciplines 18

3.2. Onderzoeksmethoden 19

3.2.1. Deskresearch 19

3.2.2. Uitvraag bij instellingen 19

3.2.3. Enquête onder toptalenten 19

3.2.4. Gesprekstafels met instellingen 21

3.2.5. Interviews met talenten 21

3.2.6. Interviews met deskundigen 21

3.3. Leeswijzer 21

3.4. Afkortingen 22

4. Het ecosysteem van talentontwikkeling 23

4.1. Kernbegrippen 23

4.2. Onderdelen van het ecosysteem 24

4.3. Eerder onderzoek 25

5. Het voortraject 26

5.1. Reguliere onderwijs 26

5.1.1. Muziek in het reguliere onderwijs 26

5.1.2. Dans in het reguliere onderwijs 27

5.1.3. Feitelijke ontwikkelingen 28

5.1.4. Reflectie 29

5.2. Muziek- en danslessen in de vrije tijd 30

5.2.1. Muzieklessen in de vrije tijd 30

5.2.2. Danslessen in de vrije tijd 33

5.2.3. Feitelijke ontwikkelingen 34

5.2.4. Reflectie 38

5.3. Talentontwikkelingsprogramma's 40

5.3.1. Bevindingen uit de gesprekstafels 40

5.3.2. Bevindingen uit de enquête 41

5.3.3. Reflectie 42

5.4. Maatschappelijke en sociale factoren 43

5.4.1. Bevindingen uit de gesprekstafels 44

5.4.2. Bevindingen uit de enquête 45
5.4.3. Feitelijke ontwikkelingen 46
5.4.4. Reflectie 47

5.5. DAMU-scholen en vooropleidingen 48
5.5.1. DAMU-scholen 48
5.5.2. Feitelijke ontwikkelingen 49
5.5.3. Jongtalentprogramma's en vooropleidingen 50
5.5.4. Eisen aan de onderwijsachtergrond 51
5.5.5. Reflectie 52

6. De kunstvakopleiding 53
6.1.1. Bevindingen uit de gesprekstafels 53
6.1.2. Bevindingen van de gesprekspartners over Internationalisering 54
6.1.3. Bevindingen uit de enquête en interviews 54

6.2. Feitelijke ontwikkelingen 55
6.2.1. De internationalisering van het Nederlandse kunstvakonderwijs 55
6.2.2. Historische ontwikkeling 56

6.3. Reflectie 59

7. Het professionele werkveld 61
7.1.1. Bevindingen uit de gesprekstafels 61
7.1.2. Bevindingen uit de enquête en onderzoeksdata 63

7.2. Feitelijke ontwikkelingen 65

7.3. Reflectie 66

8. Synthese 68

9. Witte vlekken en vervolgonderzoek 71

9.1. Prioritering 73

10. Richting voor een langetermijnvisie 74

10.1. Drie conclusies en aanbevelingen voor het systeem als geheel 74

10.2. Maak kansengelijkheid een expliciet uitgangspunt voor beleid 75

10.3. Verlaag drempels voor het combineren van toptalentontwikkeling en regulier onderwijs 77

10.4. Zorg voor kwalitatief en toegankelijk buitenschools aanbod en talentontwikkelingsprogramma's in het hele land 78

10.5. Kunstvakopleidingen en arbeidsmarkt 79

11. Bijlagen 82

1. Managementsamenvatting

Dit onderzoek is een strategische verkenning naar toptalentontwikkeling in de klassieke muziek en dans, uitgevoerd door Blueyard in opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW). Het onderzoek heeft als doel inzicht te bieden in succes- en belemmerende factoren binnen het talentontwikkelingssysteem en zo bouwstenen te leveren voor een langetermijnvisie voor het ministerie van OCW. De analyse richt zich op drie typen instellingen; A) talentontwikkelingsorganisaties, B) kunstvakonderwijs en C) BIS-gezelschappen, in de periode 2010–2025. We hebben zowel de feitelijke ontwikkeling binnen talentontwikkeling als de ervaring van talenten en instellingen onderzocht. Dit deden we door middel van een combinatie van deskresearch, data-uitvraag bij instellingen, enquêtes, interviews met experts en talenten en zes gesprekstafels met vertegenwoordigers van instellingen, onderwijs en talentontwikkelingsorganisaties.

In plaats van een “keten” van talentontwikkeling hebben we in dit onderzoek gekozen voor het begrip ecosysteem, omdat talentontwikkeling niet altijd via logische schakels een lineaire keten vormt, maar in de praktijk dynamisch en afhankelijk van onderlinge relaties is. Bovendien is het systeem circulair: de basis voedt de top, en de top voedt de basis.

De specifieke onderzoeksvragen voor dit rapport staan in deze managementsamenvatting blauw en cursief gemarkeerd. Daarnaast presenteren we ook aanvullende bevindingen die in het onderzoek naar voren zijn gekomen.

De onderzoeksvragen

Drie onderzoeksvragen die het ministerie van OCW voor dit onderzoek heeft opgesteld gaan over de weg die in Nederland opgegroeide toptalenten bewandelen. De beantwoording van deze onderzoeksvragen is gebaseerd op de literatuuranalyse, de resultaten van de enquête, de interviews met toptalenten en de gesprekstafels met de instellingen. De talenten, de instellingen en deskresearch gaven daarvan hetzelfde beeld, wat antwoord geeft op de volgende vraag:

Welke weg bewandelen (in Nederland opgegroeide) talenten, wat voor voortraject hebben ze gehad vanaf de eerste kennismaking met muziek/dans en waar naar stromen ze naar uit?

Het pad dat talenten bewandelen is uitzonderlijk intensief en vraagt jarenlange toewijding. Talenten starten vaak al op jonge leeftijd met muziek of dans in de vorm van buitenschoolse lessen. Een minderheid van deze talenten maakt kennis met muziek en dans in het reguliere onderwijs. Hun ontwikkeling intensiveert via gespecialiseerde buitenschoolse lessen en aanvullende activiteiten zoals jeugdorkesten, wedstrijden of concoursen. Zowel bij muziek als dans vormen vooropleidingen en DAMU-trajecten belangrijke fases richting het kunstvakonderwijs. Volgens gesprekspartners concurreren in Nederland opgegroeide talenten bij de audities voor deze opleidingen met een grote internationale instroom. De meeste

professionals combineren vervolgens uitvoerend werk met lesgeven en freelanceactiviteiten, binnen een sterk internationaal en onzeker werkveld.

In ons onderzoek hanteren we opeenvolgende fasen in de ontwikkeling van talent als ordeningsprincipe: de periode vóór de kunstvakopleiding, de fase van de kunstvakopleiding zelf en de overgang naar het professionele werkveld. Per fase maakten we een analyse van bevindingen, deden we feitenonderzoek en schreven we een reflectie. Deze combinatie geeft antwoord op de onderzoeksvragen die hieronder worden genoemd.

Op welke wijze sluiten instellingen, kunstvakonderwijs en (amateur)voorzieningen op elkaar aan en welke drempels kunnen in dit proces worden geïdentificeerd?

Er zijn diverse drempels en knelpunten wat betreft de aansluiting van de verschillende onderdelen van het ecosysteem. Een van onze belangrijkste conclusies is dat het ecosysteem op veel punten kwetsbaar is en in vrijwel alle fases de overgangen onder druk staan:

- In het reguliere onderwijs wordt onvoldoende ingezet op doorverwijzing naar het buitenschoolse aanbod.
- Het buitenschoolse aanbod is in veel gevallen versnipperd geraakt, waardoor doorverwijzing naar talentontwikkelingsorganisaties en kunstvakopleidingen bemoeilijkt wordt.
- Talentontwikkelingsprogramma's, vooropleidingen en DAMU-scholen zijn afhankelijk van lokale initiatieven, institutionele bereidheid of tijdelijke financiering. Deze voorzieningen zijn daarnaast niet voor iedereen in dezelfde mate bereikbaar of betaalbaar.
- Bij de instroom naar de kunstvakopleidingen ontstaat een kantelpunt in het systeem, omdat er veel internationale instroom is. Dit gebeurt nogmaals bij de overgang van opleiding naar professioneel veld.

Belemmeringen en succesfactoren

Drie onderzoeksvragen gaan over de belemmeringen en succesfactoren die talenten tegen komen. We onderzochten die vragen bij de instellingen en bij de talenten zelf door gesprekstafels, interviews en de enquête. Vervolgens onderzochten we de genoemde belemmeringen en succesfactoren via deskresearch of door het raadplegen van experts (zie bijlagen), waarna we per fase reflecteerden.

Welke (algemene) problemen zien de instellingen in de doorstroom van talent?
De instellingen A, B en C gaven daarvan een consistent beeld:

- gebrek aan samenhang in het systeem;
- onvoldoende (verdiepende) muziek- en danslessen in het reguliere onderwijs;
- toegankelijkheidsproblemen door het wegvallen van buitenschools aanbod (financieel en regionaal);
- onvoldoende beschikbaarheid van buitenschools lesaanbod in de vrije tijd (bij dans met name balletlessen);
- kwaliteitsverschillen in het reguliere onderwijs en in het buitenschools aanbod;

- verzwakking van de muziekverenigingen waardoor er minder instroom van (blaas-) instrumenten is;
- beperkte doorstroom van vmbo-leerlingen;
- ontbreken van een mbo-opleiding voor klassieke muziek;
- beperkte doorstroom van mbo-danstalenten naar hbo;
- onvoldoende structurele financiering van talentprogramma's, vooropleidingen en DAMU-scholen;
- knelpunten in flexibiliteit van de kunstvakopleidingen, waardoor maatwerk of verbreding van het curriculum minder goed gefaciliteerd kunnen worden;
- beperkt arbeidsmarktperspectief;
- beperkte zichtbaarheid en negatief imago van klassieke muziek en dans.

Zij noemen geen demografische ontwikkelingen die hierop van invloed zijn.

Welke obstakels benoemen talenten richting de top?

Het is belangrijk in gedachte te houden dat de talenten die we met onze enquête bereikten al toegang hebben gekregen tot het systeem. De enquête biedt daarom geen inzicht in de obstakels die talenten hebben ervaren die niet in het systeem terecht zijn gekomen.

De meest genoemde obstakels door de respondenten van de enquête zijn:

- onzekerheid, faalangst of prestatiedruk;
- beperkte kennis van doorontwikkelmogelijkheden;
- gebrek aan tijd;
- een onveilige sfeer binnen opleiding of groep;
- last van blessures, vooral bij dans;
- reisafstand naar lesaanbod;
- negatief beroepsperspectief en zorgen over bestaanszekerheid;
- lastige combinatie van schoolopleiding met het tijdsintensieve traject van toptalentontwikkeling.

Welke omstandigheden hebben volgens talenten bijgedragen bij het behalen van de top?

De talenten benoemden in de enquête de volgende succesfactoren:

- steun van familie;
- steun van vrienden;
- inspirerende docenten;
- het bezoeken van dans- of muziekvoorstellingen;
- voorbeelden of idolen;
- studeren of werken in het buitenland;
- deelname aan masterclasses en wedstrijden;
- spelen in jeugdorkesten, zingen in koren of dansen in dansgroepen;
- contacten in de muziek- of danswereld.

Wat is volgens de instellingen nodig om toptalent in Nederland voort te brengen?
Instellingen zijn hierin eensluidend en benoemen aan de gesprekstafels allereerst een sterk, doorlopend en ondersteund systeem, vanaf vroege kennismaking tot en met de beroepspraktijk. Zij noemen de volgende noodzakelijke elementen:

1. Vroege en stevige basis
   - op jonge leeftijd beginnen met dans- en muzieklessen;
   - structurele verankering in het onderwijscurriculum:
     - meer lestijd;
     - structurele dans- en muzieklessen.
   - kwaliteit van muziek en dans in het reguliere onderwijs:
     - inzet van vakdocenten;
     - betere toerusting van groepsleerkrachten;
     - sterkere positie van kunstonderwijs op de pabo.
   - actieve kennismaking, maar ook doorverwijzing vanuit het reguliere onderwijs.

2. Toegankelijke en kwalitatieve buitenschoolse infrastructuur
   - betaalbaarheid, bereikbaarheid en kwaliteit als basisvoorwaarden;
   - structurele publieke financiering van aanbod (muziekscholen, dansscholen);
   - ondersteuning van zzp-docenten als sleutelpersonen in talentherkenning;
   - kwaliteitsborging, vooral in de danssector en bij particuliere aanbieders;
   - versterking van specialistisch aanbod (bijv. ballet).

3. Versterking van talentontwikkelingstrajecten, DAMU-scholen en vooropleidingen
   - structurele ondersteuning van aanvullende talentontwikkelingsorganisaties;
   - formalisering en versterking van vooropleidingen en DAMU-scholen:
     - duidelijke opdracht en financiering;
     - betere aansluiting op kunstvakonderwijs.

4. Flexibel en responsief kunstvakonderwijs
   - meer maatwerk en flexibiliteit in opleidingen;
   - ruimte voor nieuwe opleidingsroutes en verbreding van het curriculum;
   - voor muziek: meer mogelijkheden voor meervoudige studiepaden.

5. Aantrekkelijke beroepspraktijk
   - betere arbeidsvoorwaarden en perspectief;
   - langere en betere overgangstrajecten (stages, traineeships in dans);
   - meer structurele financiering voor vaste contracten;
   - verbetering van inkomenscontinuïteit.

6. Duidelijke ontwikkelpaden (net als in de sport)
   - actieve talentherkenning;
   - ouderbetrokkenheid.

7. Sterker maatschappelijk verhaal
   - kunst als essentieel onderdeel van ontwikkeling;
   - belang van inspiratie en rolmodellen.

Onze reflectie op de belemmeringen en succesfactoren:
Hoewel cultuuronderwijs wettelijk is verankerd in het reguliere onderwijs zijn er grote verschillen in cultuuronderwijs op scholen. Uit deskresearch weten we dat muziek in het reguliere onderwijs aan diepgang heeft verloren en dat dans een zeer beperkte positie inneemt. Belangrijker is echter dat cultuuronderwijs in het reguliere onderwijs op dit moment maar een beperkte rol pakt als het gaat om doorverwijzing van talenten. Voor kansengelijkheid binnen talentontwikkeling is het belangrijk te onderzoeken of die rol sterker kan worden.

Het buitenschoolse aanbod is altijd al een combinatie geweest van gesubsidieerd en ongesubsidieerd aanbod. Afgelopen 15 jaar zijn er echter veel zelfstandige aanbieders bij gekomen en is het aantal gesubsidieerde kunstencentra en muziekscholen afgenomen. Het buitenschools aanbod is een gefragmenteerd, marktgestuurd veld. Bij muziek er is minder deelname aan verenigingen. Bij dans is het aanbod van klassiek ballet sterk verminderd en danslessen worden meer in de context van sportscholen met een breed aanbod gegeven. Wat deze ontwikkelingen precies betekenen voor de ontwikkeling en doorstroom van toekomstig toptalent is onduidelijk door gebrek aan specifieke data, maar toegankelijkheid, zichtbaarheid, kwaliteit en samenhang staan onder druk en deelname is sterk afhankelijk van sociaal-economische factoren. Specialistisch aanbod, zoals balletlessen, is essentieel voor toptalentontwikkeling en is schaars en geografisch ongelijk verdeeld. Als het opleiden van toptalent als publiek belang wordt gezien, vraagt dit om expliciete regie van lokale en landelijke overheden op de toegankelijkheid, kwaliteit en beschikbaarheid van buitenschools (specialistisch) aanbod.

Talentontwikkelingsorganisaties, zoals concoursen, wedstrijden en orkesten zijn belangrijk voor talentontwikkeling, maar zijn kwetsbaar. Door versnippering en daardoor zwakkere doorverwijzing van het buitenschoolse aanbod, kost het meer moeite om talenten te vinden. Door gebrek aan samenhang tussen lokaal, regionaal en landelijk aanbod stokt de doorstroom of stromen talenten juist te snel door naar landelijk niveau. En door onduidelijkheid over hun positionering en financiering binnen het beleid van de rijkscultuurfondsen staat hun rol onder druk. Dit vraagt om duidelijke beleidskeuzes en positionering binnen het systeem van de fondsen.

Talentontwikkeling in muziek en dans staat mede onder druk doordat het concurreert met andere vrijetijdsbestedingen. De keuze voor een intensief en gefocust traject, dat nodig is voor deze kunstvormen, wordt sterk bepaald door sociaal-maatschappelijke factoren, zoals opvoedingsidealen, ouderlijke steun en cultureel en economisch kapitaal. De vroege en intensieve investering die het vraagt, botst vaak met Nederlandse waarden van brede ontwikkeling. Hierdoor stromen vooral kinderen uit cultureel sterke netwerken met een achtergrond in dans en muziek door. Dit vergroot ongelijkheid en roept de vraag op hoe toegang tot het ecosysteem van talentontwikkeling verbreed kan worden.

De overgang van voortgezet onderwijs naar kunstvakonderwijs is een cruciaal maar kwetsbaar punt: DAMU-scholen en vooropleidingen zijn belangrijk voor doorstroom, maar beperkt gefinancierd, ongelijk verspreid en afhankelijk van lokale initiatieven. Dit roept vragen op over publieke verantwoordelijkheid, toegankelijkheid en regionale spreiding. Zonder duidelijke regie en randvoorwaarden vanuit de overheid blijft talentontwikkeling in deze fase te afhankelijk van toeval en institutionele keuzes.

In onze enquête zien we dat weinig talenten doorgestroomd zijn via vmbo en mbo. Gesprekspartners herkennen dit en geven aan dat alternatieve routes, zoals de 21+toets weinig bekend zijn. Hierdoor kunnen artistiek talentvolle maar academisch minder sterke leerlingen moeilijk doorstromen, wat de vraag oproept of het systeem voldoende ruimte biedt voor diverse talentprofielen.

Het Nederlandse kunstvakonderwijs is sterk geïnternationaliseerd. Dit is mede het gevolg van het hogeronderwijsbeleid. In 2010 stelden de Commissie-Veerman en de Commissie-Dijkgraaf dat het hoger onderwijs zich internationaal moest oriënteren en positioneren in de competitie om talent. Tegelijk werd toen al gewaarschuwd voor een mogelijk verdringingseffect van in Nederland opgegroeide talenten. Daarom moest de doorstroom van in Nederland opgroeiende jongeren beter worden geborgd via sterke vooropleidingen en nauwe verbinding tussen cultuureducatie, amateurkunst en het kunstvakonderwijs. Ook de Raad voor Cultuur pleitte in 2010 voor ambitieuze opleidingen met strenge selectie, maar ook voor meer aandacht voor de voedingsbodem voor talentontwikkeling. De Raad signaleerde toen al de grote hoeveelheid buitenlandse studenten, zowel voor muziek als dans.

Het *Sectorplan hbo-Kunstonderwijs 2011 – Focus op Toptalent* vertaalde de aanbevelingen van Dijkgraaf naar concreet beleid, met als kernambitie kwaliteitsversterking en het versterken van de internationale positie. Opleidingen dienden zich internationaal te oriënteren, duurzame allianties met buitenlandse partners aan te gaan en zich sterker te positioneren in internationale netwerken en rankings. Het aantrekken van toptalent stond daarbij centraal, niet volumegroei. Tussen 2005 en 2015 nam de instroom van buitenlandse studenten in het kunstvakonderwijs sterk toe. De internationalisering droeg bij aan kwaliteit en diversiteit, maar ging ook gepaard met een dalend aandeel Nederlandse studenten, met name in klassieke muziek en dans.

De kunstvakopleiding is daarmee een cruciale maar spanningsvolle fase, waarin internationale instroom, strenge selectie en voorbereiding op een onzeker en hybride werkveld samenkomen. Opleidingen en talenten vragen om meer flexibiliteit en maatwerk, maar dit is volgens de kunstvakopleidingen lastig vanwege de financieringsvoorwaarden, waardoor moeilijk nieuwe studies, of gecombineerde studies gerealiseerd kunnen worden, en verbreding van het curriculum als lastig wordt ervaren.

Ook nu zijn er zorgen over doorstroom van in Nederland opgeleide talenten. Dit roept de vraag op of het kunstvakonderwijs primair gericht moet blijven op internationale excellentie. Deze vraag sluit aan bij het recent gepubliceerde rapport *ACT!* Van de commissie Bussemaker, waarin wordt aanbevolen een brede definitie van talent te hanteren die niet alleen gaat over individuele artistieke excellentie.

Prestatiedruk is een structureel en onderschat probleem. Terwijl dit als belangrijkste belemmering wordt genoemd door de talenten zelf, was het bij de gesprekstafels geen onderwerp van gesprek. Daarom vraagt dit probleem om meer aandacht en proactieve begeleiding in het hele systeem om uitval te voorkomen.

Het professionele veld in muziek en dans wordt gekenmerkt door sterke internationalisering, en bij audities is er een toenemende internationale concurrentie. Daarnaast is er een onzeker en laagbetaald arbeidsmarktperspectief. Deze ontwikkelingen beïnvloeden niet alleen individuele kansen, maar ook het hele ecosysteem, omdat de aantrekkelijkheid van het vak afneemt. Daarnaast geven gesprekspartners aan dat door de internationalisering de kans bestaat dat (toekomstige) in Nederland opgegroeide rolmodellen en docenten verdwijnen.

Stand van zaken

Een aantal onderzoeksvragen gaat over de huidige stand van zaken en over belangrijke ontwikkelingen binnen talentontwikkeling in de periode 2010-2025. We bevroegen daarover de instellingen, vroegen bij hen data op en deden deskresearch. Dat levert antwoord op de volgende onderzoeksvragen:

In hoeverre klopt de aanname dat het wegvallen van (amateur)voorzieningen en de veranderingen in de insteek van dit soort (amateur)voorzieningen toptalentontwikkeling in de weg zit?

Uit dit onderzoek blijkt dat de context waarbinnen Nederlands talent zich ontwikkelt, in de periode 2010-2025 ingrijpend is veranderd. Daarbij springen enkele structurele ontwikkelingen eruit:

- Een eerste verandering betreft de internationalisering van het kunstvakonderwijs en het professionele veld. Conservatoria en dansopleidingen opereren nadrukkelijk in een internationale markt. Binnen Europa kan ieder talent auditie doen, waardoor Nederlandse opleidingen toegankelijk zijn geworden voor een veel grotere groep kandidaten. Deze ontwikkeling is bewust ingezet door de sector: internationalisering werd gezien als middel om kwaliteit, excellentie en internationale positie van het kunstonderwijs te versterken. Dat doel is ook bereikt; het niveau van de Nederlandse opleidingen en de professionele instellingen worden internationaal erkend. Tegelijkertijd werd al in 2010 door de sector zelf en door de Raad voor Cultuur al gewaarschuwd dat deze openstelling alleen houdbaar zou zijn wanneer ook stevig zou worden geïnvesteerd in de nationale toeleiding naar datzelfde topniveau. Onze gesprekspartners concluderen dat dit traject juist is verzwakt.

- Daarmee hangt een tweede ontwikkeling samen: verschraling in het voortraject. Hoewel we nog niet goed weten of de afbouw van kunstencentra en muziekscholen in veel gemeenten per se heeft geleid tot minder kinderen die muziek maken of dansen, heeft dit wel geleid tot een minder vanzelfsprekende infrastructuur voor vroege talentontdekking en brede instroming. Hoewel particuliere docenten, stichtingen en nieuwe initiatieven veel hebben opgevangen, is de toegankelijkheid ongelijker

geworden en afhankelijker van regio, netwerk en financiële draagkracht. Gesprekspartners geven aan dat de kwaliteit en het aanbod van lessen verschilt per aanbieder. Bovendien is het aanbod van klassiek ballet sterk verminderd.

- Een derde structureel gegeven dat uit ons onderzoek blijkt is dat de maatschappelijke context waarin kinderen en jongeren opgroeien, is veranderd. Vrijetijdsbesteding is diffuser geworden, concurrentie met andere activiteiten is groter, en langdurige binding aan één discipline is minder vanzelfsprekend. De hoge mate van toewijding die klassieke muziek en dans vragen staat daarmee sterker onder druk dan voorheen.
- Tegelijkertijd is een vierde ontwikkeling zichtbaar: volgens onze gesprekspartners is het beroepsperspectief sinds 2010 onzekerder geworden. Waar lange tijd een vaste aanstelling bij een orkest of gezelschap gold als herkenbaar eindpunt van het systeem, is nu sprake van een gefragmenteerde beroepspraktijk met lage bestaanszekerheid. Afgestudeerden combineren uitvoerend werk met lesgeven, tijdelijke projecten, freelance opdrachten en soms werkzaamheden buiten de sector, en hebben een laag inkomen en weinig bestaanszekerheid. Vooral in de enquête wordt duidelijk dat deze onzekerheid doorwerkt in motivatie en keuzes van jonge talenten. Respondenten noemen expliciet dat jongeren en ouders zich vaker afvragen of de jarenlange investering opweegt tegen het perspectief op bestaanszekerheid. Voor dans geldt hierbij bovendien dat de carrière kort is, en dat de doorstroom naar werk buiten de sector vraagt om andere diploma's of vaardigheden die op latere leeftijd gehaald moeten worden.

Juist de combinatie van deze ontwikkelingen maakt dat de positie van in Nederland opgegroeid talent sinds 2010 kwetsbaarder is geworden. Het samenvallen van internationale concurrentie, een minder robuuste basisinfrastructuur, maatschappelijke veranderingen en een verslechterd arbeidsmarktperspectief vergroot de obstakels in vrijwel elke fase van het systeem.

In hoeverre klopt de aanname dat vooral veel mensen van buiten Nederland hier studeren en/of werken?

Uit de (beperkt) aangeleverde data van de kunstvakopleidingen en BIS-instellingen en de gesprekstafels kunnen we constateren dat bij de bacheloropleidingen dans veel mensen studeren die buiten Nederland zijn opgegroeid. Bij de bacheloropleiding muziek is het aandeel in Nederland opgegroeide studenten nog redelijk groot, maar bij de masteropleiding is dit aandeel ver in de minderheid. Bij de professionele BIS-gezelschappen is het aantal mensen dat buiten Nederland is geboren bij dans in de meerderheid, bij muziek groeit dit aantal volgens gesprekspartners gestaag.

Wanneer is de opleidingsloopbaan/ talentontwikkelingsketen in Nederland voldoende om bij de BIS- gezelschappen te worden aangenomen?

Uit de gesprekken blijkt dat BIS-instellingen muziek bewust blinde audities doen om nieuwe musici te selecteren en ook bij dans speelt geboorteland of studie geen rol. Zowel niveau als aansluiting bij de artistieke visie van het gezelschap zijn doorslaggevende factoren in de keuze. Niveau en aansluiting bij de artistieke visie zijn beiden factoren die vrijwel niet te kwantificeren zijn. Het is dus niet mogelijk precies een punt te noemen waarop een talent over voldoende vaardigheden bezit om door een BIS-instelling aangenomen te worden.

Gesprekspartners geven aan dat het steeds minder in Nederland opgegroeide talenten lukt door een BIS-instelling te worden aangenomen ten opzichte van internationale kandidaten. Deze stelling is niet in dit onderzoek getoetst. Dit is ook een kwestie van aantallen: de hoeveelheid buiten Nederland opgegroeide talenten is alleen al puur getalsmatig vele malen groter dan in Nederland opgegroeide talenten. Wel maken de BIS-instellingen zich zorgen over de doorstroming van in Nederland opgegroeid talent.

Wat moet er nog onderzocht worden

We inventariseerden na deskresearch, gesprekken en de enquête wat er nog ontbreekt voor een goede visievorming. Daarmee geven we antwoord op de volgende vraag:

Wat zijn de witte vlekken die nog in kaart moeten worden gebracht om een langetermijnvisie op toptalentontwikkeling door het ministerie van OCW te realiseren?

Dit rapport kan dienen als een basis voor het ontwikkelen van een visie op toptalentontwikkeling. Voor effectief en gericht beleid zijn aanvullende data, monitoring en verdiepend onderzoek nodig. Er ontbreken structurele, langjarige landelijke, cijfermatige inzichten in onder meer internationalisering, deelname aan buitenschools aanbod, effecten van gemeentelijk beleid, uitval in het systeem en de kwaliteit van docenten, waardoor het risico bestaat dat beleid onvoldoende onderbouwd en moeilijk te evalueren is. Daarnaast is verdiepend onderzoek nodig naar onder andere de relatie tussen onderwijs en buitenschools aanbod, effectieve modellen voor talentontwikkeling, internationale vergelijkingen, regionale spreiding en bereikbaarheid van voorzieningen, de rol van aanvullende talentontwikkelingsprogramma's, alternatieve doorstroomroutes en het bereik van 'onzichtbaar' talent dat niet instroomt.
We realiseren ons dat dit veel onderwerpen zijn. We raden aan om de prioriteit te leggen bij de witte vlekken in het voortraject, vóór de kunstvakopleiding, omdat dit het meeste effect heeft op talentontwikkeling bij een brede groep.

Onze conclusie

De hoofdvraag voor dit onderzoek luidt als volgt:

Wat zijn de voornaamste belemmerende en succesfactoren die het ministerie van OCW en decentrale overheden mee zouden moeten nemen bij de ontwikkeling van een langetermijnvisie op toptalentontwikkeling in de klassieke muziek en dans?

Dit rapport laat zien dat het Nederlandse ecosysteem voor toptalentontwikkeling in klassieke muziek en dans op meerdere punten kwetsbaar is. Die kwetsbaarheid zit niet zozeer in één afzonderlijk onderdeel, maar in de samenloop van ontwikkelingen en omstandigheden, gedurende afgelopen decennia, die elkaar versterken: een veranderd binnenschools aanbod, gefragmenteerder en meer marktgericht buitenschools aanbod, kwetsbare talentontwikkelingsprogramma's, DAMU-scholen en vooropleidingen, toenemende internationale concurrentie in de opleidingen en het werkveld, en een veranderend beroepsperspectief.

Het onderzoek toont aan dat toptalentontwikkeling in klassieke muziek en dans vooral een systeemvraagstuk is: juist de samenhang tussen alle onderdelen van het ecosysteem bepaalt het succes. Vijf aspecten staan centraal:

(1) De samenhang in het systeem is kwetsbaar, met knelpunten in de overgangen en afhankelijkheid van toevallige verbindingen;

(2) De toegang tot talentontwikkeling is niet voor iedereen gelijk en sterk afhankelijk van sociaal en cultureel kapitaal, waardoor kansengelijkheid onder druk staat;

(3) Er bestaat een structurele spanning tussen marktwerking en de behoefte aan specialistische, langdurige en kostbare voorzieningen;

(4) Internationalisering versterkt de artistieke kwaliteit, maar zet volgens gesprekspartners de positie en doorstroom van in Nederland opgegroeid talent onder druk;

(5) Er ontbreekt expliciete publieke regie, waardoor onduidelijk is welke functies geborgd moeten worden en wie daarvoor verantwoordelijk is.

Gezamenlijk wijzen deze inzichten erop dat de uitdaging niet alleen ligt in het verbeteren van afzonderlijke onderdelen, maar vooral in het formuleren van een duidelijke visie op het ecosysteem als geheel, inclusief fundamentele beleidskeuzes over publieke verantwoordelijkheid, toegankelijkheid, internationale positionering en de inrichting van een duurzame talentontwikkelingsstructuur.

Richting voor een langetermijnvisie

Vanuit deze conclusies geven we aanbevelingen voor een langetermijnvisie op talentontwikkeling.

We geven drie algemene aanbevelingen voor het systeem als geheel:

- Benader talentontwikkeling als ecosysteem. Talentontwikkeling bestaat uit onderdelen die elkaar beïnvloeden. Geef beleid vorm vanuit de samenhang tussen de voorzieningen en toets beleid op effecten in het gehele systeem.
- Versterk zichtbaarheid en waardering van klassieke muziek en dans. Versterking van zichtbaarheid in onderwijs, media en publieke ruimte is belangrijk voor voldoende instroom en draagvlak.
- Investeer in structurele monitoring en dataverzameling zodat gevolgen van beleid beter gemonitord kunnen worden.

Maak daarnaast kansengelijkheid een expliciet uitgangspunt voor beleid:

- Het reguliere onderwijs is een belangrijke toegangspoort, dus versterk de doorverwijsfunctie van binnen- naar buitenschools aanbod.
- Maak buitenschools muziek- en dansonderwijs toegankelijk voor alle kinderen, ongeacht sociaal-economische achtergrond.
- Vergroot de toegankelijkheid voor vmbo- en mbo-leerlingen via gerichte instroom- en doorstroomroutes.

Zorg dat er zo min mogelijk drempels zijn voor talenten om hun vele uren van oefenen en trainen te combineren met het reguliere onderwijs:

- Ontwikkel een regeling voor maatwerk en vrijstellingen in het voortgezet onderwijs (zoals een talentstatus voor sport).
- De rol van DAMU-scholen en vooropleidingen van kunstvakopleidingen is belangrijk, en verdient structureel beleid en bekostiging.

Zorg samen met gemeenten en provincies voor een toegankelijk en kwalitatief goed buitenschools aanbod en talentontwikkelingsprogramma's in het hele land:

- Goede kwaliteit en specialistisch aanbod van muziek- en danslessen kan niet alleen aan de markt worden overgelaten. Ontwikkel samen met gemeenten en provincies beleid op versterking en kwaliteitsverbetering van het aanbod.
- Toptalentontwikkelingsprogramma's zijn afhankelijk van provinciaal en lokaal aanbod, en van financiering door fondsen. Maak hierover bestuurlijke afspraken tussen het Rijk, de provincies en gemeenten, zodat lokaal talent kan doorstromen en belangrijke voorzieningen in stand blijven en zorg dat deze programma's binnen de fondsen goed gepositioneerd worden.

Wat betreft de kunstvakopleidingen en het professionele veld:

- Internationale excellentie versterkt het niveau, maar kan de positie van Nederlands talent onder druk zetten. Een heldere visie is nodig op de gewenste balans tussen internationale topkwaliteit en nationale talentontwikkeling.
- Stimuleer daarnaast flexibelere en bredere kunstvakopleidingen passend bij het veranderende werkveld.

- Veranker aandacht voor mentale gezondheid en weerbaarheid structureel in opleidingen en talentprogramma's.
- Ontwikkel gerichte maatregelen die bijdragen aan betere arbeidsvoorwaarden, meer continuïteit in werk en een aantrekkelijk arbeidsperspectief.

2. Aanleiding en onderzoeksvragen

2.1. Aanleiding en context

In december 2024 heeft de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) opdracht gegeven tot het ontwikkelen van beleid ter versterking van talentontwikkeling in de podiumkunsten, met specifieke aandacht voor de 'ambachtelijke' beroepen van uitvoerend musicus en danser.

Ten behoeve van het ontwikkelen van dit beleid heeft het ministerie van OCW gekozen voor een strategische verkenning die inzicht geeft in succes- en belemmerende factoren binnen de keten van toptalentontwikkeling in de klassieke muziek en dans, en die bouwstenen aanreikt voor een langetermijnvisie.

2.2. Doel van het onderzoek

In de opdracht voor dit onderzoek is het doel als volgt beschreven: *'het onderzoek draagt bij aan de vorming van een visie op mogelijk beleid voor verbetering van toptalentontwikkeling en is in dat opzicht bedoeld als strategische verkenning. Op basis van het onderzoek moet kunnen worden bepaald waar obstakels zitten en witte vlekken in de keten, maar ook wat de succesfactoren zijn […].'*

2.3. Onderzoeksvragen

De hoofdvraag voor dit onderzoek luidt als volgt:

Wat zijn de voornaamste belemmerende en succesfactoren die het ministerie van OCW en decentrale overheden mee zouden moeten nemen bij de ontwikkeling van een langetermijnvisie op toptalentontwikkeling in de klassieke muziek en dans?

Als startpunt van het onderzoek zijn drie typen instellingen benoemd, die zich in de directe invloedssfeer van de (rijks)overheid bevinden. In dit rapport worden instellingen naar deze indeling aangeduid met A- B-, en C-instellingen:

A. de instellingen klassieke muziek en dans die hebben aangevraagd bij de meerjarenregeling Talentontwikkeling 2025-2028 van het Fonds voor Cultuurparticipatie;
B. het kunstvakonderwijs, in het bijzonder de hbo-opleidingen tot klassiek musicus en danser;
C. de BIS-gezelschappen, in het bijzonder de orkesten, muziekensembles, operagezelschappen en dansgezelschappen;

De volgende deelvragen staan centraal in het onderzoek:

1) Welk beeld geven de instellingen A, B en C over de onderstaande vragen?
   - Wat voor voortraject hebben toptalenten gehad vanaf de eerste kennismaking met muziek/dans en waar stromen ze naartoe uit?
   - Wat is er volgens de instellingen nodig om toptalent in Nederland voort te brengen?
   - Welke (algemene) problemen zien de instellingen in de doorstroom van talent?
   - Welke demografische ontwikkelingen zijn hierop van invloed?
   - In hoeverre klopt de aanname dat vooral veel mensen van buiten Nederland hier studeren en/of werken?
   - Meer expliciet voor de BIS-instellingen: (wanneer) is de opleidingsloopbaan/ talentontwikkelingsketen in Nederland voldoende om bij deze gezelschappen te worden aangenomen?

2) Welke weg bewandelen de in Nederland opgegroeide toptalenten bij de instellingen? (te onderzoeken bij de toptalenten die zich in de instellingen bevinden.)
   - Hoe ziet hun voortraject eruit vanaf de eerste kennismaking met muziek/dans?
   - Ondervinden zij obstakels richting de top? Zo ja, welke?
   - Welke omstandigheden hebben bijgedragen bij het behalen van de top?

3) In hoeverre klopt de aanname dat het wegvallen van (amateur)voorzieningen en de veranderingen in de insteek van dit soort (amateur)voorzieningen toptalentontwikkeling in de weg zit?

4) Op welke wijze sluiten instellingen, kunstvakonderwijs en (amateur)voorzieningen op elkaar aan als het gaat om toptalentontwikkeling? Welke drempels kunnen in dit proces worden geïdentificeerd?

5) Wat zijn de witte vlekken die nog in kaart moeten worden gebracht om een langetermijnvisie op toptalentontwikkeling door het ministerie van OCW te realiseren?

In dit onderzoek interpreteren wij deze opdracht als een integrale analyse van het talentontwikkelingssysteem, waarin zowel structurele factoren (zoals beleid, financiering en infrastructuur), institutionele factoren (zoals organisaties en hun onderlinge aansluiting) als individuele factoren in samenhang in beeld worden gebracht.

3. Onderzoeksopzet en methoden

3.1. Afbakening van het onderzoek

Om de onderzoeksvragen gericht en binnen de beschikbare tijd en middelen te kunnen beantwoorden, is het onderzoek op drie dimensies afgebakend: type instellingen, tijdsperiode en disciplines.

3.1.1. Afbakening naar type instellingen

Het onderzoek richt zich op drie typen instellingen die in hoofdstuk 2 zijn beschreven. We refereren aan deze instellingen als instellingen A, B, en C. Bij instellingen A hebben we de afbakening uitgebreid door niet alleen instellingen die aangevraagd hebben bij het Fonds voor Cultuurparticipatie (FCP) mee te nemen, maar ook enkele dansorganisaties die zich richten op talentontwikkeling. In de bijlagen van dit onderzoek is een lijst organisaties opgenomen waarmee voor dit onderzoek is gesproken, of waaraan informatie is opgevraagd.

De afbakening tot instellingen A, B en C sluit aan bij de opdrachtformulering, waarbij wordt aangegeven dat deze instellingen in de directe invloedssfeer van de (rijks)overheid liggen. De afgebakende groep instellingen biedt gezamenlijk een breed overzicht van waar talenten in hun ontwikkeling tegenaan lopen en wat nodig is om de toptalentontwikkeling in Nederland te versterken.

De geselecteerde instellingen vertegenwoordigen gezamenlijk belangrijke, maar niet de *enige* componenten in de keten van toptalentontwikkeling. We zijn ons ervan bewust dat er een breder veld van instellingen en opleidingen is dat een rol speelt, zoals het primair of voortgezet onderwijsveld, het vrijetijdsaanbod muziek en dans, muziek- of dansverenigingen en mbo-instellingen. Deze andere partijen zijn in dit onderzoek niet bevraagd. Hun rol wordt betrokken via de perspectieven van instellingen A, B en C en talenten, en via aanvullende gesprekken met deskundigen.

3.1.2. Afbakening in de tijd

De periode die wordt onderzocht is in de opdracht vastgesteld op 2010 tot 2025. Deze periode is gekozen omdat in 2010 sprake was van een beleidsomslag, waarbij zowel op rijks- als gemeentelijk niveau meer aan de markt is overgelaten. Deze analyse dient er dan ook mede toe om te onderzoeken hoe de keten van klassieke muziek en dans als gevolg hiervan is veranderd en welke eventuele knelpunten hierdoor zijn ontstaan. Waar relevant gaan we ook verder terug in de tijd: sommige ontwikkelingen in het heden laten zich onvoldoende duiden zonder stil te staan bij de geschiedenis erachter.

3.1.3. Afbakening in de disciplines

Deze verkenning richt zich specifiek op klassieke muziek en dans. Bij dans kijken we naar de brede waaier van dans binnen de BIS-gezelschappen (en een aantal door het Fonds

Podiumkunsten (FPK) ondersteunde gezelschappen), van klassiek ballet tot moderne en hedendaagse dans.

De keuze voor deze disciplines hangt samen met de opdracht. Daarin wordt aangegeven dat het specifieke karakter van de beroepen waarop het onderzoek zich richt een vroege start en langdurige, intensieve training vereisen. We zijn ons er echter van bewust dat dit niet alleen voor deze disciplines geldt.

3.2. Onderzoeksmethoden

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden is gebruikgemaakt van kwalitatieve en kwantitatieve methoden. Deze methoden vullen elkaar aan en bieden een breed beeld van de keten van talentontwikkeling, de knelpunten en succesfactoren.

Tussentijds zijn verschillende momenten van afstemming of inbreng geweest van een begeleidingscommissie, bestaande uit de onderzoekscoördinator en twee beleidsmedewerkers vanuit het ministerie van OCW, één beleidsmedewerker vanuit de provincie, en één vanuit een gemeente. Deze commissie is viermaal bij elkaar gekomen om feedback te geven op concepten. Daarnaast heeft deze commissie feedback gegeven op de enquêtevragen en de samenstelling van de gesprekstafels.

3.2.1.Deskresearch

Er is een analyse uitgevoerd van bestaande literatuur, beleidsdocumenten en eerdere onderzoeken naar (onderdelen van) de keten van talentontwikkeling. Deze bronnen zijn verzameld via het netwerk van de onderzoekers, betrokken instellingen en openbare bronnen. De deskresearch is gebruikt om inzichten te structureren en aannames te toetsen. Een volledige bronnenlijst is te vinden in de bijlagen.

3.2.2. Uitvraag bij instellingen

Aan 51 betrokken instellingen is gevraagd beschikbare data en interne analyses te delen. We vroegen informatie over onder andere in-, door- en uitstroom van talenten, nationaliteit of andere demografische kenmerken van deelnemers, studenten of medewerkers en samenwerking binnen de keten. Deze gegevens bieden aanvullend inzicht in ontwikkelingen binnen de keten en maken het mogelijk om bevindingen uit andere bronnen te toetsen en te verdiepen.
We hebben informatie ontvangen van 6 professionele instellingen dans, 13 professionele instellingen muziek, 5 talentontwikkelingsorganisaties muziek en 3 van dans, en van 7 kunstvakopleidingen. Gebleken is dat de opgevraagde gegevens niet altijd eenduidig verzameld worden en/of beschikbaar zijn, of niet specifiek van de in dit onderzoek relevante categorieën klassieke muziek en dans. Toch geven deze gegevens inzicht in samenstelling van deelnemers/studenten of medewerkerspopulaties en samenwerkingen binnen de keten.

3.2.3. Enquête onder toptalenten

Er is via de instellingen A, B en C een enquête uitgezet onder talenten en alumni die actief zijn (of waren) binnen de onderzochte instellingen. De enquête bevatte zowel open als gesloten vragen. De vragen richtten zich primair op deelvraag 2: welke weg bewandelen

toptalenten binnen de instellingen. Daarnaast is gevraagd naar ervaren succesfactoren en belemmeringen en de rol van voorzieningen, begeleiding en omgeving. De vragen zijn tevoren voorgelegd aan een aantal talenten, instellingen, de begeleidingscommissie en de beleidsadviseur van de Vereniging Hogescholen, en via hen weer aan andere personen.

Om een brede respons te faciliteren zijn varianten ontwikkeld voor zowel muziek als dans, in zowel het Nederlands als het Engels. De muziekenquête is 504 keer ingevuld. Van deze respondenten zijn er 413 in Nederland opgegroeid en 91 in het buitenland. In totaal volgen of volgden 428 respondenten een conservatoriumopleiding, en 181 zijn werkzaam bij een BIS-gezelschap. 31 respondenten geven aan niet langer het pad naar een professionele carrière te volgen. De dansenquête is ingevuld door 96 respondenten, waarvan 44 in Nederland zijn opgegroeid en 52 in het buitenland. Van deze groep volgen of volgden 74 een opleiding in het kunstvakonderwijs, en 18 zijn werkzaam bij een van de Nederlandse BIS-gezelschappen. Eén respondent gaf aan te zijn gestopt met het traject richting een professionele carrière.

Het verschil in respons tussen muziek en dans is te verklaren doordat er meer instellingen A, B en C actief zijn binnen de muzieksector dan binnen de danssector (33 versus 18), en deze instellingen bovendien een groter aantal deelnemers, studenten of uitvoerende medewerkers omvatten. Ter vergelijking: de bacheloropleiding muziek kent bijna 3600 studenten, terwijl de bacheloropleiding dans 660 studenten kent[1].

Hierdoor is de respons voor dans relatief beperkt, wat het niet mogelijk maakt om de resultaten verder uit te splitsen naar subgroepen. Voor muziek is deze verdiepende analyse wel uitvoerbaar.

Selectie-effect

Door de enquête uit te zetten onder talenten die verbonden zijn (geweest) aan instellingen A, B en C, hebben wij primair zicht gekregen op een groep die het talentontwikkelingssysteem (deels) succesvol heeft doorlopen of zich daar nog steeds in bevindt. Deze talenten hebben – ondanks eventuele obstakels – toegang gekregen tot relevante voorzieningen, zoals vooropleidingen, het kunstvakonderwijs en/of de professionele praktijk.

Dit betekent dat hun perspectief selectief is. Zij kunnen reflecteren op ervaren drempels, maar hebben deze uiteindelijk weten te overwinnen. Hun ervaringen geven inzicht in de wijze waarop obstakels worden genomen, welke vormen van ondersteuning belangrijk zijn en hoe het ecosysteem functioneert. Deze inzichten zijn waardevol voor het identificeren van succesfactoren en belemmeringen die kennelijk niet doorslaggevend zijn geweest.

Tegelijkertijd blijft een deel van de belemmeringen hiermee buiten beeld, namelijk de belemmeringen die zodanig zijn dat talenten de keten niet betreden of voortijdig afhaken voordat zij in beeld komen bij de onderzochte instellingen.

Idealiter zou aanvullend onderzoek moeten worden gedaan onder deze groep. Het gaat dan om potentiële talenten die geen toegang hebben gehad tot de keten. Deze groep is echter methodologisch moeilijk af te bakenen en te bereiken. Er bestaat geen populatie- of registratiesysteem van deze ‘niet-bereikte’ talenten, en zij zijn per definitie niet verbonden aan

de onderzochte instellingen. Onderzoek naar deze groep vraagt om een andere onderzoeksopzet. Dit viel buiten de scope van de huidige opdracht.

3.2.4. Gesprekstafels met instellingen

Er zijn zes gesprekstafels georganiseerd met 43 vertegenwoordigers van de onderzochte instellingen en andere betrokkenen, te weten:

- BIS-instellingen muziek (7 personen);
- instellingen dans (BIS-instellingen en andere instellingen) (7 personen);
- kunstvakonderwijs hbo-muziek en andere betrokkenen (12 personen);
- kunstvakonderwijs hbo-dans (7 personen);
- talentontwikkelingsorganisaties muziek (7 personen);
- talentontwikkelingsorganisaties dans (3 personen).

De samenstelling van deze groepen is afgestemd met de begeleidingscommissie en gericht op variatie in perspectieven en ervaring.

Tijdens deze gesprekken is ingezoomd op:

- ontwikkelingen in de afgelopen 15 jaar;
- succes- en belemmerende factoren in verschillende fasen van de keten;
- mogelijke handelingsperspectieven voor beleid.

De gesprekstafels zijn gebruikt om bevindingen uit eerdere onderzoeksfasen te toetsen, te verdiepen en te duiden. Vanwege de scope van de onderzoeksopdracht is er in dit onderzoek voor gekozen om het perspectief van het reguliere onderwijs, de mbo-instellingen, de aanbieders van lessen in de vrije tijd en muziek- en dansverenigingen niet te bevragen. Opmerkingen in dit rapport over deze rollen zijn enkel geuit door andere gesprekspartners en op basis van deskresearch of sectorale kennis van het onderzoeksteam.

3.2.5. Interviews met talenten

Ter verdieping van de enquête zijn 10 interviews afgenomen met talenten in verschillende fasen van de keten. De selectie is gemaakt op basis van spreiding op discipline en ontwikkelingsfase. Hierbij is expliciet onderscheid gemaakt tussen talenten die nog actief zijn in de keten en talenten die zijn gestopt. Deze interviews bieden inzicht in individuele ervaringen, motieven en keuzemomenten binnen de ontwikkeltrajecten.

3.2.6. Interviews met deskundigen

Aanvullend zijn interviews gehouden met 10 deskundigen met specifieke kennis van (delen van) het talentontwikkelingssysteem. Deze gesprekken zijn ingezet om specifieke vragen te beantwoorden of bredere ontwikkelingen te duiden.

3.3. Leeswijzer

De bevindingen uit de onderzoeksdata, interviews en gesprekstafels integreerden we in een beschrijving en analyse van de huidige keten van (top)talentontwikkeling per fase. Wij hebben er daarbij voor gewaakt om niet één-op-één aanbevelingen van gesprekspartners over

te nemen. Ideeën en suggesties uit gesprekken en enquêtes zijn steeds getoetst aan bevindingen uit andere interviews en enquêtedata en aan bestaande onderzoeken. Waar meerdere bronnen dezelfde signalen afgaven, hebben wij die zwaarder laten wegen. Waar opvattingen uiteenliepen, hebben wij verschillen expliciet benoemd. Daarmee beogen wij recht te doen aan de betrokkenheid van het veld én aan de verantwoordelijkheid om tot zorgvuldige, onderbouwde conclusies te komen.

Gebaseerd op deze methoden formuleren wij in dit rapport aanbevelingen gericht op het formuleren van beleid ten aanzien van het versterken van succesfactoren, het verminderen van obstakels en het realiseren van een toekomstbestendige infrastructuur. Ook benoemen wij witte vlekken die om aanvullend onderzoek vragen.

Dit rapport is opgebouwd rond de drie opeenvolgende fasen in de ontwikkeling van een talent: de periode vóór de kunstvakopleiding, de kunstvakopleiding zelf en de overgang naar het professionele werkveld. Deze fasering vormt het ordeningsprincipe van de hoofdstukken 5 tot en met 7. In deze drie hoofdstukken hanteren we per fase dezelfde opbouw: eerst hoe instellingen en talenten naar de fase kijken en welke belemmeringen en aanbevelingen zij benoemen, vervolgens de feitelijke situatie op basis van data en eerder onderzoek, en ten slotte een reflectie op het functioneren van die fase binnen het bredere ecosysteem.

In hoofdstuk 4 lichten we eerst de kernbegrippen toe, motiveren we waarom we kiezen voor ecosysteem in plaats van keten, brengen we de onderdelen van het ecosysteem in kaart en blikken we terug op eerder onderzoek. Hoofdstuk 5 behandelt het voortraject, de fase vóór de kunstvakopleiding. Hoofdstuk 6 gaat over de fase van de kunstvakopleiding zelf, en hoofdstuk 7 beschrijft de overgang naar het werkveld en het functioneren van de arbeidsmarkt voor klassieke muziek en dans. In hoofdstuk 8 brengen we de bevindingen uit de drie fasen samen en benoemen we welke aspecten nog nader onderzoek vragen. Hoofdstuk 9 doet ten slotte concrete aanbevelingen als bouwstenen voor een langetermijnvisie van het ministerie van OCW. Het rapport sluit af met vijf bijlagen: gesprekspartners, benaderde instellingen, opgevraagde stukken, surveyvragen en bronnen.

3.4. Afkortingen

BIS – Culturele basisinfrastructuur
DAMU – Dans en Muziek
FCP – Fonds voor Cultuurparticipatie
FPK – Fonds Podiumkunsten
LKCA – Landelijk Kenniscentrum Cultuureducatie en Amateurkunst
OCW – Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

4. Het ecosysteem van talentontwikkeling

Welke weg bewandelen de in Nederland opgegroeide toptalenten? Dat is een van de deelvragen van ons onderzoek. In dit hoofdstuk schetsen we wat we verstaan onder een toptalent, hoe we kijken naar de keten of het ecosysteem van talentontwikkeling, en welke onderdelen daarin kunnen worden onderscheiden.

4.1. Kernbegrippen

Van 'keten' naar 'ecosysteem'

In de onderzoeksopdracht wordt gesproken over een *keten* van toptalentontwikkeling. In dit onderzoek spreken we liever van *ecosysteem*. De term 'keten' suggereert een opeenvolging van duidelijk afgebakende losse schakels met een eindstation, terwijl uit dit onderzoek juist blijkt dat de kwaliteit van de verbindingen en contexten tussen die schakels bepalend is voor ontwikkeling en doorstroom. Bovendien laat de praktijk zien dat veranderingen binnen één onderdeel van het systeem doorwerken op andere plekken. Aanpassingen in bijvoorbeeld het voortraject, het onderwijs of de arbeidsmarkt hebben effect op instroom, doorstroom en kwaliteit elders in het systeem.

Uit het onderzoek blijkt dat talenten een herkenbare route doorlopen, maar niet altijd chronologisch, en zij bewegen zich vaak gelijktijdig tussen verschillende 'schakels' van de keten. Internationale mobiliteit doorbreekt daarnaast de nationale 'ketens'. Talentontwikkeling is in de praktijk geen eenrichtingsverkeer, en heeft een circulair karakter: toptalenten worden zelf choreograaf, docent, dirigent of rolmodel en leveren daarmee een directe bijdrage aan de ontwikkeling van nieuwe generaties. Ontwikkeling verloopt niet alleen 'vooruit' door een keten, maar ook 'terug' het systeem in.

Om recht te doen aan deze dynamiek kiezen wij voor de term 'ecosysteem': een begrip dat ruimte biedt voor zowel de bestaande, veelvoorkomende routes als de variatie, circulariteit en onderlinge afhankelijkheid die de praktijk kenmerken en dat recht doet aan de rol van interacties tussen personen, instellingen en contexten.

Ecosysteem versus infrastructuur

In dit onderzoek maken wij een onderscheid tussen het *ecosysteem* en de *infrastructuur* van talentontwikkeling.

- Het *ecosysteem* verwijst naar het geheel van relaties, interacties en ontwikkelpaden van talenten. Het beschrijft hoe talenten zich bewegen tussen verschillende omgevingen en welke factoren hun ontwikkeling beïnvloeden.
- De *infrastructuur* betreft de meer formele, georganiseerde en vaak publiek gefinancierde voorzieningen waarbinnen talentontwikkeling plaatsvindt, zoals onderwijsinstellingen, subsidieregelingen en culturele organisaties.

Waar de infrastructuur de 'bouwstenen' en randvoorwaarden biedt, beschrijft het ecosysteem hoe deze in de praktijk samenkomen en functioneren in de ontwikkeling van individuen.

Talentontwikkeling en toptalentontwikkeling

Het begrip talentontwikkeling wordt door beleidsmakers en in de dagelijkse praktijk op verschillende manieren gebruikt. Het kan verwijzen naar:

- brede cultuureducatie en kennismaking;
- gerichte ontwikkeling van talentvolle jongeren;
- of de fase waarin afgestudeerden hun weg vinden in de beroepspraktijk.

In dit onderzoek hanteren wij een brede, gelaagde opvatting van talentontwikkeling: een samenhangend geheel van ervaringen, leeromgevingen, personen en instituties dat gericht is op het ontdekken, ontwikkelen en laten doorgroeien van talent.

De opdracht van het ministerie van OCW richt zich specifiek op **top**talentontwikkeling. Wij definiëren een *toptalent* als een persoon met de potentie en ambitie om zich zodanig te ontwikkelen dat instroom in het kunstvakonderwijs haalbaar is en een beroepspraktijk als uitvoerend musicus of danser binnen bereik ligt. Het onderscheid tussen talent en toptalent is niet alleen een kwestie van aanleg, maar ook van ontwikkelrichting, ontwikkelintensiteit en perspectief op professionele doorstroom.

4.2. Onderdelen van het ecosysteem

In deze paragraaf beschrijven we de onderdelen van het ecosysteem en de definities die we in dit onderzoek hanteren.

Reguliere onderwijs: Het door de overheid georganiseerde en verplichte onderwijs (primair en voortgezet onderwijs), gericht op algemene vorming, waar kunstzinnige oriëntatie zoals muziek en dans onderdeel van is.

DAMU-scholen: 11 Nederlandse scholen voor voortgezet onderwijs die in samenwerking met conservatoria en dansvakopleidingen (hbo) aangepaste curricula vormgeven, op basis van de zogenaamde DAMU-regeling[2]. De DAMU-regeling biedt scholen de mogelijkheid om het curriculum van jonge talenten aan te passen (denk bijvoorbeeld aan vrijstellingen of gespreide examens)[3].

Muziek- en danslessen in de vrije tijd: Buitenschools lesaanbod waarbij kinderen en jongeren zich ontwikkelen in muziek of dans, zoals lessen bij muziekscholen, dansscholen, particuliere docenten, kunstencentra, verenigingen of andere initiatieven.

Talentontwikkelingsprogramma's: Buitenschoolse programma's en activiteiten voor kinderen en jongeren, zoals c*oncoursen, wedstrijden, jeugdorkesten en andere programma's*, gericht op artistieke ontwikkeling, podiumervaring en externe feedback, vaak georganiseerd door culturele instellingen of gespecialiseerde organisaties. In dit onderzoek focussen we ons specifiek op trajecten georganiseerd door instellingen A (die subsidie ontvangen van het FCP voor hun functie van talentontwikkeling) en enkele

danstalentontwikkelingsorganisaties. Naast deze 'FCP-instellingen' zijn er lokaal en regionaal nog andere organisaties actief.

Jongtalententrajecten: Selectieve programma's voor getalenteerde jongeren waarin zij aanvullende en intensievere training ontvangen, vaak georganiseerd door kunstvakopleidingen of andere aanbieders.

Vooropleiding: De term 'vooropleiding' is niet wettelijk beschermd. De term wordt gebruikt voor talentprogramma's die voorbereiden op audities of toelatingsexamens tot een bacheloropleiding in muziek of dans. Het kan gaan om particuliere initiatieven, stichtingen, private dansscholen of gespecialiseerde docenten of talententrajecten van kunstencentra, maar ook om een gespecialiseerd en selectief traject van een kunstvakopleiding.

Mbo-kunstopleidingen: De mbo-opleidingen, die zich richten op uitvoerend musicus of danser.

Kunstvakonderwijs: hbo-opleidingen in muziek en dans, die opleiden tot een beroepspraktijk kunstenaar, in dit geval uitvoerend musicus of danser.

Orkestacademies en juniorcompanies: Programma's waarin afgestudeerden of vergevorderde studenten praktijkervaring opdoen in een professionele setting, als overgang tussen opleiding en werkveld.

Professioneel veld: Het geheel van organisaties en praktijken waarin musici en dansers beroepsmatig actief zijn, waaronder orkesten, ensembles, operagezelschappen, dansgezelschappen en zelfstandige beroepspraktijken.

4.3. Eerder onderzoek

In 2014 schreef het LKCA een Inventarisatie toptalentontwikkeling[4] met als doel organisaties en voorzieningen in alle disciplines in kaart te brengen die bijdragen aan toptalentontwikkeling. Bestudering van dit onderzoek wijst uit dat het soort organisaties en voorzieningen sindsdien niet sterk is veranderd. In het onderzoek worden de volgende organisaties onderscheiden: Centra voor de kunsten met speciale topklassen of talentenklassen, voortgezet onderwijsinstellingen (o.a. met een DAMU-licentie), particuliere aanbieders, amateurkunstorganisaties en culturele instellingen die toeleiden naar een beroep. In dit onderzoek worden orkestacademies of juniorcompanies niet genoemd.

Dat de soort voorzieningen en organisaties het afgelopen decennium niet substantieel zijn gewijzigd wil nog niet zeggen dat de aard, aantallen en kwaliteit van deze voorzieningen consistent is gebleven. In de volgende hoofdstukken gaan we vanuit de observaties van onze gesprekspartners of vanuit deskresearch dieper in op hoe de gesignaleerde voorzieningen in de afgelopen decennia zijn veranderd en wat hiervan de implicaties zijn voor het ecosysteem als geheel.

5. Het voortraject

In dit hoofdstuk gaan we in op vijf onderdelen die van belang zijn bij talentontwikkeling in de fase vóór de kunstvakopleiding, te weten:

5.1 Muziek en dans in het reguliere onderwijs
5.2 Muziek- en danslessen in de vrije tijd
5.3 Talentontwikkelingsprogramma's
5.4 Maatschappelijke en sociale factoren
5.5 DAMU-scholen en vooropleidingen

Voor ieder onderdeel beschrijven we hoe de gesprekspartners naar dit onderdeel kijken, wat zij aanbevelen en eventueel welke inzichten de enquête hierover oplevert. Vervolgens geven we feitelijke ontwikkelingen weer over dit onderdeel. We sluiten ieder onderdeel af met een korte reflectie.

5.1. Reguliere onderwijs

Dit hoofdstuk beschrijft hoe de instellingen A, B en C, experts en talenten kijken naar de rol van reguliere onderwijs in het ecosysteem en wat de enquête hierover laat zien. Het reguliere onderwijs is zelf niet bevraagd omdat dit buiten de scope van dit onderzoek valt.

Omdat DAMU-scholen een bijzondere rol spelen in de toeleiding van talent, worden deze in een aparte paragraaf behandeld.

5.1.1. Muziek in het reguliere onderwijs

Onder deelnemers aan de gesprekstafels muziek bestaat brede consensus dat muziek in het reguliere onderwijs van belang is voor talentontwikkeling. Zij geven aan dat de aandacht voor muziek in het basisonderwijs de afgelopen decennia is afgenomen, zowel in tijd als in diepgang. Hoewel er meer algemene aandacht is voor cultuur, projecten en voorstellingen op school, staat structureel zelf musiceren onder schooltijd onder druk. Muzieklessen worden bovendien vaak verzorgd door groepsleerkrachten in plaats van vakdocenten.

Deelnemers signaleren ook dat de aandacht voor muziek op de pabo is afgenomen en dat veel leerkrachten naar hun mening onvoldoende toegerust zijn om muziekonderwijs te geven.

Zij signaleren dat het aantal educatieve kennismakingsprojecten met externe aanbieders is toegenomen. Over de waarde daarvan verschillen de meningen. Sommigen zien kwalitatieve verbetering en meer kennismaking met muziek, anderen betwijfelen de impact. Wel is er consensus dat deze projecten vaak beperkt blijven tot kennismaking: structurele verdieping of een duidelijke vervolgroute ontbreken vaak.

De overgang van binnenschools naar buitenschools aanbod en van kennismaking naar verdieping vormt volgens de deelnemers een duidelijke drempel. Volgens hen is er meer contact met muziek, maar leren minder kinderen daadwerkelijk een instrument spelen of zingen. Het geheel wordt volgens de deelnemers aan de gesprekstafels gekenmerkt door een mozaïek van goedbedoelde initiatieven in het onderwijs zonder structurele borging, samenhang of verdieping.

Ook in de open vragen van de enquête benadrukken respondenten dat muziek in het reguliere onderwijs een belangrijk element binnen talentontwikkeling is, omdat dit dé plek is om in aanraking te komen met muziek voor alle kinderen.

Uit de enquête blijkt dat 37% van de in Nederland opgegroeide talenten op de basisschool muzieklessen heeft gehad. Bij internationaal opgegroeide talenten ligt dat percentage met 24% een stuk lager. Over de intensiteit van deze lessen is geen informatie opgehaald.

Wat de gesprekspartners en respondenten ons aanbevelen:

- een steviger borging van muziek in het onderwijs;
- meer structurele lestijd voor muziek, met een verplicht minimumaantal lessen;
- een vroege start van muziekonderwijs, bij voorkeur al in de voorschoolse opvang;
- inzet van vakdocenten, gecombineerd met betere toerusting van groepsleerkrachten;
- meer en steviger aandacht voor muziekonderwijs op de pabo;
- koppeling van educatieve projecten aan vervolg- en doorstroommogelijkheden.

5.1.2.Dans in het reguliere onderwijs

Deelnemers aan de gesprekstafels dans geven aan dat zij dans binnen het reguliere onderwijs van groot belang vinden voor talentontwikkeling. Zij schetsen dat dans in het reguliere onderwijs een zeer beperkte positie heeft. Hoewel het culturele curriculum de afgelopen jaren meer kunstdisciplines omvat (en niet meer zoals vroeger vaak alleen muziek en beeldende kunst), heeft dat niet automatisch geleid tot een sterkere positie van dans. Binnen het cultuuronderwijs is dans volgens deelnemers aan de gesprekstafels doorgaans het minst gekozen vak. Vanuit de jeugddanssector wordt daarnaast opgemerkt dat er in Nederland relatief weinig traditie is in het gezamenlijk bezoeken van dansvoorstellingen, wat volgens hen invloed heeft op herkenning en interesse.

Uit de enquête blijkt dat de eerste kennismaking met dans voor in Nederland opgegroeide respondenten zelden binnen het basisonderwijs plaatsvond; bij 10% van de in het buitenland opgegroeide talenten was dat wel het geval. Wel geeft 22% van de in Nederland opgegroeide talenten aan op school danslessen te hebben gehad. Bij internationaal opgegroeide talenten ligt dat percentage met 49% duidelijk hoger.

Wat de gesprekspartners en respondenten ons aanbevelen:

- meer dans op school om kinderen al vroeg in aanraking te brengen met dans, zodat interesse, talentherkenning en doorstroom beter kunnen ontstaan;
- meer structurele danslessen binnen cultuuronderwijs;

- meer tijd en middelen voor dansonderwijs in de klas;
- drempels richting verdere beoefening verlagen en vroeg in het basisonderwijs laten zien wat er mogelijk is op het gebied van dansbeoefening;
- het bezoeken van dansvoorstellingen met school.

5.1.3. Feitelijke ontwikkelingen

Historisch gezien zijn zorgen over de positie van muziek in het reguliere onderwijs niet nieuw. Al eind negentiende eeuw werd gewezen op beperkte lestijd en onvoldoende toerusting van leerkrachten[5]. Tegelijkertijd was het niveau in onze huidige ogen ambitieus: meerstemmig zingen en van blad zingen via notenschrift waren gebruikelijk. Ook in de 20e eeuw bleef het streven lange tijd gericht op meerstemmig en zelfstandig van blad zingen. De Mammoetwet in de jaren '60 leidde echter tot grote onderwijsveranderingen en tot een verschraling van de muzikale vorming in de lerarenopleiding, doordat de uitgebreide opleiding aan de Kweekschool plaatsmaakte voor een kortere Pedagogische Akademie.

Dans kent een veel kortere onderwijstraditie. Volgens het rapport *Dans en onderwijs*[6] kreeg dans pas in de jaren '70 en '80 voorzichtig een plek in het curriculum. Structurele inbedding bleef echter beperkt: volgens het artikel *Kans voor dans op school* uit 2021 bleek uit onderzoek uit 2009 dat slechts 52 van de circa 8000 basisscholen actief dansonderwijs aanboden[7].

In het huidige primair onderwijs is kunstzinnige vorming wettelijk verankerd in drie brede kerndoelen: leerlingen leren zich uitdrukken met beelden, muziek, taal, spel en beweging, leren reflecteren op eigen en andermans werk en verwerven kennis van cultureel erfgoed. De concrete invulling verschilt echter sterk per school. Vanaf 2027 moeten leerlingen minimaal met drie kunstdisciplines in aanraking komen. Beeldende vorming en muziek worden verplicht, aangevuld met ten minste één discipline naar keuze (dans, film of theater).

Uit de kennissynthese van het LKCA uit 2025 blijkt dat basisschoolleerlingen in de praktijk gemiddeld circa twee uur per week cultuuronderwijs volgen, met de meeste tijd voor tekenen, handvaardigheid en muziek[8]. De verschillen tussen scholen zijn echter groot. Ongeveer 68% van de scholen zet (externe) vakleerkrachten in, meestal voor muziek (85%). Waar vakdocenten ontbreken verzorgen groepsleerkrachten het muziek- of dansonderwijs.

De afgelopen tien jaar is extra geïnvesteerd in cultuuronderwijs, onder meer via programma's als Cultuureducatie met Kwaliteit en de tijdelijke regeling *Impuls muziekonderwijs PO*, waaraan circa een kwart van de basisscholen deelnam. Daarnaast richt *Méér Muziek in de Klas* zich ook op stimulering van muziek- en sinds kort ook dansonderwijs.

Er is weinig recent landelijk onderzoek naar leeropbrengsten van cultuuronderwijs. De *Peiling Kunstzinnige Oriëntatie*[9] uit 2017 concludeerde dat de muziekkennis van leerlingen lijkt te zijn gedaald ten opzichte van 1996/1997.

Uit onderzoek uit 2023 van Hagenaars[10] blijkt dat het cultuuronderwijs op de pabo's sterk is veranderd. In 2005 verviel de verplichte examinering in twee kunstvakken. Grotere autonomie leidde tot grotere verschillen tussen de opleidingen onderling. Waar in de jaren '60

nog bijna een kwart van de onderwijstijd aan cultuurvakken (tekenen, muziek en handvaardigheid) werd besteed, is dat aandeel gedaald tot circa 5,4%.

Ondanks stimuleringsregelingen – zoals *Cultuureducatie op pabo's* (2002-2012) Professionalisering muziekonderwijs op pabo's (tot 2021) en het *Muziekopleiders Akkoord (2020)* – voelen veel groepsleerkrachten zich beperkt bekwaam om muziek- en danslessen te geven. Volgens de *Monitor cultuureducatie primair onderwijs 2022-2023*[11] beoordelen groepsleerkrachten hun deskundigheid in muziek, dans en erfgoed gemiddeld als 'enige' tot 'redelijk', en slechts zelden als 'in grote mate deskundig'.

De relatie binnenschools cultuuronderwijs en talentontwikkeling

Een belangrijke vraag voor dit onderzoek is in hoeverre (ontwikkelingen in) het binnenschoolse aanbod van muziek- en dansonderwijs daadwerkelijk doorwerken in talentontwikkeling buiten schooltijd.

Er is onvoldoende empirisch bewijs dat kinderen die op de basisschool muziek- of dansles krijgen of in aanraking komen met muziek of dans significant vaker en langduriger een instrument bespelen of blijven dansen. Mede door de grote variatie in vorm, kwaliteit en kwantiteit van het aanbod op scholen is het lastig hier harde uitspraken over te doen.

Uit onderzoek van het LKCA naar cultuurbeoefening blijkt dat leerkrachten in het reguliere onderwijs slechts bij een kleine minderheid van de beoefenaars een doorslaggevende stimulerende rol hebben gespeeld[12]. Ook in het voortgezet onderwijs geven kunstvakdocenten zelf aan dat zij van alle mogelijke effecten het minst effect zien op cultuurparticipatie in de vrije tijd[13]. Onderzoek onder Zeeuwse jongeren laat zien dat cultuureducatie op school vaak als 'leuk' wordt ervaren, maar niet automatisch leidt tot meer culturele activiteiten[14]. Eerder onderzoek wees eveneens op een relatief zwakke relatie tussen binnenschools cultuuronderwijs en actieve cultuurparticipatie op latere leeftijd[15].

Wat betreft het belang van deskundigheid is, voor zover wij hebben kunnen vinden, (nog) nergens een duidelijke of waarschijnlijke correlatie aangetoond tussen de aanwezigheid van een vakdocent en een grotere kans op herkenning van talent of talentontwikkeling na schooltijd.

5.1.4.Reflectie

Er klinkt regelmatig een roep om een wettelijke verankering van cultuuronderwijs in het reguliere onderwijs. Tegelijkertijd is deze verankering in formele zin al aanwezig, in de bestaande kerndoelen en in de herziening van het curriculum. Muziek staat daarin steviger verankerd dan dans. Maar er zijn grote verschillen in cultuuronderwijs op scholen en we zien ook dat muziek in het reguliere onderwijs aan diepgang heeft verloren en dat dans een zeer beperkte positie inneemt.

Er is geen bewijs dat het huidige binnenschoolse aanbod direct doorwerkt in de ontwikkeling van toptalent. De relatie tussen binnenschools cultuuronderwijs en talentontwikkeling buiten schooltijd is minder eenduidig dan vaak wordt verondersteld.

Dit betekent echter niet dat het onderwijs geen rol van betekenis kan spelen in het ecosysteem van talentontwikkeling. Die rol ligt echter minder in het verdiepend ontwikkelen van talent op school, maar meer in het fungeren als toegangspoort tot verdere ontwikkeling. Het onderwijs is immers bij uitstek de plek waar alle kinderen worden bereikt, ongeacht achtergrond, en vervult daarmee een functie in het signaleren van interesse en aanleg en het doorgeleiden naar buitenschools aanbod.

Vanuit het perspectief van kansengelijkheid is deze signalerings- en schakelfunctie van groot belang. Juist omdat toegang tot buitenschools aanbod ongelijk verdeeld is (door verschillen in financiële mogelijkheden en maatschappelijk-cultureel kapitaal), kan het onderwijs een compenserende rol spelen door talent vroegtijdig te herkennen en kinderen actief te verbinden met passende ontwikkelmogelijkheden buiten school.

De effectiviteit van deze rol hangt echter in sterke mate af van de mate waarin binnenschools en buitenschools aanbod met elkaar verbonden zijn. De sleutel lijkt dan ook minder te liggen in het verder intensiveren van het binnenschoolse aanbod zelf, en meer in het versterken van deze verbindingen. Daarbij gaat het onder meer om structurele samenwerking tussen scholen en aanbieders, heldere doorverwijzingsroutes en het vergroten van het handelingsvermogen van leerkrachten in het signaleren van talent.

Voor toptalentontwikkeling is het van belang deze verbindingen al op jonge leeftijd te organiseren. In zowel muziek als dans geldt dat een vroege start — vaak al rond de leeftijd van zes jaar — van groot belang is voor de ontwikkeling. Als het onderwijs een rol wil spelen in het herkennen en stimuleren van talent, ligt het voor de hand om juist in de onderbouw van het primair onderwijs te investeren in kennismaking en doorgeleiding.

Dit leidt tot een belangrijke vervolgvraag hoe de potentie van het onderwijs als bereik- en signaleringsplek systematischer kan worden benut. Een gerichte verkenning naar effectieve vormen van samenwerking tussen scholen en buitenschoolse aanbieders, met specifieke aandacht voor vroege signalering en doorstroom, ligt daarbij voor de hand.

5.2. Muziek- en danslessen in de vrije tijd

Na een eerste kennismaking met muziek of dans — op school of daarbuiten — kunnen kinderen en jongeren zich buitenschools verder ontwikkelen. In dit veld gaat het om een breed en divers aanbod: gesubsidieerde kunstencentra, muziek- en dansscholen, commerciële aanbieders, zzp-docenten, muziek- en dansverenigingen, jongtalententrajecten, jeugdorkesten en -ensembles, koren, concoursen en wedstrijden. Deze paragraaf beschrijft hoe instellingen en talenten kijken naar deze buitenschoolse infrastructuur, welke informatie we daarover hebben opgehaald uit de enquête, en welke ontwikkelingen in dit veld zichtbaar zijn. Vrijetijdsaanbieders en verenigingen zijn in dit onderzoek niet bevraagd omdat dat buiten de scope van ons onderzoek valt.

5.2.1.Muzieklessen in de vrije tijd

Deelnemers aan de gesprekstafels geven aan dat het niveau van startende instrumentalisten lager is dan vroeger. Waar leerlingen voorheen vaker al basisvaardigheden meenamen uit

het reguliere onderwijs, moeten notenlezen, van blad zingen en algemene muzikaliteit nu vaker tijdens de instrumentale lessen zelf worden opgebouwd.

Daarnaast ervaren deelnemers dat de lokale muzikale infrastructuur sterk is veranderd. Zij wijzen op de afname van gesubsidieerde muziekscholen en op een verschuiving naar een meer gefragmenteerd veld van zelfstandige aanbieders. Volgens hen heeft dit verschillende gevolgen: muziekonderwijs is minder zichtbaar en minder vanzelfsprekend aanwezig in de buurt, de toegankelijkheid staat onder druk en netwerken tussen docenten, verenigingen, conservatoria en andere talentontwikkelingsorganisaties zijn verzwakt. Men geeft daarnaast aan dat het niveau op muziekscholen vroeger hoger was en de lestijden langer.

Men geeft aan ten aanzien van de verschuiving naar meer zzp-aanbod risico's te zien rond continuïteit, samenspelmogelijkheden, theorielessen en scholing van docenten. Ook wordt genoemd dat goede leslocaties niet altijd beschikbaar zijn. Het ontbreekt volgens deelnemers ook vaak aan systematische kwaliteitsbewaking.

De regionale spreiding van aanbod is eveneens een punt van zorg. Docenten vestigen zich vooral waar voldoende werk is; in sommige regio's neemt de beschikbaarheid van het uitvoerende werk af door het wegvallen van orkesten of muziekscholen. Deelnemers wijzen erop dat talentvolle jongeren daardoor vaker moeten reizen of verhuizen richting de Randstad.

Betaalbaarheid wordt door veel gesprekspartners als belangrijke drempel genoemd. Muziekonderwijs is relatief kostbaar, en door het wegvallen van gemeentelijke subsidies is die drempel volgens hen verder verhoogd. Ook het Jeugdfonds Sport & Cultuur wordt genoemd: hoewel belangrijk, wordt het aanvragen ervan als complex ervaren en wordt er volgens deelnemers voor cultuur minder gebruik van gemaakt dan voor sport. Daarnaast signaleren deelnemers dat veel kinderen en ouders na een eerste kennismaking met muziek afhaken door een combinatie van kosten, logistiek, tijdgebrek en gebrek aan overzicht in vervolgmogelijkheden.

Tot slot wordt gewezen op de veranderde positie van harmonie- en fanfareverenigingen. Waar deze van oudsher een laagdrempelige route vormden naar muziekonderwijs en samenspel, zien deelnemers een terugval van aantal verenigingen en een terugval in het niveau. Het effect hiervan is volgens hen een verminderde instroom van toptalenten met een blaasinstrument.

Samenvattend geven de deelnemers van de gesprekstafels aan dat de stap naar buitenschools muziekonderwijs groter is geworden en dat zowel toegankelijkheid, kwaliteit, als samenhang in het systeem onder druk staan.

Wat de gesprekspartners aanbevelen:

Deelnemers benadrukken dat talentontwikkeling niet stopt bij de schooldeur. Om de overgang van binnenschools naar buitenschools aanbod te versterken, noemen zij de volgende aandachtspunten:

- meer samenhang in het systeem: onderwijs, culturele instellingen en buitenschoolse aanbieders zouden structureler moeten samenwerken, zodat een herkenbare doorlopende route ontstaat voor kinderen die zich verder willen ontwikkelen;
- betaalbaarheid, bereikbaarheid en kwaliteit als basisvoorwaarden: buitenschools muziekonderwijs moet financieel toegankelijk, geografisch bereikbaar en kwalitatief hoogwaardig zijn;
- structurele ondersteuning van het aanbod: deelnemers pleiten voor duurzame financiële ondersteuning van buitenschools muziekonderwijs en voor versterking van muziekscholen;
- betere toegankelijkheid van ondersteuningsregelingen: regelingen zoals het Jeugdfonds Sport & Cultuur zouden eenvoudiger en laagdrempeliger beschikbaar moeten zijn;
- versterking van de positie van zzp-docenten: zelfstandige docenten vervullen in veel regio's een belangrijke rol in talentherkenning en doorverwijzing en verdienen daarom meer ondersteuning, netwerkvorming en kwaliteitsborging;
- een regierol voor gemeenten: gemeenten worden gezien als logische partijen om de lokale infrastructuur van aanbieders, verenigingen en instellingen in samenhang te organiseren;
- een sterkere rol van landelijke amateurkunstkoepels: organisaties zoals de vereniging Koninklijke Nederlandse Muziek Organisatie (KNMO) zouden betrokken moeten blijven bij kwaliteitsbewaking en standaardisering, om kwaliteitsverlies tegen te gaan.

Bevindingen uit de enquête over muzieklessen in de vrije tijd

Uit de enquête blijkt dat respondenten gemiddeld 6 jaar en 8 maanden waren toen zij begonnen met buitenschoolse muzieklessen. Tussen de instrumentgroepen zijn wel wat verschillen in de leeftijd, strijkers waren gemiddeld 6 jaar, terwijl zangers en blazers beide 7 jaar waren toen ze de eerste muziekles volgden. Wat opvalt is dat respondenten tot 35 jaar gemiddeld met 6 jaar en 3 maanden begonnen met lessen, terwijl de oudere groep met 7 jaar en 2 maanden begon. De jongere generatie is dus vroeger begonnen met muziekles. Voor jongeren die in het buitenland zijn opgegroeid, ligt deze gemiddelde startleeftijd op 6 jaar en 8 maanden.

De meeste respondenten begonnen hun muzieklessen bij een muziekschool of kunstencentrum: 46% van de respondenten startte daar. Daarnaast begon 27% bij een particuliere docent. Dit beeld is in de loop van de tijd veranderd. Van de respondenten ouder dan 26 jaar volgde nog ongeveer 55% de eerste lessen bij een muziekschool of kunstencentrum, terwijl dat aandeel onder de 26 jaar is gedaald naar 44%. Tegelijkertijd zien we juist een sterke toename van lessen bij docenten aan huis: in de jongste groep (16–20 jaar) begon 45% op deze manier, tegenover 22% bij de oudere respondenten.

Ook in de plekken waar jongeren na de startfase les krijgen, zien we duidelijke generatieverschillen. Jongeren van 16–20 jaar volgen minder vaak les bij muziekscholen dan de

groep van 21–35 jaar (64% tegenover 71%). Daarnaast nemen zij ook minder deel aan amateurverenigingen (19% tegenover 29%).

Tegelijkertijd is les bij een muziekdocent aan huis juist sterk in opkomst. Dit aandeel stijgt geleidelijk over de generaties: van 45% bij respondenten ouder dan 40 jaar tot 71% bij de groep van 16–20 jaar.

Daarnaast valt op dat online les vooral onder jongeren toeneemt: in de groep van 16–25 jaar volgt 18% muziekles via online kanalen.

Ongeveer 20% van de respondenten geeft aan dat een beperkt lesaanbod in de buurt, evenals lange reistijden en bijbehorende kosten, hun ontwikkeling (in enige mate) heeft belemmerd. Ook de kosten van lessen en instrumenten vormden voor circa 20% een obstakel, waarvan 5% dit als een grote belemmering ervoer.

Opvallend is dat dit voor in het buitenland opgeleide talenten veel sterker speelt: 40% van hen geeft aan dat een gebrek aan financiële middelen een belemmering was, en voor 20% vormde dit zelfs een grote drempel.

Uit de enquête blijkt dat ongeveer 40% van de respondenten gebruik heeft gemaakt van een ondersteuningsregeling, zoals een bijdrage van een fonds om een instrument te kunnen kopen (9%), een bijdrage aan het lesgeld door een fonds of gemeente (11%), het lenen van een instrument via een fonds of opleiding (17%), een studiebeurs voor de ontwikkeling als musicus of zanger (15%) of een reissubsidie (65%) – een individu kan overigens van meerdere regelingen gebruikmaken.

In de open antwoorden van de enquête wordt betaalbaarheid van muziekles het vaakst genoemd als verbeterpunt. Respondenten benadrukken dat muziekles voor iedereen financieel toegankelijk moet zijn. Een deel van hen koppelt dit expliciet aan het belang van muziekscholen en de noodzaak van publieke ondersteuning daarvan.

5.2.2. Danslessen in de vrije tijd

De deelnemers aan de gesprekstafels dans signaleren dat het aanbod van klassiek ballet in de vrije tijd de afgelopen jaren sterk is teruggelopen. Waar vroeger gespecialiseerde balletscholen bestonden wordt klassiek ballet tegenwoordig veelal gecombineerd met andere stijlen en minder intensief aangeboden. Dansscholen opereren vaker in een meer commerciële context, bijvoorbeeld in combinatie met sportscholen, waardoor de specifieke aandacht voor klassiek ballet onder druk staat. De focus van het veld ligt meer op hiphop en het wedstrijdcircuit en minder op klassiek balletonderwijs.

Daarbij speelt volgens deelnemers ook een verschuiving in de opleidingen van dansdocenten. Opleidingen zijn steeds breder gaan opereren en richten zich op inzetbaarheid in uiteenlopende stijlen en contexten. Er is een betere aansluiting bij het werkveld, maar dat leidt er volgens gesprekspartners toe dat er minder docenten zijn met specialistische scholing in klassiek ballet op hoog niveau.

Ook in de danssector is kwaliteitsborging van het dansaanbod in de vrije tijd een belangrijk aandachtspunt. Deelnemers geven aan dat particuliere dansscholen sterk in kwaliteit verschillen en dat toezicht op het lesgeven beperkt is. Zij signaleren dat soms leerlingen worden ingezet om les te geven en dat er ook autodidacten actief zijn. Wanneer aanbod zich als "onderwijs" presenteert, zou volgens hen sprake moeten zijn van gekwalificeerde docenten en duidelijke kwaliteitskaders.

Verder wordt genoemd dat dansscholen, na covid, te maken kregen met teruglopende leerlingaantallen en daarmee inkomsten. Volgens deelnemers zijn sommige dansscholen daardoor minder geneigd talent actief door te verwijzen. Tegelijkertijd is ook de talentscouting vanuit het kunstvakonderwijs afgenomen. Zij bezoeken amateurscholen minder actief dan voorheen, waarbij ook meespeelt dat er steeds minder gespecialiseerde balletscholen zijn.

Wat de gesprekspartners aanbevelen:

Deelnemers pleiten voor gerichte versterking van het buitenschoolse dansaanbod, met bijzondere aandacht voor klassiek ballet. Daarbij noemen zij de volgende aandachtspunten:

- versterking van specialistisch aanbod: er is behoefte aan meer buitenschoolse balletlessen, bijvoorbeeld via gespecialiseerde balletscholen of lokale/regionale voorzieningen;
- meer kwaliteitsborging bij particuliere dansscholen en scherpere eisen aan didactische bevoegdheid en professionaliteit binnen het buitenschoolse aanbod.

Bevindingen uit de enquête over danslessen in de vrije tijd

De enquête bevestigt dat particuliere dansscholen en kunstencentra belangrijke plekken zijn waar talenten hun eerste lessen volgen. Van de in Nederland opgegroeide respondenten had 78% les bij een dansschool, amateurvereniging of kunstencentrum. Dit is aanzienlijk hoger dan de in het buitenland opgegroeide talenten: van hen volgde 30% les aan dit soort instellingen. Een ander opvallend verschil is dat 10% van de in Nederland opgegroeide talenten privéles volgde, terwijl 29% van de buitenlandse talenten privéles had. Daarnaast volgde 80% van de in Nederland opgegroeide talenten groepsles ten opzichte van 62% van de buitenlandse talenten. Van de in Nederland opgegroeide talenten gaf 12% aan online lessen te hebben gevolgd.

Van de in Nederland opgegroeide talenten noemt 13% financiële drempels; bij in het buitenland opgegroeide talenten is dat 6%. Daarnaast noemt 10% gebrek aan danslessen of mogelijkheden om samen te dansen in de buurt, en 8% noemt reistijd en reiskosten als belemmering.

5.2.3. Feitelijke ontwikkelingen

In dit hoofdstuk schetsen we kort de belangrijkste ontwikkelilngen van muziek- en danslessen in de vrije tijd.

Aantallen kunstbeoefenaars

Uit de kennissynthese van het LKCA blijkt dat kunstbeoefening op langere termijn – tussen circa 1975 en 2015 – is afgenomen. Onderzoekers verklaren dit onder meer door drukkere

levens, een groeiend aanbod aan vrijetijdsactiviteiten en de sterke toename van (online) mediagebruik, die andere vrijetijdsbestedingen verdringen. Ander generiek onderzoek laat zien dat het aandeel kunstbeoefenaars de afgelopen tien jaar relatief stabiel is gebleven, met een bereik van ruim de helft van de bevolking[16].

Recent onderzoek laat zien dat 77% van de kinderen tussen 6 en 11 jaar en 60% van de tieners tussen 12 en 19 jaar een vorm van podiumkunsten beoefent. De meest populaire vorm binnen podiumkunstbeoefening over alle leeftijdsgroepen is zingen (29 %), gevolgd door het bespelen van een instrument (20%). De beoefening van deze vormen van podiumkunsten is in de afgelopen jaren relatief stabiel gebleven. Dansen is relatief gezien minder populair onder Nederlanders van 6 jaar en ouder: 6% doet aan volks-, wereld- of streetdance en een groep van 3% beoefent klassiek ballet of moderne dans. Deze aandelen laten nagenoeg geen stijging of daling zien ten opzichte van eerdere jaren. Wel is duidelijk te zien dat het totaal aantal cultuurbeoefenaars dat lessen of cursussen volgt flink daalt, van 33% in 2018 naar 17% in 2024. 22% van de cultuurbeoefenaars gebruikte online middelen om te leren[17].

Aanbod van kunsteducatie na schooltijd

Het aanbod van kunsteducatie in de vrije tijd is altijd al een mix geweest van gesubsidieerde organisaties en zzp'ers of commerciële aanbieders. Uit de monitor Amateurkunst 2015 weten we dat destijds ongeveer 15% van alle beoefenaars die lessen of cursussen volgden dat deed bij Centra voor de Kunsten of muziekscholen[18]. Ongeveer een derde deed dat bij andere organisaties (vooral verenigingen) en ongeveer de helft van hen bij zelfstandige docenten en kunstenaars.

Het zicht op het huidige totale aanbod is beperkt. In 2022 stonden ruim 14.700 aanbieders ingeschreven in de Kamer van Koophandel onder de Standaard Bedrijfsindeling (SBI)-code 'cultureel onderwijs', een verdrievoudiging ten opzichte van 2007. Dit is vermoedelijk een ondergrens, omdat aanbieders ook onder andere SBI-codes opereren. Binnen cultuureducatie is muziek de meest aangeboden discipline: bijna de helft van de scholingsaanbieders bood in 2016 en 2018/2019 muziek aan; dans/ballet vertegenwoordigt 11–13%[19].

In de kennissynthese van het LKCA wordt benoemd dat in verschillende onderzoeken wordt aangegeven dat de groei vooral komt door een sterke toename van zelfstandigen, mede door flexibilisering van de arbeidsmarkt. Gemeentelijke bezuinigingen van circa €250 miljoen (2011–2014) worden als verklaring genoemd[20]. Tegelijk met de opkomst van zelfstandigen nam het aantal grotere, gesubsidieerde centra voor de kunsten dat lid is van Cultuurconnectie af tussen 2003 en 2017 van 237 naar 121, om weer te stijgen naar het huidige aantal van 167. Hiervan zijn 12 gemeentelijke muziekscholen. Een blik op de kaart van de leden van Cultuurconnectie leert dat de verspreiding redelijk over het land verdeeld is[21].

Het aantal kunstencentra en gemeentelijke muziekscholen is op zich een weinigzeggend gegeven. Eén muziekschool kan meerdere gemeenten bedienen. Recent onderzoek heeft uitgewezen dat op dit moment nog zo'n 50% van de gemeenten op enigerlei wijze beleid heeft voor een instelling die buitenschoolse kunsteducatie aanbiedt, waarvan een derde voor een centrum voor de kunsten, en daar vlak achter een muziekschool[22]. Nog minder gemeenten

richten zich op dansscholen. Bijna alle gemeenten (92%) hebben een speciale regeling voor minima[23].

Recent onderzoek naar het beoefenen van podiumkunsten wijst uit dat Nederlanders die in grote steden wonen relatief vaker podiumkunsten beoefenen dan Nederlanders in buitenwijken of kleinere dorpskernen (45% versus 35-37%). Dit verschil is afgelopen jaren groter geworden. Mogelijk zegt dit iets over het kleiner worden van de spreiding van het aanbod[24].

Dansscholen

Specifiek onderzoek naar dansscholen in Nederland ontbreekt grotendeels. In 2022 stonden circa 3.100 dansscholen ingeschreven. Dit aantal is de laatste tien jaar bijna verdubbeld In 2013 lag het aantal nog op 1.569. Dit is deels te verklaren door het sluiten van gemeentelijke centra voor de kunsten, waarna individuele docenten zelf dansscholen oprichten. Overigens geven deze aantallen geen volledig beeld, omdat sommige dansscholen bijvoorbeeld zijn aangesloten bij sportorganisaties en zodoende onder 'sport' ingeschreven staan bij de Kamer van Koophandel[25].

Over het soort aanbod van dansscholen, de verschuivingen daarbinnen of de verschuivingen in het aantal leerlingen, zijn geen onderzoeken of cijfers bekend.

Gevolgen ontwikkelingen kunstencentra en muziekscholen

De terugloop van het aantal gesubsidieerde kunstencentra en muziekscholen en de toename van het aantal zzp'ers in de markt en de gevolgen daarvan zijn nauwelijks onderzocht. Er is wel het onderzoek van de Hanzehogeschool Groningen en het ArtEZ Conservatorium Zwolle, die in 2023 onderzoek deden naar aanbieders van buitenschools muziekonderwijs binnen de provincies Friesland, Groningen, Drenthe, Overijssel, Gelderland en Flevoland[26]. Daaruit bleek dat in 54 van de 122 gemeenten in deze zes provincies buitenschools muziekonderwijs financieel ondersteund werd. De onderzoekers constateerden prijsverschillen in het aanbod tussen privélessen en lessen op een gesubsidieerde muziekschool. Zij zagen daarnaast een tekort aan muziekdocenten in de landelijke regio.

Aantal uren per leerling op muziekscholen

Hoewel de huidige discussie zich vaak toespitst op het voortbestaan van muziekscholen en kunstencentra, is de druk op het lesaanbod met name binnen muziekonderwijs al langer zichtbaar. Sinds de jaren '90 hebben veel gemeenten stapsgewijs bezuinigd op gesubsidieerde centra voor de kunsten en muziekscholen. Muziekonderwijs is relatief duur doordat het over het algemeen gaat om kleine groepen of individuele lessen. In reactie op de bezuinigingen is bij kunstencentra juist bij muzieklessen bezuinigd, door het verkorten van lesduur, het vervangen van individuele lessen door groepslessen en het verminderen van het aantal lesweken per jaar. Ook in het DSP-onderzoek *Ontwikkeling van talent in de top* wordt geconstateerd dat het aantal individuele lesuren afneemt en dat muziekscholen steeds vaker kiezen voor groepslessen en verkorte lestrajecten[27]. Daarmee is niet alleen het institutionele landschap veranderd, maar ook de intensiteit van het muziekonderwijs binnen bestaande organisaties.

Er is geen systematisch, landelijk onderzoek bekend naar deze ontwikkeling van het gemiddeld aantal lesuren per leerling in muziekonderwijs. Wel zien we uit onze enquête dat

93,5% van de muziektalenten individuele les volgde (terwijl 50% ook groepsles volgde). Dit is een indicatie dat voor goede talentontwikkeling in de muziek individuele lessen essentieel zijn.

Kwaliteitsbewaking

In de praktijk kan feitelijk iedereen zich muziek- of dansdocent noemen, omdat er geen wettelijk verplichte titelbescherming of centrale registratie voor onderwijsprofessionals in de vrije tijd bestaat. Daardoor ontbreekt een formele controle op wie les mag geven en met welke kwalificaties.

Er zijn wel erkende opleidingen voor muziek- en dansdocenten, maar in de praktijk worden lessen ook door niet-gekwalificeerde docenten gegeven. In hoeverre dit voorkomt bij dans is niet eerder onderzocht. Onderzoek van Kruis & Bisschop Boele uit 2023 liet zien dat 89% van de door hen onderzochte actieve muziekdocenten een conservatoriumopleiding had genoten[28]. Binnen aanbieders die zijn aangesloten bij Cultuurconnectie is er sprake van een keurmerk met vastgestelde normen voor professionaliteit en dienstverlening.

Tarieven

Er zijn grote verschillen in de mate van subsidie van de aanbieders per gemeente, waardoor een gesubsidieerd kunstencentrum, dansschool of muziekschool geen garantie is voor betaalbaar cultuuronderwijs.

Een quickscan naar tarieven van individuele muzieklessen op gesubsidieerde muziekscholen en kunstencentra in Nederland, leverde tarieven op variërend van €480 tot €1110 voor een jaarcursus.

De onderzoekers Kruis & Bisschop Boele rapporteerden in 2023 dat muziekles bij een ongesubsidieerde muziekschool of een privéaanbieder ongeveer even veel kostte: € 41,87 per uur bij een muziekschool, € 41,14 bij een privéaanbieder. Muziekleerlingen die les volgden bij een *gesubsidieerde* muziekschool, betaalden gemiddeld € 5,50 minder per uur[29].

In het algemeen kunnen we stellen dat muziekonderwijs relatief veel kost in vergelijking met andere vrijetijdsbestedingen, omdat lessen vaak individueel of in kleine groepen plaatsvinden. Dansonderwijs kan door grotere groepen gemiddeld goedkoper worden aangeboden.

Aanbod docenten

Er zijn signalen dat reguliere scholen, muziekscholen en amateurkunstverenigingen moeite hebben goede kunstdocenten en artistiek begeleiders te vinden, vooral in de meer landelijke gebieden. Meer dan de helft van lokale ondersteuners in cultuureducatie en -participatie ziet te weinig geschikt aanbod. Van amateurkunstverenigingen met een vacature voor een artistiek begeleider vond 42% het (zeer) moeilijk deze te vervullen, met name bij dansverenigingen, koren en toneelclubs. Deze tekorten zijn nog beperkt empirisch onderzocht[30].

Amateurkunstontwikkelingen

Muziekverenigingen vervullen van oudsher een belangrijke rol in de muzikale ontwikkeling. Veel blazerstalenten beginnen bij een muziekvereniging, waar zij laagdrempelig les krijgen

en snel samenspelen. In blaasorkesten hebben zij bovendien vaak een prominentere rol dan in symfonieorkesten, wat hun speelervaring en ontwikkeling versnelt.

Exacte cijfers over het aantal verenigingen ontbreken, maar volgens de VerenigingsMonitor 2024 stonden ruim 10.000 verenigingen ingeschreven bij de Kamer van Koophandel, waarvan 31% muziekverenigingen en 42% zangverenigingen[31]. In de Vrijetijdsomnibus van de Boekmanstichting is duidelijk te zien dat het aantal cultuurbeoefenaars dat zich aansluit bij een vereniging of stichting, is gedaald van respectievelijk 17% in 2018 naar 11% in 2024[32].

Amateurkunstverenigingen kampen al jaren met structurele uitdagingen, vooral rond ledenwerving en -behoud. In de periode 2015–2019 daalde bij het merendeel van de verenigingen het aantal leden. Bij blaasorkesten is al sinds de jaren '90 sprake van teruglopende ledentallen.

Het ledenbestand van veel verenigingen bestaat grotendeels uit 50-plussers. Slechts 13% van de verenigingen heeft leden van 11 jaar of jonger en 23% leden in de leeftijd van 12 tot 19 jaar. Vooral muziek-, dans- en toneelverenigingen slagen er relatief beter in om kinderen en jongeren aan zich te binden[33].

5.2.4. Reflectie

Het buitenschoolse aanbod van muziek- en danseducatie is de afgelopen decennia ingrijpend veranderd. Het aandeel van gesubsidieerde instellingen, zoals kunstencentra en muziekscholen, is afgenomen, terwijl het aandeel zelfstandige aanbieders is toegenomen. Volgens gesprekspartners is het aanbod van dansscholen substantieel veranderd, in de zin dat er minder klassiek balletaanbod is. Tegelijkertijd is het aantal cultuurbeoefenaars stabiel, maar het aantal dat lessen volgt of lid is van een vereniging is teruggelopen.

Wat deze ontwikkelingen betekenen voor de ontwikkeling van toptalent is echter onvoldoende in beeld. Er is geen landelijke monitor die inzicht geeft in hoeveel kinderen en jongeren deelnemen aan muziek- of danslessen, hoe intensief en hoe lang zij dat doen, welke lessen ze precies volgen, en hoe dit zich regionaal ontwikkelt. Ook ontbreekt systematisch inzicht in de effecten van de verschuiving van institutioneel naar meer gefragmenteerd zzp-aanbod op ontwikkelkansen van talenten.

De veronderstelling dat de afname van gesubsidieerde instellingen automatisch leidt tot minder talentontwikkeling, is dus niet hard te onderbouwen. Tegelijkertijd zijn er diverse aanknopingspunten die deze aanname ondersteunen, en kunnen op basis van de gesprekken die we voerden wel enkele structurele aandachtspunten worden aangestipt die door vrijwel alle voor dit onderzoek bevraagde partijen worden benoemd.

In de eerste plaats zijn zichtbaarheid, vindbaarheid, kwaliteit, betaalbaarheid en nabijheid van aanbod cruciale voorwaarden voor deelname. Wanneer aanbod minder zichtbaar is, geografisch verder weg ligt of hogere kosten met zich meebrengt, kunnen drempels ontstaan. In een meer marktgestuurd systeem bestaat het risico dat deelname sterker afhankelijk wordt van sociaal-cultureel en economisch kapitaal.

Het kunstencentrum of de muziekschool wordt daarbij door velen benoemd als belangrijke instap voor talentontwikkeling. We zien in onze enquête terug dat het aandeel talenten dat gestart is bij een muziekschool of kunstencentrum groot is. Deze organisaties hebben, ondanks hun kleine marktaandeel een belangrijke functie: zij zijn zichtbaar en gemakkelijk benaderbaar voor iedereen, en vormen daarmee een belangrijke toegangspoort voor talent.

In de tweede plaats verandert de organisatiegraad van het aanbod. Individuele aanbieders opereren doorgaans op kleinere schaal en beschikken minder vaak over de mogelijkheden om collectieve voorzieningen te organiseren, zoals samenspel of talentklassen. Ook is de verbinding met regionale en landelijke talentontwikkelingsprogramma's minder vanzelfsprekend in een gefragmenteerd veld. Dit betekent niet dat zelfstandige docenten per definitie minder kwaliteit bieden, maar wel dat de samenhang en doorontwikkelingsmogelijkheden binnen het ecosysteem minder vanzelfsprekend georganiseerd zijn.

Een derde aspect betreft het werkperspectief van aanbieders. De toename van zelfstandigen, in combinatie met veranderende subsidierelaties, heeft geleid tot grotere inkomensonzekerheid. Dit kan invloed hebben op de aantrekkelijkheid van het beroep en daarmee op de beschikbaarheid en continuïteit van aanbod.

Gezamenlijk wijzen deze ontwikkelingen op een verschuiving in de voorwaarden waaronder talent zich kan ontwikkelen. Tegelijkertijd is de publieke regie op deze ontwikkeling in belangrijke mate afgenomen. Door de toenemende marktwerking in het veld hebben overheden minder direct zicht op en grip op de toegankelijkheid, kwaliteit, samenhang en doorstroom binnen het talentontwikkelingssysteem. Daarmee ontstaat het risico dat essentiële randvoorwaarden voor talentontwikkeling niet langer structureel worden geborgd, maar afhankelijk worden van lokale initiatieven, individuele aanbieders en marktdynamiek.

Reflectie balletlessen

De bevinding dat het aantal gespecialiseerde balletlessen beperkt is, past binnen een bredere ontwikkeling waarin het aanbod van dansonderwijs in sterke mate wordt bepaald door marktmechanismen. In een systeem waarin aanbod primair afhankelijk is van vraag, betaalbaarheid en lokale schaal, ontstaat een natuurlijke voorkeur voor vormen van dansonderwijs die toegankelijk, breed en commercieel aantrekkelijk zijn. Intensieve en specialistische vormen van training, zoals klassiek ballet op hoog niveau, vragen daarentegen om langdurige investering, kleine groepen en gespecialiseerde docenten, en zijn daardoor minder eenvoudig rendabel te organiseren.

Dit betekent dat het aanbod van juist deze vormen van onderwijs – die cruciaal zijn voor de ontwikkeling richting de professionele top – niet vanzelfsprekend tot stand komt in een marktgestuurd systeem. Waar het reguliere aanbod zich richt op brede participatie, blijft het aanbod voor vroege en intensieve talentontwikkeling relatief schaars en ongelijk verdeeld over het land.

Zolang dansonderwijs grotendeels aan de markt wordt overgelaten, ligt het niet voor de hand dat deze situatie wezenlijk verandert. Marktpartijen hebben beperkte prikkels om te investeren in voorzieningen die kostbaar zijn, een kleine doelgroep bedienen en pas op

lange termijn rendement opleveren. Daarmee ontstaat een structurele spanning tussen de logica van de markt en de vereisten van toptalentontwikkeling.

Dit roept de vraag op in hoeverre het wenselijk is om de ontwikkeling van schaars en specialistisch aanbod volledig aan de markt over te laten. Als het opleiden van toptalent een publiek belang vertegenwoordigt, ligt het voor de hand dat ook de randvoorwaarden daarvoor – zoals voldoende beschikbaarheid en spreiding van gespecialiseerd onderwijs – niet uitsluitend via marktwerking worden georganiseerd.

Dit vraagt om expliciete beleidskeuzes. Denkbaar is dat via gerichte ondersteuning, regionale spreiding of een landelijk plan wordt ingezet op het borgen van specialistische voorzieningen. Zonder dergelijke keuzes bestaat het risico dat de toegang tot hoogwaardige balletttraining beperkt blijft tot een kleine groep die geografisch en financieel in staat is deze voorzieningen te bereiken.

5.3. Talentontwikkelingsprogramma's

Naast muziek- en danslessen in de vrije tijd zijn er diverse programma's voor getalenteerde jongeren die zich verder willen ontwikkelen, zoals concoursen, wedstrijden, jeugdorkesten, koren of festivals. Deze programma's bieden verdieping, podiumervaring, externe feedback, toegang tot netwerken en de mogelijkheid om op regionaal of landelijk niveau te presteren en zich te meten met leeftijdsgenoten buiten de eigen omgeving.

Binnen de muzieksector worden deze programma's onder andere georganiseerd door instellingen die subsidie ontvangen van het FCP en die we in dit onderzoek scharen onder instellingen A.

Tegelijkertijd is het landschap van talentontwikkelingsprogramma's breder: ook buiten deze FCP-instellingen zijn talrijke organisaties actief die vergelijkbare functies vervullen, zowel voor muziek als dans. Overigens opereren deze organisaties niet alleen in de fase vooropleiding, maar ook in de studerende fase, en in het begin van de professionele fase.

In dit hoofdstuk beschrijven we hoe instellingen A, B en C en talenten kijken naar dit specifieke onderdeel.

5.3.1. Bevindingen uit de gesprekstafels

Uit de gesprekstafels komt naar voren dat deze programma's en organisaties een belangrijke rol spelen in de ontwikkeling van talent. Zij worden gezien als belangrijke plekken waar talent zich kan verdiepen, zich kan meten met anderen en zichtbaarheid kan krijgen.

Tegelijkertijd signaleren betrokkenen verschillende ontwikkelingen en knelpunten. Zo wordt aangegeven dat het instroomniveau van deelnemers in sommige gevallen lager ligt dan voorheen. Dit wordt bij dans onder andere verklaard door onvoldoende talentontwikkeling in het reguliere onderwijs en door ongelijke kansen en toegankelijkheid bij danslessen in de vrije tijd. Bij muziek wordt het onder andere verklaard door een afname van het aantal lokale voorzieningen, zoals lokale koren of provinciale blaasorkesten, waardoor

talenten sneller terechtkomen bij nationale structuren. Daarnaast is er sprake van een terugloop van specifieke groepen, zoals jongens in koren.

Opvallend is dat instellingen tegelijkertijd niet per se minder instroom ervaren. Zij geven aan beter te zijn geworden in het actief bereiken van jongeren. Dit wordt door een deelnemer aan de gesprekstafel voor talentontwikkelingsorganisaties muziek samengevat als: “we zijn beter geworden in het vissen in een steeds kleinere vijver.”

Een belangrijk punt betreft de positionering en financiering van deze organisaties. Veel talentontwikkelingsorganisaties bedienen zowel het voortraject als studenten en afgestudeerden. Dit leidt volgens de gesprekspartners tot spanning in de financiering, omdat het FCP zich primair richt op het voortraject, terwijl het FPK zich richt op de professionele fase. Daarnaast wordt gesignaleerd dat de beleidsmatige focus van het FCP de afgelopen jaren meer is verschoven naar kennismaking en brede participatie, wat volgens betrokkenen een andere doelstelling is dan gerichte talentontwikkeling.

Uit een gesprek met vertegenwoordigers van het FCP en het FPK bleek dat zij talentontwikkeling op verschillende manieren definiëren en dat het FPK zich inderdaad op het professionele veld richt, terwijl het FCP zich meer richt op toegankelijkheid voor de niet-professionele sector. Een belangrijk vraagstuk bij de fondsen is hoe de schaarse middelen zich verhouden tot de ambitie om talentontwikkeling breed toegankelijk en inhoudelijk sterk te houden.

Wat de gesprekspartners aanbevelen:
Talentontwikkelingsorganisaties pleiten voor een explicietere erkenning van hun functie. Zij benadrukken dat talentontwikkeling vraagt om tijd, intensiteit en continuïteit, en daarmee om structurele ondersteuning. Concreet wordt gepleit voor structurele financiering van concoursen, jeugdorkesten en vergelijkbare programma’s, en voor versterking van tussenniveaus, zoals provinciale orkesten.

5.3.2. Bevindingen uit de enquête

Onze enquête is expliciet uitgezet onder deelnemers aan instellingen A, B en C, waarbij de instellingen die deelnemen aan de regeling talentontwikkeling van het FCP onder instellingen A vallen. Het is dan ook niet verrassend dat van de respondenten in de muziek 77% heeft deelgenomen aan een talentprogramma georganiseerd door een FCP-gefinancierde instelling. In de dans heeft 32% van de respondenten deelgenomen aan een jeugdtraject van een culturele instelling.

Waar samenwerken en samen dansen bij dans vanzelfsprekend onderdeel zijn van de gezamenlijke danslessen, is de musicus vaak alleen aan het oefenen. Samenspel speelt in het algemeen een belangrijke rol in de ontwikkeling van muziektalenten: 81% van de respondenten geeft aan ervaring te hebben met samenspel in orkest, ensemble of koor.

Omdat de enquête is uitgezet bij instellingen A, en dit voornamelijk muziekinstellingen zijn, ligt de focus van onderstaande bevindingen uit de enquête op muziek.

De toegang tot de muziekprogramma's verloopt in belangrijke mate via docenten. Ongeveer 75% van de deelnemers aan een muziektalentenprogramma geeft aan door een muziekdocent te zijn gewezen op de mogelijkheid tot deelname.

De belangrijkste motivaties om deel te nemen aan talentontwikkelingsprogramma's zijn:

- plezier in het maken van muziek (67%);
- het opdoen van podiumervaring (53%);
- het hebben van een concreet doel om naartoe te werken (53%).

Gevraagd naar succesfactoren noemt 37% van de muziekrespondenten en 39% van de dansrespondenten deelname aan masterclasses en wedstrijden als belangrijk. Daarnaast geeft 73% van de muziekrespondenten en 52% van de dansrespondenten aan dat ervaring in jeugdorkesten, koren of dansgroepen een belangrijke rol speelt. Ook het opbouwen van contacten binnen de muziek- of danswereld wordt door een aanzienlijk deel van de respondenten genoemd (respectievelijk 45% en 38%).

Respondenten die hebben deelgenomen aan talentontwikkelingsprogramma's beoordelen hun voorbereiding op het kunstvakonderwijs vaker als zeer goed dan respondenten die dat niet hebben gedaan:

- technisch niveau: 30% (wel deelnemers) tegenover 9% (niet-deelnemers);
- muzikaal niveau: 43% tegenover 12%;
- muziektheoretische kennis: 23,5% tegenover 19,4%;
- samenspel/samenzang: 41% tegenover 24%.

Deze uitkomst vraagt om nuance. Selectie-effecten spelen vermoedelijk een rol: talenten die aan deze programma's deelnemen, beschikken mogelijk al over een hoger niveau of meer motivatie. De gevonden samenhang is daarmee geen hard causaal verband, maar de gesprekken ondersteunen wel de plausibiliteit van deze samenhang.

5.3.3. Reflectie

De bevindingen laten zien dat talentontwikkelingsprogramma's en andere culturele programma's een belangrijk, maar ook kwetsbaar segment vormen in het ecosysteem. Zij worden door talenten genoemd als belangrijke succesfactoren en fungeren als plekken waar talent zich versneld ontwikkelt, zich kan meten met anderen en zichtbaarheid kan krijgen, en waar verbindingen worden gelegd tussen lokale, regionale en (inter)nationale niveaus. Zij dragen bij aan de kwaliteit van de voorbereiding op het kunstvakonderwijs en vervullen een belangrijke rol in talentherkenning, motivatie en netwerkvorming.

Tegelijkertijd staan deze functies onder druk.

Een eerste factor betreft de veranderingen in het muziek- en dansonderwijs in de vrije tijd. Waar voorheen bestaande netwerken en instellingen een duidelijke rol speelden in het herkennen en doorgeleiden van talent, is deze functie in het huidige veld minder vanzelfsprekend georganiseerd. Onze bevindingen onderstrepen het belang van doorverwijzing door docenten en daarmee ook de kwetsbaarheid die is ontstaan door de verschuiving binnen het

muziekonderwijs van instellingen naar zzp-docenten. Door deze ontwikkelingen wordt de instroom smaller en wordt de kwaliteit van de deelnemers als lager beoordeeld. Daardoor moeten de instellingen harder werken om dezelfde instroom te realiseren.

Een tweede factor is de kwetsbaarheid van provinciale en lokale talentontwikkelingsprogramma's. De landelijke organisaties zijn in zekere zin van hen afhankelijk: wanneer deze lokale factoren ontbreken stokt de doorstroom of stromen talenten juist te snel door naar het landelijke niveau, wat dit niveau omlaag brengt. Een effectieve werking van de landelijke organisaties vraagt daarmee om samenhangend beleid over de verschillende bestuurslagen heen, waarbij duidelijk is hoe lokale, provinciale en landelijke functies op elkaar aansluiten en elkaar versterken.

Een derde aandachtspunt betreft de huidige subsidiëring van talentontwikkelingsorganisaties. De selectie van instellingen die via de landelijke fondsen worden ondersteund, omvat in de praktijk slechts een deel van het veld, want er zijn ook andere concoursen, jeugdorkesten en talentprogramma's actief met een vergelijkbare functie. Kennelijk hebben deze organisaties geen aanvraag ingediend of was hun aanvraag niet positief beoordeeld. Dit roept de vraag op in hoeverre de huidige landelijke ondersteuning het landschap als geheel goed weerspiegelt. Daarnaast is er onduidelijkheid over de positionering en financiering van deze aanvullende organisaties binnen het beleid van de fondsen. De spanning tussen de schaarse middelen van de fondsen en daarmee de beperkte mogelijkheden tot ondersteuning speelt hierbij een belangrijke rol.

Gezamenlijk wijzen deze bevindingen op het ontbreken van een duidelijke positionering van talentontwikkelingsprogramma's binnen zowel het landelijke als provinciale en lokale cultuurbeleid. De positionering van deze instellingen vraagt om expliciete keuzes. Wil de overheid primair investeren in brede participatie, of ook in een beperkt aantal intensieve, selectieve voorzieningen voor talentontwikkeling? En op welk schaalniveau – lokaal, regionaal of landelijk – worden deze functies het meest effectief georganiseerd? Zonder een heldere visie bestaat het risico dat deze programma's tussen beleidsdoelen in komen te vallen en daarmee onvoldoende structureel worden ondersteund.

Een heldere visie op de ondersteuning van talentontwikkelingsprogramma's is daarmee een belangrijke voorwaarde voor een duurzaam en effectief systeem van toptalentontwikkeling.

5.4. Maatschappelijke en sociale factoren

Naast (infra)structurele factoren signaleren deelnemers aan de gesprekstafels, respondenten uit de enquête en geïnterviewden dat ook bredere maatschappelijke ontwikkelingen invloed hebben op het wel of niet deelnemen of doorgaan in het systeem van talentontwikkeling. In dit hoofdstuk beschrijven we eerst de bevindingen hierover uit de gesprekstafels voor muziek en dans, vervolgens plaatsen we deze naast beschikbare empirische kennis en sluiten we af met een reflectie.

5.4.1.Bevindingen uit de gesprekstafels

Muziek

Deelnemers aan de gesprekstafels muziek signaleren dat muziekbeoefening in Nederland minder vanzelfsprekend lijkt dan in sommige andere landen. Vrijetijdsbesteding is de afgelopen decennia breder geworden en kent veel concurrentie: muziek moet concurreren met sport, digitale media en andere activiteiten.

Daarnaast wordt benoemd dat de maatschappelijke context veranderd is. Deelnemers ervaren dat voor veel gezinnen discipline en langdurig oefenen minder vanzelfsprekend zijn geworden. Thuis muziek maken komt volgens hen minder vaak voor dan vroeger, mede doordat ouders zelf minder vaak muziekonderwijs hebben genoten.

Ook het imago van klassieke muziek wordt genoemd. Klassieke muziek heeft volgens verschillende deelnemers nog steeds een elitair karakter. Tegelijkertijd leeft het vermoeden dat interesse voor muziek onder jongeren niet per se verdwenen is, maar zich vaker op andere manieren uit, bijvoorbeeld digitaal of buiten de klassieke context. Initiatieven zoals Méér Muziek in de Klas vergroten volgens deelnemers wel de zichtbaarheid van muziekonderwijs, maar leiden niet automatisch tot meer actieve muziekbeoefening.

Wat de gesprekspartners aanbevelen:

Deelnemers zien de sportsector als belangrijke inspiratiebron. Daarbij wordt gewezen op de volgende kenmerken van die sector:

- lage instapdrempels;
- actieve talentherkenning;
- duidelijke ontwikkelpaden;
- sterke ouderbetrokkenheid;
- zichtbare maatschappelijke positionering van het belang van sport.

Daarnaast wordt gepleit voor een krachtiger en consistenter overheidsverhaal over het belang van kunst- en cultuuronderwijs. Kunst en cultuur zouden nadrukkelijker gepositioneerd moeten worden als essentieel onderdeel van ontwikkeling en burgerschap, en minder als niche of luxe.

Tot slot benadrukken deelnemers aan de gesprekstafels het belang van inspirerende ervaringen: concertbezoek, ontmoeting met rolmodellen en betekenisvolle artistieke ervaringen kunnen bepalend zijn voor motivatie en doorzettingsvermogen.

Dans

Ook in de gesprekstafels dans wordt benadrukt dat talentontwikkeling niet alleen afhangt van infrastructuur, maar ook van cultuur en mentaliteit.

Een terugkerend punt is dat Nederlandse ouders terughoudender lijken in vroege specialisatie dan in sommige andere landen. Het is in Nederland minder gebruikelijk dat kinderen

op jonge leeftijd naar een kostschool gaan of elders wonen om een intensief danstraject te volgen. Volgens deelnemers beperkt dit de mogelijkheden voor vroege, intensieve trajecten.

Daarnaast wordt benoemd dat de interesses van jongeren veranderen. Klassiek ballet sluit volgens sommige deelnemers minder vanzelfsprekend aan bij hedendaagse beleving. Het imago van ballet wordt soms als traditioneel ervaren, wat vragen oproept rond herkenbaarheid, representatie en inclusiviteit.

Ook de zichtbaarheid van dans wordt als aandachtspunt genoemd. Er is behoefte aan sterke boegbeelden en een eigentijdse positionering van dans en cultuur in bredere zin. Ook spelen ouders een belangrijke rol: hun beeld van dansopleidingen beïnvloedt de bereidheid om kinderen hierin te ondersteunen.

Sociale veiligheid wordt door alle deelnemers als essentieel gezien. De sector heeft volgens de gesprekspartners de afgelopen jaren sterk hierop ingezet. Tegelijkertijd benoemen enkele deelnemers dat de nadruk op sociale veiligheid met protocollen, meldstructuren en denken vanuit risico's ook onbedoelde effecten kan hebben. Volgens gesprekspartners aan de gesprekstafel van dansopleidingen ervaren sommige ouders de nadruk op veiligheid als signaal dat er mogelijk iets mis is binnen de sector. Volgens deelnemers kan dit bijdragen aan wantrouwen en mogelijk invloed hebben op instroom.

Wat de gesprekspartners aanbevelen:
Deelnemers pleiten voor versterking van het imago van dans — en in het bijzonder klassiek ballet — via een positieve, inclusieve en eigentijdse positionering. Meer zichtbaarheid en herkenbaarheid zouden kunnen bijdragen aan vertrouwen bij ouders en grotere aantrekkingskracht op jongeren.

5.4.2. Bevindingen uit de enquête

De enquête laat zien dat de sociale omgeving een belangrijke rol speelt bij het wel of niet instromen of doorgaan in het systeem.

Als belangrijkste sociaal-maatschappelijke succesfactoren worden genoemd: (percentages zijn het deel van de respondenten dat op deze vragen met 'veel' heeft geantwoord):

- steun van familie (muziek 80%; dans 76%);
- steun van mijn vrienden (muziek 24%; dans 40%);
- het bezoeken van dans- of muziekvoorstellingen (muziek 51%; dans 55%).

De belangrijkste sociaal-maatschappelijke belemmeringen die worden genoemd zijn:

- beperkte kennis van ontwikkelmogelijkheden (muziek 17%; dans 19%);
- gebrek aan tijd (muziek 9%; dans 7%).

Daarnaast speelt de achtergrond van ouders een zichtbare rol. Binnen de muziek heeft 64% van de Nederlandse respondenten een musicerende ouder (39% amateur, 25% professioneel). Dat aandeel ligt aanzienlijk hoger dan het landelijke percentage van circa 10% dat volgens Boekmanstichting in 2017 een instrument bespeelde[34].

In de dans ligt dit aandeel lager: circa 20% heeft een ouder die als amateur danst en 5% een ouder die professioneel actief is. Dat is ook hoog ten opzichte van zo'n 8% van de Nederlanders die dansen[35].

5.4.3. Feitelijke ontwikkelingen

Veranderende vrijetijdscultuur en concurrentie om aandacht

Langlopende tijdsbestedingsonderzoeken laten zien dat de invulling van vrije tijd sinds de jaren '70 sterk is veranderd. Digitale media nemen een steeds groter aandeel van de vrije tijd in, terwijl tijd voor verenigingsleven en actieve cultuurbeoefening relatief is afgenomen[36]. Kunstbeoefening concurreert daarmee inderdaad met een groeiend en laagdrempelig vrijetijdsaanbod.

Volgens de Monitor Amateurkunst 2023 beoefent 45% van de Nederlanders vanaf zes jaar géén kunst in de vrije tijd[37]. De meest genoemde redenen zijn gebrek aan interesse, voorkeur voor andere vrijetijdsbestedingen en tijdgebrek. Ook uit onderzoek onder Zeeuwse jongeren blijkt dat vooral 14- tot 22-jarigen aangeven dat school, huiswerk en sport weinig ruimte laten voor cultuurparticipatie[38].

Volgens de Vrijetijdsomnibus van de Boekmanstichting is het aantal amateurkunstenaars stabiel, maar stijgt het aandeel dat drie of meer culturele hobby's heeft. Dit wijst op versnippering van de aandacht[39].

Ouderbetrokkenheid en cultureel kapitaal

Verschillende onderzoeken zien in de genoten opleiding een sterke voorspeller van wel of geen kunstbeoefening. Dan gaat het zowel om de eigen opleiding als ook om de opleiding van de ouders. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat ouders heel bepalend zijn voor de culturele activiteiten van kinderen[40].

In de *Monitor Amateurkunst 2023* geeft ruim twee derde van de kunstbeoefenaars aan door ouders te zijn gestimuleerd; dit aandeel ligt aanzienlijk hoger bij hoger opgeleide ouders. De sociaal-culturele omgeving van het gezin blijkt daarmee een belangrijke factor bij kunstbeoefening[41].

Sport als vergelijking

Sportdeelname onder jongeren ligt structureel hoger dan actieve cultuurdeelname. Onderzoekers wijzen op de sterke institutionele inbedding van sport in Nederland, met een fijnmazige verenigingsstructuur, zichtbare rolmodellen en brede maatschappelijke legitimatie.

Deze vergelijking suggereert dat participatie niet alleen afhankelijk is van individuele interesse en achtergrond, maar ook van maatschappelijke positionering en institutionele organisatie.

5.4.4. Reflectie

De bevindingen over sociaal-maatschappelijke factoren maken duidelijk dat talentontwikkeling in klassieke muziek en dans niet alleen wordt bepaald door de inrichting van de infrastructuur, maar diep verankerd is in bredere maatschappelijke patronen. Ontwikkelingen zoals veranderende vrijetijdsbesteding, minder vanzelfsprekend oefenen of trainen en de cruciale rol van ouders staan niet op zichzelf, maar wijzen op een fundamenteler spanningsveld: dat tussen de logica van topsportachtige talentontwikkeling en de bredere waarden van de Nederlandse samenleving.

Toptalentontwikkeling vraagt vrijwel altijd om een zeer vroege, intensieve en langdurige investering. Tegelijkertijd is deze vorm van vroege specialisatie in Nederland niet vanzelfsprekend. Veel ouders kiezen juist voor een brede ontwikkeling, het combineren van activiteiten en het vermijden van vroege prestatiedruk. Daarmee botst de praktijk van toptalentontwikkeling met dominante opvoedingsidealen.

Opvallend is dat deze spanning niet voor alle gezinnen in gelijke mate geldt. Uit de enquête en gesprekken blijkt dat ouders die zelf actief zijn (geweest) in muziek of dans hun kinderen juist intensief ondersteunen en vroeg in het traject investeren. Daarmee fungeren zij niet alleen als stimulans, maar ook als gids: zij kennen de weg, herkennen talent, begrijpen de vereiste inzet en beschikken over het netwerk en cultureel kapitaal dat nodig is om kansen te benutten. Dit patroon is niet uniek voor de kunsten, maar wordt ook zichtbaar in andere domeinen zoals sport, waar relatief veel topsporters afkomstig zijn uit zogenoemde ‘elitesportfamilies’[42]. Het gaat daarbij niet alleen om aanleg, maar vooral om kennis van de cultuur, realistische verwachtingen en toegang tot hoogwaardige ontwikkelmogelijkheden.

Talentontwikkeling blijkt daarmee in de praktijk voor een belangrijk deel te leunen op relatief kleine en sociaal selectieve netwerken. Succes is niet alleen een kwestie van talent en inzet, maar ook van toegang tot de juiste omgeving. Dit vergroot het risico dat potentieel onbenut blijft bij kinderen die deze ondersteuning en dit kapitaal niet van huis uit meekrijgen.

In bredere zin bevestigen deze bevindingen dat talentontwikkeling niet los kan worden gezien van maatschappelijke keuzes over opvoeding en tijdsbesteding. De centrale vraag die hieruit voortkomt, is in hoeverre we bereid zijn de implicaties van echte toptalentontwikkeling te accepteren, zoals dat bijvoorbeeld in de topsport rond NOC*NSF gebeurt.

Als topniveau per definitie vraagt om vroege, intensieve en soms eenzijdige ontwikkeling, dan vraagt dat om expliciete keuzes en over de ruimte voor vroege specialisatie. Daarbij ligt een belangrijke opgave in het verbreden van toegang: hoe kan worden voorkomen dat vooral kinderen met ouders die over het juiste culturele kapitaal beschikken de weg naar de top weten te vinden?

Naast de inrichting van de infrastructuur speelt ook de zichtbaarheid en het maatschappelijk imago van de sector klassieke muziek en dans een belangrijke rol in talentontwikkeling. De keuze om een intensief traject in muziek of dans te volgen wordt niet alleen bepaald door aanbod en toegankelijkheid, maar ook door de mate waarin deze route als waardevol wordt gezien door jongeren en hun omgeving. Rolmodellen uit hun omgeving zijn daarin

belangrijk. Dit roept de beleidsvraag op in hoeverre de overheid een actieve rol wil nemen in het versterken van de zichtbaarheid en waardering van de sector, en hoe zij het belang van kunst en cultuur nadrukkelijker kan positioneren.

5.5. DAMU-scholen en vooropleidingen

In dit hoofdstuk gaan we in op scharnierpunten tussen voortgezet onderwijs en kunstvakonderwijs. Uit onze enquête, interviews en gesprekstafels blijkt dat DAMU-scholen, jongtalententrajecten en vooropleidingen hierin een belangrijke rol spelen. Hier gaan we afzonderlijk op in. Daarnaast gaan we in dit hoofdstuk in op de eisen van de onderwijsachtergrond vanuit de kunstvakopleidingen.

5.5.1. DAMU-scholen

Gesprekspartners beschrijven DAMU-scholen als een belangrijke brug tussen reguliere onderwijs en kunstvakonderwijs. Zij bieden leerlingen de mogelijkheid om intensieve training te combineren met het reguliere onderwijs. Uit de enquête blijkt dat van de respondenten 10% van de musici en 22% van de dansers onderwijs heeft gevolgd op een DAMU-school.

Het aantal DAMU-scholen is wettelijk beperkt tot maximaal twaalf en relatief gespreid over het land. Gesprekspartners beschouwen deze beperkte schaal als bewust en wenselijk: het gaat om de top van de piramide, waarbij concentratie van talent en hoogwaardige begeleiding noodzakelijk zijn. Tegelijkertijd heeft deze concentratie als gevolg dat leerlingen vaak grote afstanden moeten afleggen. Uit de enquête blijkt dat meer dan 10% van de respondenten uit perifere regio's (zoals Friesland, Drenthe, Overijssel en Limburg) reistijd, reiskosten en het ontbreken van passend aanbod in de buurt als een ernstige belemmering ervaart.

Een terugkerend punt is volgens onze gesprekspartners de kwetsbaarheid van de DAMU-scholen. De organisatie en financiering verschillen per locatie en zijn in belangrijke mate afhankelijk van de inzet en bereidheid van individuele scholen en kunstvakopleidingen. Structurele bekostiging van het onderwijsconcept ontbreekt; de huidige rijksbijdrage is beperkt tot een reiskostenvergoeding voor leerlingen. Dit betekent dat instellingen de uitvoering grotendeels moeten bekostigen uit reguliere middelen, wat de continuïteit onder druk zet.

Daarbij speelt ook dat de overheid kritisch is op de inzet van publieke middelen voor trajecten die nog vóór het hoger onderwijs liggen. Gesprekspartners van de kunstvakopleidingen geven aan daardoor onzekerheid te voelen: zij investeren in talentontwikkeling, maar weten niet altijd zeker in hoeverre dat beleidsmatig of financieel gelegitimeerd blijft. Die onduidelijkheid wordt als belastend ervaren.

Ook de toegankelijkheid van DAMU-trajecten is een aandachtspunt. De kosten voor leerlingen en ouders kunnen hoog zijn en de instroom is volgens gesprekspartners van de kunstvakopleidingen relatief homogeen: met name in de muzieksector is de instroom

vanuit diverse culturele en sociaal-economische achtergronden beperkt. Dit wijst op mogelijke drempels voor bredere deelname.

Daarnaast blijkt uit interviews dat flexibiliteit in het onderwijs cruciaal is. Talenten geven aan dat vrijstellingen, flexibele roosters en maatwerk essentieel zijn om het traject vol te houden. Tegelijkertijd is deze flexibiliteit in de praktijk vaak afhankelijk van individuele docenten en scholen, en daarmee niet structureel geborgd.

Gesprekspartners vanuit het kunstvakonderwijs wijzen in dit verband op het ontbreken van een positie die vergelijkbaar is met de topsportstatus. Hoewel de trainingsintensiteit van toptalent in muziek en dans vergelijkbaar kan zijn met die in de sport, zijn de bijbehorende faciliteiten en regelingen minder ver ontwikkeld. Met name in de danssector wordt dit als een gemis ervaren.

Wat de gesprekspartners aanbevelen:

- het aanbieden van een toptalentstatus voor leerlingen, gebaseerd op de topsportstatus die sporttalenten kunnen krijgen via het NOC*NSF. Daarmee mogen zij (met goedkeuring van de school) onderwijs missen om deel te nemen aan activiteiten zoals repetities en voorstellingen onder schooltijd[43];
- duidelijker en consistenter beleid voor DAMU-scholen, waarin de rolverdeling tussen alle betrokken partners expliciet wordt vastgelegd en de uitvoering structureel wordt gemonitord;
- structurele financiering van DAMU-scholen;
- ruimere mogelijkheden voor vrijstellingen binnen het onderwijs en meer flexibiliteit in organisatie en onderwijsinrichting;
- het versterken van de koppeling met kunstvakopleidingen zodat doorlopende leerlijnen explicieter worden.

5.5.2. Feitelijke ontwikkelingen

Uit recent onderzoek naar DAMU-scholen blijkt dat circa 80% van de leerlingen doorstroomt naar een hbo-kunstvakopleiding. Belangrijke succesfactoren zijn de intensieve samenwerking tussen vo-school en hogeschool, de flexibiliteit van de schoolorganisatie, gerichte begeleiding van leerlingen en de beschikbaarheid van een reiskostenvergoeding[44].

Tegelijkertijd signaleren scholen en hogescholen dat de huidige regeling op onderdelen knelt. Maatwerk en individuele begeleiding vragen veel tijd, waardoor extra bekostiging wenselijk wordt geacht. Ook het lesrooster blijkt in de praktijk niet altijd optimaal: reguliere vakken overlappen soms met muziek- of danslessen en leerlingen ervaren veel tussenuren.

Andere aandachtspunten zijn de beperking van de regeling tot dans en muziek, de positie van vmbo-leerlingen, beperkte vrijstellingsmogelijkheden, de informatievoorziening en de toekenning van licenties aan vo-vestigingen. De reiskostenvergoeding voor ouders met een laag inkomen wordt breed gewaardeerd, maar kent eveneens knelpunten, zoals de

inkomensgrens, de hoogte van de vergoeding, reisafstanden en de ijkdatum van aanvraagdatum[45].

Wat betreft spreiding zijn DAMU-scholen gevestigd in onder andere Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Arnhem, Maastricht, Tilburg, Enschede, Venlo en Haren. De beleidsregel stelt een maximum van twaalf scholen en een minimumaantal leerlingen per school, om voldoende massa en kwaliteit te waarborgen[46].

5.5.3. Jongtalentprogramma's en vooropleidingen

Uit de aangeleverde informatie blijkt dat kunstvakopleidingen op uiteenlopende manieren investeren in het vroeg herkennen, begeleiden en binden van talent. Naast de samenwerking met DAMU-scholen bestaan er diverse jongtalentprogramma's en vooropleidingen, waarin jonge musici en dansers naast hun reguliere schoolloopbaan extra lessen, masterclasses en professionele begeleiding ontvangen. Deze trajecten vormen voor veel talenten een belangrijke opstap richting het kunstvakonderwijs: van de in Nederland opgegroeide respondenten van onze enquête had 30% van de musici en 50% van de dansers zo'n traject gevolgd.

De instroom in deze trajecten is doorgaans regionaal georganiseerd. Deelnemers komen vooral uit de directe omgeving van de opleiding of uit omliggende provincies, mede doordat reistijd een praktische drempel vormt. In de danssector wordt actief gescout via particuliere dansscholen en regionale trajecten, terwijl in de muzieksector ook samenwerkingen bestaan met muziekscholen, jeugdorkesten en projecten gericht op bredere toegankelijkheid en kansengelijkheid.

Tegelijkertijd signaleren gesprekspartners een aantal structurele knelpunten. De financiering van jongtalentprogramma's en vooropleidingen is meestal niet afzonderlijk geregeld, maar onderdeel van de lumpsum van de kunstvakopleidingen. Hierdoor is de continuïteit sterk afhankelijk van interne keuzes en prioritering. Daarnaast vormt het relatief hoge lesgeld een drempel voor deelname, waardoor deze trajecten in de praktijk mede afhankelijk zijn van de financiële draagkracht van ouders.

Ook de regionale spreiding is een aandachtspunt. Buiten de Randstad zijn minder voorzieningen beschikbaar, waardoor reistijd en bereikbaarheid grotere drempels vormen. Dit speelt met name in de danssector, waar volgens gesprekspartners minder aanmeldingen uit de regio op de vooropleidingen terechtkomen.

Een aanvullend punt van zorg betreft de positionering en afbakening van het begrip 'vooropleiding'. Deze term is niet beschermd en wordt ook gebruikt door particuliere aanbieders zonder duidelijke kwaliteitscriteria of formele aansluiting op het kunstvakonderwijs. Dit kan leiden tot onduidelijkheid voor leerlingen en ouders over de kwaliteit en doorstroommogelijkheden van deze trajecten.

Daarnaast geven conservatoria aan dat zij via vooropleidingen en jongtalentprogramma's in toenemende mate taken vervullen die voorheen deels bij muziekscholen lagen, zonder dat daar structurele middelen tegenover staan. Gesprekspartners in zowel muziek als dans

geven aan dat zij talent eerder willen signaleren en begeleiden, maar dat daarvoor tijd en capaciteit ontbreken. Dit beperkt de mogelijkheden om actief te investeren in outreach, scouting en regionale verbinding.

Wat de gesprekspartners aanbevelen:

- een duidelijkere opdracht, geoormerkte financiering en formele accreditatie van vooropleidingen;
- bescherming van de term 'vooropleiding', gekoppeld aan kwaliteitscriteria en aansluiting op het kunstvakonderwijs;
- het organiseren en financieren van talentprogramma's en scouting vóór de formele vooropleiding;
- versterking van de regionale spreiding van voorzieningen;
- een reiskostenregeling voor deelnemers uit de regio.

5.5.4. Eisen aan de onderwijsachtergrond

In beide sectoren speelt de vraag hoe toegankelijk het kunstvakonderwijs is voor talenten buiten de standaardroute via havo of vwo. DAMU-scholen bestaan vrijwel uitsluitend op havo- en vwo-niveau, waardoor deze route voor leerlingen met een vmbo-advies in de praktijk niet beschikbaar is. Toelating tot een vooropleiding of kunstvakopleiding zonder havo- of vwo-diploma is formeel mogelijk, maar deze route is volgens onze gesprekspartners weinig bekend en wordt beperkt benut.

Uit de enquête, de interviews en de gesprekstafels blijkt dat instroom via vmbo of mbo nauwelijks voorkomt. Gesprekspartners geven aan dat studenten met een niet-havo/vwo-achtergrond het in de praktijk tijdens de opleiding vaak zwaarder hebben, doordat binnen het kunstvakonderwijs de theoretische en onderzoeksmatige component aanzienlijk is. Hierdoor kunnen talentvolle leerlingen, die artistiek excelleren, maar minder sterk zijn in het academische domein, minder gemakkelijk doorstromen.

Tegelijkertijd wordt benadrukt dat juist kunstzinnige talenten niet altijd vanzelfsprekend passen binnen het reguliere onderwijsprofiel. Dit roept de vraag op of potentiële talenten hierdoor onvoldoende worden bereikt of voortijdig afhaken.

Bij klassieke muziek ontbreekt volgens de gesprekspartners bovendien een duidelijke mbo-route richting conservatorium. Bij dans worden mbo-opleidingen en *associate degrees* genoemd als mogelijke brug, maar de aansluiting op het hbo wordt wisselend beoordeeld.

Onderliggend raakt dit aan een fundamenteler vraagstuk dat door de deelnemers wordt aangekaart: welk type professional is nodig in de toekomst? Het werkveld, dat ook steeds in beweging is, vraagt zowel artistieke als ambachtelijke excellentie én pedagogische, theoretische en ondernemende vaardigheden. Daarmee rijst aan de gesprekstafels ook de vraag in hoeverre de huidige instroom- en opleidingsstructuur voldoende ruimte laat voor talenten met verschillende onderwijsachtergronden.

5.5.5. Reflectie

De bevindingen in dit hoofdstuk maken duidelijk dat de overgang tussen voortgezet onderwijs en kunstvakonderwijs een cruciaal, maar kwetsbaar scharnierpunt vormt in het talentontwikkelingssysteem. DAMU-scholen, jongtalentprogramma's en vooropleidingen vervullen hierin een aantoonbaar belangrijke functie: zij maken intensieve training mogelijk, zorgen voor doorlopende leerlijnen en dragen zichtbaar bij aan de instroom in het kunstvakonderwijs. Tegelijkertijd is deze infrastructuur beperkt en regionaal ongelijkmatig ontwikkeld, en in belangrijke mate afhankelijk van lokale initiatieven en institutionele bereidheid.

De eerste vraag die dit oproept is de mate waarin de overheid deze elementen als een publieke verantwoordelijkheid beschouwt. Op dit moment is er sprake van een hybride systeem: instellingen investeren in talentontwikkeling, maar structurele bekostiging en duidelijke beleidskaders ontbreken grotendeels. Dit leidt tot onzekerheid bij instellingen en maakt de continuïteit en toegankelijkheid van trajecten afhankelijk van interne keuzes en beschikbare middelen. Dit is onwenselijk, gezien het belang van deze fase voor de doorstroom naar de professionele top.

De tweede vraag betreft de balans tussen kwaliteit en toegankelijkheid. De huidige inrichting – met een beperkt aantal DAMU-scholen en geconcentreerde voorzieningen – is gericht op kwaliteit, maar heeft als gevolg dat bereikbaarheid en regionale spreiding onder druk staan. De bevindingen wijzen op financiële en sociale drempels, waardoor deelname in de praktijk niet voor alle talenten even toegankelijk is. Dit roept de vraag op welk niveau van spreiding en toegankelijkheid wenselijk en haalbaar is, en hoe eventuele ongelijkheden kunnen worden verholpen.

Daarnaast raakt dit hoofdstuk aan een fundamenteler vraagstuk over de inrichting van het onderwijssysteem zelf. De huidige nadruk op havo- en vwo-routes sluit niet aan bij het profiel van alle artistieke talenten. De beperkte instroom vanuit vmbo en mbo suggereert dat potentieel talent onvoldoende wordt bereikt of benut. Dit roept de vraag op in hoeverre de huidige instroom- en opleidingsstructuur voldoende ruimte biedt voor verschillende typen talent en ontwikkelpaden.

Het is duidelijk dat het werkveld vroege specialisatie vraagt, maar dat wordt nog niet overal ondersteund met passende randvoorwaarden: bereikbaarheid, financiering, duidelijke instroomroutes en regionale spreiding blijven belangrijke aandachtspunten. Dit vraagt om een samenhangende visie op de rol van de overheid in deze fase: op de mate van regie, de gewenste toegankelijkheid en spreiding, en de positionering van DAMU-scholen en vooropleidingen. Zonder dergelijke keuzes bestaat het risico dat de ontwikkeling van talent in deze cruciale fase te afhankelijk blijft van toeval, individuele inzet en lokale omstandigheden.

6. De kunstvakopleiding

In dit hoofdstuk gaan we in op de fase waarin talenten studeren aan een kunstvakopleiding. We beschrijven hoe de gesprekspartners naar deze fase kijken, wat zij aanbevelen en eventueel welke inzichten de enquête hierover oplevert. Vervolgens geven we feitelijke ontwikkelingen weer. We sluiten af met een korte reflectie.

6.1.1. Bevindingen uit de gesprekstafels

Muziek

Gesprekspartners beschrijven de overgang van vooropleiding naar conservatorium als een duidelijke sprong in niveau, taal en verwachtingen. In Nederland opgegroeide auditanten concurreren bij de toelating voor een kunstvakopleiding direct in een internationaal veld.

Opleidingen geven aan dat zij steeds meer opleiden voor een hybride beroepspraktijk: musici combineren uitvoerend werk met doceren en ondernemen. Studenten vragen om meer verbreding, bijvoorbeeld in ondernemerschap. Tegelijkertijd staat deze verbreding onder druk doordat de bacheloropleiding in vier jaar moet worden afgerond en gecombineerde studies financieel en organisatorisch lastig zijn. Opleidingen geven aan graag meer maatwerk te willen leveren om die verbreding te bieden, maar ervaren tegelijkertijd beperkingen door bekostiging en regelgeving.

Daarnaast klinkt een ander vraagstuk: richt het systeem zich op een zeer smalle internationale uitvoerende supertop, op een bredere top voor een breder werkveld, of eventueel op allebei? Deze keuze is richtinggevend voor de inrichting van het hele systeem. Er klinkt in ieder geval aan verschillende gesprekstafels een duidelijke wens om toptalenten op te leiden die niet alleen zelf excelleren, maar ook als docent terugvloeien in het Nederlandse veld en zo de kwaliteit van de volgende generatie versterken.

Dans

Dansopleidingen geven aan dat de opleidingen duidelijke profielen hebben en onderling beter samenwerken dan voorheen. De internationale concurrentie is groot en het auditieniveau stijgt. Als voorbeeld werd genoemd dat er voor één opleiding 800 kandidaten auditeerden voor 30 opleidingsplaatsen. Er worden door de kunstvakopleidingen ook audities in het buitenland georganiseerd.

Opleidingen bereiden studenten nadrukkelijker voor op een veelzijdige beroepspraktijk: naast excellente techniek is er meer aandacht voor bredere competenties en alternatieve loopbanen.

Knelpunten liggen vooral bij beperkte flexibiliteit in het starten van nieuwe opleidingen. Ook wordt het verdwijnen van gesubsidieerde werkervaringsplekken als verlies gezien. Juist die mogelijkheid vormde een belangrijke brug tussen opleiding en beroepspraktijk.

Als positief punt wordt genoemd dat de honorering van stages beter is dan vroeger: stagiairs bij gezelschappen worden inmiddels conform cao eerlijk betaald. Ook worden als positieve punten genoemd dat sociale veiligheid en pedagogische kwaliteit meer aandacht krijgen dan vroeger. De hiërarchische cultuur blijft aanwezig, maar de omgangsvormen zijn afgelopen jaren veranderd.

6.1.2. Bevindingen van de gesprekspartners over Internationalisering

In Nederland opgegroeide talenten concurreren tijdens de audities met internationale instroom. Over het auditieniveau lopen de meningen uiteen. Sommigen ervaren dat het absolute niveau de afgelopen decennia is gestegen, anderen betwijfelen dat. Er wordt geconstateerd dat internationale talenten vaak met een sterker voortraject binnenkomen op de audities. Zij maken op jongere leeftijd een keuze voor een dans- of muziekloopbaan en krijgen in hun schoolopleiding soms meer ruimte om zich intensief te ontwikkelen. Dat beïnvloedt de concurrentie bij instroom. Het aandeel buitenlandse studenten aan de kunstvakopleidingen is volgens de deelnemers toegenomen.

Voor zowel muziek als dans wordt door gesprekspartners van de kunstvakopleidingen en de professionele instellingen internationalisering gezien als inherent aan de opleiding en het beroep. Internationale studenten maken integraal deel uit van het artistieke ecosysteem en dragen volgens opleidingen bij aan kwaliteit en artistieke uitwisseling. De aanwezigheid van internationaal talent kan de lat hoger leggen, waardoor in Nederland opgegroeide talenten worden gemotiveerd om te streven naar een nog hoger niveau. Tegelijkertijd geven de conservatoria aan dat ze alert zijn op ‘the international classroom’: ze besteden aandacht en zorg aan de culturele verschillen.

Dansopleidingen zijn volgens de gespreksdeelnemers internationaler geworden omdat relatief weinig in Nederland opgegroeide talenten het vereiste topniveau halen. Contact met buitenlandse studenten bereidt jonge dansers voor op het internationale werkveld waarin zij later opereren. Tegelijkertijd kiezen Nederlandse dansers er zelf ook vaker voor om naar het buitenland te gaan. De internationalisering werkt dus twee kanten op.

Wat de gesprekspartners aanbevelen:

- meer ruimte voor nieuwe opleidingstrajecten, wanneer het werkveld daarom vraagt;
- meer ruimte voor bekostiging van maatwerk binnen opleidingen, zodat verschillende talentroutes beter gefaciliteerd kunnen worden;
- meer flexibiliteit in bekostiging;
- voor muziek: meer mogelijkheden voor afstuderen in meerdere hoofdvakken of een tweede studie tegen wettelijk collegegeld.

6.1.3.Bevindingen uit de enquête en interviews

In de enquête en interviews met talenten komen vier terugkerende thema’s naar voren.

- Ten eerste vragen respondenten om een curriculum dat niet uitsluitend gericht is op een zeer kleine topgroep. Niet iedere student stroomt door naar een toporkest of

topgezelschap; opleidingen zouden breder mogen voorbereiden op het volledige werkveld.

- Daarnaast vragen respondenten om meer realisme en transparantie over de arbeidsmarkt: wees eerlijk over kansen, concurrentie en inkomensonzekerheid, zodat studenten beter voorbereid zijn op de praktijk.
- Een derde punt betreft het versterken van ondernemerschapsvaardigheden die essentieel zijn in een sterk gefragmenteerd en freelance-georiënteerd werkveld.
- Tot slot wordt meer aandacht gevraagd voor begeleiding bij prestatiedruk en mentale weerbaarheid.

Bij muziek blijkt de relatie met de hoofdvakdocent bepalend voor een positief verloop van de opleiding. Een goede docent kan ontwikkeling versnellen; een mismatch werkt juist sterk door op welzijn en studiesucces. Studenten ervaren soms weinig ruimte om van docent te wisselen.

Bij dans wordt prestatiedruk vaker als systeemkenmerk beschreven: groepsdynamiek, competitie en hiërarchie spelen daar een grote rol. In dans komt daar de fysieke kwetsbaarheid bij: blessures of lichamelijke beperkingen kunnen abrupt een einde maken aan perspectief.

In beide disciplines ervaren studenten begeleiding vaak als reactief: ondersteuning is beschikbaar, maar meestal pas wanneer studenten zelf hulp zoeken.

6.2. Feitelijke ontwikkelingen

In dit hoofdstuk schetsen we kort de belangrijkste ontwikkelingen van muziek- en dans-kunstvakonderwijs.

6.2.1. De internationalisering van het Nederlandse kunstvakonderwijs

Huidige data

Blueyard heeft voor dit onderzoek data opgevraagd bij de kunstvakopleidingen over aantallen Nederlandse en internationale studenten. Niet alle instellingen hebben dergelijke gegevens aangeleverd, en bovendien blijkt dat de aard en detaillering van de registraties verschillen. Sommige opleidingen beschikken over meerjarige overzichten van studentenaantallen uitgesplitst naar specifieke opleiding, vooropleiding en doorstroom van bachelor naar master binnen de eigen instelling, terwijl andere instellingen slechts globale aantallen gaven. Daardoor zijn de cijfers niet één-op-één vergelijkbaar. Tegelijkertijd ontstaat uit de beschikbare gegevens wel een consistent beeld.

Voor muziek laten de data zien dat internationale studenten in veel opleidingen een groot aandeel vormen, met name in de masterfase. In verschillende voorbeelden bestaat de bachelorinstroom nog uit een gemengde groep waarin Nederlandse studenten tussen ongeveer veertig en zestig procent vertegenwoordigd zijn, terwijl in masteropleidingen het aandeel Nederlandse studenten in sommige gevallen terugloopt tot minder dan vijftien procent.

Voor dans is het beeld nog internationaler. Waar bij muziek de bachelorfase op sommige plekken nog relatief gemengd is, laten de beschikbare cijfers bij dansopleidingen zien dat Nederlandse studenten vaak een minderheid vormen binnen de bachelorinstroom.

Ook uit eerdere onderzoeken blijkt dat het kunstvakonderwijs in de afgelopen decennia sterk is geïnternationaliseerd. In het onderzoek van DSP uit 2007 wordt de internationalisering al benoemd: hierin wordt gesteld dat de hoeveelheid Nederlands talent terugloopt, en de internationale concurrentie is toegenomen, zowel bij muziek als dans[47].

Exacte cijfers over het verloop door de tijd ontbreken echter.

6.2.2. Historische ontwikkeling

Deskresearch leert dat de internationalisering van het Nederlandse kunstvakonderwijs past in een bredere Europese koers sinds eind jaren negentig. Met de Lissabondoelstellingen (2000) zette de EU in op een concurrerende kenniseconomie, waarbij onderwijs en innovatie centrale pijlers waren[48]. Deze strategie leidde tot een Europees onderwijsbeleid gericht op kwaliteit, mobiliteit, levenslang leren en internationalisering.

Er werden gemeenschappelijke standaarden ontwikkeld voor hoger onderwijs en mobiliteit en internationale samenwerking werd gestimuleerd. Voor kunstvakopleidingen betekende dit een sterkere internationale positionering, meer Engelstalig aanbod en een groeiende instroom van internationaal talent.

Nationale impuls: Veerman en Dijkgraaf (2010)

Een belangrijke impuls voor internationalisering kwam uit het bredere hogeronderwijsbeleid. De Commissie-Veerman stelde in 2010 dat het hoger onderwijs zich sterker moest differentiëren en zich internationaal moest oriënteren om concurrerend te blijven[49]. Voor het kunstonderwijs werd deze lijn uitgewerkt door de Commissie Dijkgraaf, die pleitte voor een actieve positionering in de internationale competitie om talent met excellente opleidingen[50].
Internationalisering wordt door de commissie Dijkgraaf genoemd als een overlevingsvoorwaarde. Tegelijkertijd werd gewaarschuwd voor een mogelijk verdringingseffect: als buitenlandse studenten vaker aan het vereiste ambachtelijke niveau voldoen, kan dat Nederlands talent ontmoedigen. Daarom moest de doorstroom van Nederlandse jongeren beter worden geborgd via sterke vooropleidingen en nauwe verbinding tussen cultuureducatie, amateurkunst en het kunstvakonderwijs.

Raad voor Cultuur (2010): kwaliteit, selectie en voedingsbodem

In dezelfde periode benadrukte de Raad voor Cultuur dat het hbo-kunstonderwijs scherper moest inzetten op ambitieuze, op maat gesneden opleidingen met strenge selectie en een passend bekostigingssysteem. Tegelijk pleitte de Raad voor meer aandacht voor kunst en cultuur in het primair en voortgezet onderwijs als voedingsbodem voor talentontwikkeling, en voor betere doorlopende leerlijnen tussen school, buitenschools aanbod, amateurkunst en kunstvakonderwijs. De Raad signaleerde ook dat veel conservatoria relatief veel buitenlandse studenten aantrekken omdat ze relatief goedkoop zijn, en dat Nederlandse

studenten door zwakke voortrajecten op achterstand kunnen staan. De Raad verwijst tevens naar het in 2006 uitgebrachte raadsadvies 'Onderwijs in Cultuur' waarin de Raad aandacht vraagt voor de opleiding van kwalitatief hoogwaardige docenten, doorlopende leerlijnen en de te leggen verbindingen tussen schoolgebonden cultuureducatie, niet-schoolgebonden cultuureducatie en amateurkunst. Ook verwijst de Raad naar haar advies 'Innoveren, vitaliseren', waarin wordt gesteld dat orkesten en conservaroria gezamenlijk verantwoordelijkheid moeten nemen voor de instroom van orkestmusici. Hierin wordt er ook voor gepleit dat orkesten hun aannamebeleid periodiek evalueren en heroverwegen[51].

Voor dans benadrukt de Raad dat talent op zeer jonge leeftijd moet worden herkend en begeleid. Dit vraagt om actieve scouting, versterking van voortrajecten en nauwe samenwerking tussen opleidingen en beroepspraktijk. Volgens de Raad is er, net als bij de conservatoria, bij dansopleidingen een aanzienlijke instroom van buitenlandse studenten. Dit versterkt de internationale kwaliteit en uitwisseling, maar er wordt ook gesignaleerd dat dit de doorstroomkansen van Nederlandse studenten kan beperken[52].

Het sectorplan HBO-Kunstonderwijs - 2011

Het Sectorplan HBO-Kunstonderwijs 2011 – Focus op Toptalent[53] vertaalde de aanbevelingen van de commissie Dijkgraaf naar concreet beleid, met als kernambitie kwaliteitsversterking en scherpere profilering van opleidingen. Het Nederlandse kunstonderwijs wilde zijn vooraanstaande internationale positie verder versterken. Hogescholen moesten in nauwe relatie met de beroepspraktijk duidelijke keuzes maken in hun aanbod en investeren in talentscouting, vooropleidingen en betere toeleiding naar de bachelor. In dit sectorplan wordt ook aangegeven dat het kunstonderwijs met grote zorg kijkt naar de ontwikkelingen in de binnen- en buitenschoolse kunsteducatie, en er wordt aangegeven dat het kunstonderwijs hieraan kan en moet bijdragen. Voor muziek en dans werd gewerkt aan een landelijk stelsel van talentontwikkeling, met regionale spreiding om toegankelijkheid te waarborgen en aparte voorzieningen voor toptalent.

Het plan voorzag in een reductie van opleidingsplaatsen in delen van het kunstonderwijs, waaronder muziek (-10%), gerealiseerd via strengere selectie en bundeling van afstudeerrichtingen. Tegelijk werd de top van de opleidingen verder uitgebouwd, met groei van (nieuwe) masteropleidingen. Deze combinatie van instroombeperking en topversterking moest leiden tot hogere kwaliteit en een betere aansluiting op de arbeidsmarkt.

Internationalisering werd expliciet als strategische pijler benoemd. Opleidingen dienden zich internationaal te oriënteren, duurzame allianties met buitenlandse partners aan te gaan en zich sterker te positioneren in internationale netwerken en rankings. Het aantrekken van toptalent stond daarbij centraal, niet volumegroei. Deze koers leidde ertoe dat Engelstalige programma's en internationale werving structureel onderdeel werden van de strategie van de conservatoria en dansopleidingen. In het sectorplan werd overigens gesignaleerd dat vele opleidingen in het kunstonderwijs op dat moment reeds een internationale studentenpopulatie hebben.

Kiezen en Delen (Taskforce Talentontwikkeling, 2013)

Tussen 2005 en 2015 nam de instroom van buitenlandse studenten in het kunstvakonderwijs sterk toe. Volgens cijfers van de HBO-raad (tegenwoordig de Vereniging Hogescholen), aangehaald in het rapport van Dijkgraaf, had in 2009 bijna een kwart van de bachelorstudenten in de kunstopleidingen een andere nationaliteit dan de Nederlandse; bij de masteropleidingen lag dit aandeel rond de 40%. Bij sommige conservatoria, zoals Codarts, bestond bijna de helft van de studentenpopulatie uit internationale studenten. Deze groei werd onder meer verklaard door relatief lage collegegelden, de sterke internationale reputatie van Nederlandse opleidingen en de versoepelde studiemobiliteit binnen het Bologna-proces. De internationalisering droeg bij aan kwaliteit en diversiteit, maar ging ook gepaard met een dalend aandeel Nederlandse studenten, met name in klassieke muziek en dans.

Dit riep zorgen op binnen de sector. In het rapport *Kiezen en Delen* van Taskforce Talentontwikkeling (2013) werd vastgesteld dat internationalisering de kwaliteit had versterkt, maar dat het Nederlandse voortraject – vooral in muziek – onder druk stond. De taskforce waarschuwde, in lijn met de commissie Dijkgraaf, dat sterke internationale instroom Nederlands talent kan ontmoedigen wanneer het vereiste niveau in eigen land onvoldoende wordt bereikt. Daarom werd gepleit voor versterking van vooropleidingen, actieve scouting, betere begeleiding van jong talent en doorlopende leerlijnen van basisschool tot hbo, in nauwe samenwerking met scholen, muziekscholen en amateurinstellingen[54].

De follow-up van de Taskforce is via deskresearch niet te reconstrueren. Navraag bij deelnemers van de toenmalige Taskforce Talentontwikkeling levert het inzicht op dat de ambitie was om meer samenhang te organiseren in het systeem van vroege talentherkenning, vooropleiding en doorstroom naar het kunstvakonderwijs, maar dat van die ambitie uiteindelijk weinig is terechtgekomen. De belangrijkste oorzaken die zij noemen zijn:

- gebrek aan eenduidige en vergelijkbare gegevens;
- verschillen in belangen en perspectieven tussen instellingen;
- bestuurlijk beperkt draagvlak voor gezamenlijke regie;
- concurrentie tussen instellingen;
- veranderde bestuurssamenstellingen, waardoor eerder gemaakte afspraken aan kracht verloren.

De taskforce heeft volgens hen dus niet geleid tot een duurzaam vervolg of een structurele gezamenlijke agenda. Eén gesprekspartner omschrijft het als een initiatief dat in feite is “doodgebloed”.

Na 2015 bleef het kunstvakonderwijs internationaal sterk gepositioneerd, en het spanningsveld tussen internationale aantrekkingskracht en nationale verankering werd zichtbaarder. De verdergaande internationalisering resulteerde uiteindelijk onder meer in de motie-Westerveld[55] uit 2023, waarin de minister wordt opgeroepen te onderzoeken hoe de doorstroming van Nederlands talent naar het kunstvakonderwijs kan worden versterkt.

Rapport *ACT!* van de commissie Bussemaker

In het in 2026 verschenen rapport *ACT!*[56] van de commissie Bussemaker wordt juist gewezen op de risico's van demografische krimp, in combinatie met een afnemende instroom van internationale studenten. Het rapport benadrukt dat dit kan leiden tot een smaller opleidingsaanbod en de kwaliteit onder druk kan zetten. Ook wordt in dit rapport gewezen op het belang van onderwijsinstellingen voor vitale en aantrekkelijke regio's en het belang van kunstopleidingen voor het regionale ecosysteem. In het rapport wordt aanbevolen de keten van talentontwikkeling te stimuleren en binnen de keten samen te werken. Zonder goede basis op scholen en daarbuiten blijven volgens het rapport veel talenten onontdekt. In het rapport wordt gepleit voor duidelijke regie vanuit de overheid ten aanzien van talentontwikkeling.

In het rapport wordt aanbevolen een brede definitie van talent te hanteren die niet alleen gaat over individuele artistieke excellentie. Het kunstvakonderwijs selecteert nu vaak op artistieke belofte binnen een specifiek esthetisch kader, waardoor minder zichtbare of minder bevoorrechte talenten buiten beeld blijven. Door selectiecriteria te verbreden en ook te kijken naar motivatie, omgevingsbewustzijn, samenwerking en leerpotentieel – kan volgens dit rapport het onderwijs bijdragen aan meer diversiteit en eerlijke talentontwikkeling.

Wat betreft mentale weerbaarheid wordt aanbevolen weerbaarheid te stimuleren. Zo wordt uitval verminderd en duurzame inzetbaarheid vergroot.

6.3. Reflectie

De fase van de kunstvakopleiding is cruciaal in het talentontwikkelingssysteem. In deze periode komen verschillende spanningsvelden samen: tussen nationale en internationale instroom en tussen topselectie en bredere talentontwikkeling. Daarnaast is mentale druk een belangrijke factor.

Curricula

Opleidingen geven aan dat ze minder bureaucratische druk zouden willen en meer flexibiliteit voor het anders inrichten van de opleiding en maatwerk. Respondenten van de enquête en de interviews geven interessante suggesties voor aanpassingen in het curriculum. Er is een duidelijke gemeenschappelijke vraag naar diverse loopbaanroutes en maatwerk, en een goede voorbereiding op het hybride werkveld, waarin musici en dansers uitvoerend werk combineren met doceren, ondernemen en projectmatig werk.
De kunstvakopleidingen voelen echter binnen de huidige financiering weinig ruimte voor maatwerk en verbreding van de opleidingen.

Internationalisering

Hoewel de verschillen in dataverzameling het niet mogelijk maken vergelijkingen te maken, laten de beschikbare gegevens wel zien dat internationalisering inmiddels een structureel kenmerk is van het kunstvakonderwijs. Nederlandse instroom concurreert met internationale instroom, en er zijn signalen dat in Nederland opgegroeide talenten bij audities niet altijd hetzelfde niveau hebben als internationale kandidaten, en dat er in andere landen eerder specialisatie plaatsvindt en gescout wordt.

Tegelijkertijd is er sprake van een continue aanvoer van Nederlands talent via vooropleidingen, DAMU-scholen en andere voorbereidende trajecten. Daardoor blijft het aandeel Nederlandse studenten in de bachelorfase op diverse plekken voor muziek relatief substantieel, maar voor dans minder substantieel.

Het Nederlandse kunstvakonderwijs opereert nadrukkelijk in een internationale context en trekt veel talent van buiten Nederland aan. Die internationale instroom wordt door opleidingen breed gezien als een belangrijke kwaliteitsfactor: competitie verhoogt het niveau, verbreedt artistieke perspectieven en bereidt studenten voor op een internationaal werkveld.

Mentale belasting

Opvallend is dat prestatiedruk, faalangst en mentale belasting in de interviews en enquête duidelijk naar voren komen als belangrijke belemmeringen om door te stromen als toptalent, terwijl dit onderwerp aan de gesprekstafels nauwelijks expliciet werd benoemd. Dat verschil is betekenisvol. Waar individuele respondenten en (oud-)talenten spreken over faalangst, druk om te presteren, onzekerheid en mentale belasting, lijkt hoge prestatiedruk in de gesprekken met de instellingen eerder als een vanzelfsprekend gegeven te worden beschouwd: iets dat inherent is aan het vak en daarom minder benoemd wordt. Juist daardoor kan de indruk ontstaan dat het probleem voor de instellingen minder urgent is dan het in de praktijk wordt ervaren door talenten.

De enquête laat zien dat prestatiedruk niet alleen door de jongste generatie wordt genoemd als belemmering, maar door respondenten uit verschillende generaties heen als structurele belemmering wordt herkend. Dat relativeert ook het idee dat soms wordt geopperd dat de huidige generatie weinig weerbaar is. Eerder lijkt sprake van een constante druk die altijd onderdeel van het systeem is geweest, maar die tegenwoordig explicieter wordt benoemd en bespreekbaar gemaakt. Het is goed mogelijk dat jongere generaties taal en ruimte hebben ontwikkeld om mentale belasting eerder te benoemen, waar eerdere generaties dit eerder internaliseerden of als vanzelfsprekend accepteerden. Daarmee lijkt niet zozeer de druk zelf nieuw, maar wel de manier waarop die wordt herkend en besproken.

Dit inzicht geeft aan dat het van belang is dat proactieve begeleiding op dit gebied belangrijk is voor de huidige generatie, en verschil zou kunnen maken ten aanzien van uitval tijdens en na de opleiding.

7. Het professionele werkveld

In dit hoofdstuk gaan we in op het professionele veld van de talentontwikkeling. We beschrijven hoe gesprekspartners uit het veld de rol van en de ontwikkelingen binnen de huidige beroepspraktijk ervaren, en wat de enquête en onderzoeksdata laten zien over de keuzes van talenten, instroom en de arbeidsmarkt. Vervolgens reflecteren we op deze bevindingen.

BLUEYARD

7.1.1. Bevindingen uit de gesprekstafels

Muziek

Deelnemers geven aan dat het beroepsperspectief van musici de afgelopen decennia sterk is veranderd. Een vaste baan in loondienst bij een BIS-gezelschap is niet langer het dominante carrière pad. Verreweg de meeste afgestudeerden hebben een gemengde beroepspraktijk, waarin zij uitvoerend werk combineren met lesgeven, projecten, ensembles en soms werk buiten de sector.

Bestaanszekerheid is een terugkerend aandachtspunt en die is in het afgelopen decennium volgens veel gesprekspartners ook nog afgenomen. Het aantal vaste orkestplaatsen is beperkt, voltijdscontracten zijn schaars en veel organisaties opereren onder financiële druk. De korte subsidiecycli en beperkte structurele middelen maken langetermijnontwikkeling lastig en versterken de flexibilisering van arbeid.

Volgens gesprekspartners beïnvloedt de onzekerheid over de arbeidsmarkt de aantrekkelijkheid van een muziekloopbaan. Voor jongeren met een havo- of vwo-diploma zijn de alternatieven buiten de sector breed aanwezig, terwijl het beeld van een toekomst in de muziek regelmatig wordt geassocieerd met onzekerheid en beperkte inkomenszekerheid.

Binnen het ecosysteem wordt docentschap als cruciale factor gezien: topmusici die lesgeven versterken de volgende generatie. Tegelijkertijd leeft de zorg dat het huidige systeem relatief weinig aantrekkelijke perspectieven biedt voor hooggekwalificeerde instrumentale docenten. Men geeft aan dat op specifieke plekken in het systeem gaten vallen doordat functies niet worden ingevuld. Als voorbeeld worden (kinder)koordirigenten genoemd. Slechte arbeidsvoorwaarden maken deze functies onaantrekkelijk.

De instroom van Nederlandse musici in het professionele veld is volgens betrokkenen lager geworden, mede door knelpunten zoals in de hoofdstukken 4 en 5 beschreven. Tegelijkertijd is internationalisering een tweerichtingsverkeer: niet alleen komen buitenlandse talenten naar Nederland, ook in Nederland opgegroeide talenten vertrekken naar het buitenland omdat zij daar soms meer kansen zien.

Internationale concurrentie is groot en selectie in orkesten vindt primair plaats op kwaliteit, veelal door blinde proefspelen en zonder betekenis te hechten aan nationaliteit of

diploma. Voor koperblazers geldt dat zij relatief vaak werk vinden bij militaire orkesten, waar alleen Nederlanders mogen werken. In andere delen van het werkveld geldt binnen de EU dat musici niet op basis van nationaliteit aangenomen of geweigerd mogen worden.

Gesprekspartners benadrukken dat Nederlandse musici in professionele instellingen van belang blijven voor herkenning, legitimiteit en rolmodellen binnen het nationale culturele ecosysteem. Ook geven zij aan dat de competenties die in de muziekopleiding worden gevraagd en aangeleerd breed inzetbaar zijn en van nut zijn in veel sectoren: discipline, doorzettingsvermogen, samenwerken, presenteren en omgaan met feedback. Zij geven aan dat het opvallend is dat 'afvallers' uit de top vaak succesvol zijn in andere richtingen, soms ook binnen organisatorische of artistieke functies in het veld van muziek of dans. Hun werkethos en discipline blijken buitengewoon hoog. Dit relativeert volgens hen het idee dat alleen een loopbaan in de uitvoering als succes geldt.

Wat de gesprekspartners aanbevelen:

- Verbeter de arbeidsvoorwaarden binnen de beroepspraktijk van klassieke muziek.
- Versterk het arbeidsmarktperspectief van instrumentale docenten als dragende partij in het ecosysteem voor talentontwikkeling.
- Zorg voor meer structurele financiering en een langere ontwikkelhorizon voor instellingen.
- Stimuleer een realistischer en positiever beeld van klassieke muziek en de beroepsmogelijkheden binnen de sector.

Dans

Ook dans wordt door gesprekspartners nadrukkelijk beschreven als een internationaal vakgebied. Mobiliteit hoort bij het beroep: dansers werken in internationale netwerken en bewegen zich vaak tussen landen en gezelschappen. Nederland heeft hierin een sterke reputatie. Opleidingen en gezelschappen als Het Nationale Ballet en Nederlands Dans Theater trekken internationaal toptalent aan.

Het BIS-circuit is slechts een klein deel van het totale werkveld. Veel afgestudeerden werken projectmatig, in gezelschappen, musicals of andere producties. Toch wordt geconstateerd dat er in verhouding tot het aantal afgestudeerden te weinig structureel werk is.

Ook bij dans vormen arbeidsvoorwaarden een belangrijk aandachtspunt. Er is onvoldoende structurele financiering om dansers vaste contracten aan te bieden. Door regelgeving rond tijdelijke contracten en het ontbreken van inkomensvoorzieningen tussen opdrachten ontstaat een kwetsbare positie.

Er wordt door gesprekspartners van de kunstvakopleidingen benoemd dat het lijkt of gezelschappen steeds meer met jonge dansers werken tegen relatief lage betaling. Stages – die per opleiding verschillen in vorm en kwaliteit – zijn een belangrijke doorstroomroute, maar vormen niet altijd een garantie op een vaste aanstelling binnen het gezelschap of een duurzame brug naar ander stabiel werk. Er wordt door kunstvakopleidingen en door het professionele veld benoemd dat er minder gesubsidieerde werkervaringsplaatsen en

aspirantenplekken zijn die jonge dansers tijd en rust bieden om zich te ontwikkelen binnen een gezelschap; deze zijn grotendeels verdwenen.

Opleidingen spreken de wens uit dat gezelschappen meer kansen geven aan in Nederland opgegroeid of opgeleid talent. Gezelschappen geven aan dat er weinig in Nederland opgegroeide dansers zijn die op het hoogste internationale niveau kunnen meedoen. Er wordt bij de gezelschappen een zekere verantwoordelijkheid gevoeld om in Nederland opgegroeid talent aan te nemen, vanwege herkenning en motivatie, maar de artistieke keuze en de positie van het gezelschap staan altijd voorop.

Deelnemers benadrukken ook dat in Nederland opgeleide talenten een bredere functie kunnen hebben binnen het ecosysteem. Niet iedere afgestudeerde blijft uitvoerend danser. Velen worden docent, repetitor, maker of programmeur. Daarmee vormen zij een belangrijk element in de continuïteit van het Nederlandse dansveld.

Daarnaast worden zichtbare Nederlandse rolmodellen van belang geacht voor inspiratie en herkenning bij nieuwe generaties.

Er wordt aangegeven dat er behoefte is aan een sterkere sectorbrede samenwerking. Gezelschappen zouden meer gezamenlijk kunnen optrekken in het versterken van talentontwikkeling en in het actief uitdragen van een positief en eigentijds imago van ballet en dans. Dit vraagt om een samenhangend systeem waarin alle onderdelen – van school en vooropleiding tot mbo, hbo en professioneel werkveld – met elkaar verbonden zijn. Daarbij hoort ook een duidelijke rolverdeling tussen het Rijk, de gemeenten, het veld en de instellingen zelf.

Wat de gesprekspartners aanbevelen:

- Versterk de overgang tussen opleiding en werk, bijvoorbeeld via langere stages, traineeships en werkervaringsplaatsen.
- Onderzoek mogelijkheden voor meer inkomenscontinuïteit tussen verschillende opdrachten.
- Vergroot structurele financiering voor duurzame contracten.
- Versterk talentontwikkeling door sector brede samenwerking.

7.1.2. Bevindingen uit de enquête en onderzoeksdata

In de enquête zien we dat bij muziek de wens voor meer zekerheid in werk en inkomen in de top 4 staat van redenen om niet voor een conservatoriumstudie te kiezen. Carrièrekansen in de muziek werden het vaakst als reden genoemd om te stoppen met de opleiding. Bij dans is dit minder eenduidig vanwege het kleine aantal respondenten.

Veel professionals combineren hun uitvoerende praktijk met andere rollen. De onderstaande cijfers laten zien welke functies respondenten naast het uitvoerende werk vervullen — meerdere antwoorden waren mogelijk — en bevestigen dat een beroepspraktijk doorgaans uit een combinatie van activiteiten bestaat.

Muziek

- 14% geeft ook les op een muziekschool of kunstencentrum;
- 34% geeft ook les als zelfstandig docent;
- 3% geeft ook muziek- of zangles op een basis-, middelbare- of mbo-school
- 11% dirigeert ook een koor of orkest.

Dans

- 6% geeft ook les op een dansschool of kunstencentrum;
- 28% geeft ook les als zelfstandig docent;

Uit de data die we van 13 professionele gezelschappen en orkesten in de klassieke muziek hebben gekregen ontstaat een consistent beeld over in- en doorstroom van talenten. Het gaat om relatief stabiele, vaak langjarig bezette ensembles waarin posities schaars zijn en de doorstroom beperkt is. Veel musici blijven tot aan hun pensioen, waardoor deze organisaties in de praktijk functioneren als eindstation in een loopbaan. Deze organisaties zijn duidelijk internationaal georiënteerd: hoewel een aanzienlijk deel van de musici nog steeds een Nederlandse achtergrond heeft, is de jongere generatie merkbaar internationaler dan de oudere generatie en neemt het aandeel buitenlandse instroom toe. De samenstelling wordt daarmee steeds diverser, mede onder invloed van internationale instroom via conservatoria en auditietrajecten.

Er worden geen uniforme specifieke gegevens bijgehouden over vanuit welke conservatoria werknemers instromen bij de BIS-gezelschappen muziek. Veel instellingen dragen zelf actief bij aan de instroom door middel van academies en stageplaatsen, die fungeren als brug tussen opleiding en beroepspraktijk. Tegelijkertijd signaleren sommige instellingen dat de aanwas van in Nederland opgegroeid talent onder druk staat en dat internationale concurrentie steeds groter wordt.

Vrijwel alle muziekgezelschappen zetten in op talentontwikkeling, maar doen dit op verschillende niveaus. Enerzijds richten zij zich op de overgang naar het professionele veld, via orkestacademies, operastudio's en mentorschapstrajecten waarin jonge professionals praktijkervaring opdoen. Anderzijds investeren zij in de bredere keten, bijvoorbeeld via educatieprogramma's, samenwerking met conservatoria en coaching van jeugdorkesten. Daarnaast zijn er initiatieven die zich expliciet richten op het verbreden van de instroom, zoals samenwerking met kunstencentra, programma's voor jong talent of voor groepen met minder toegang tot muziekonderwijs. Over het geheel genomen vervullen de gezelschappen daarmee een dubbele rol: als eindpunt van het systeem én als onderdeel van de ontwikkeling van nieuw talent.

Van de vijf professionele dansgezelschappen waarvan we data en informatie ontvingen ontstaat een beeld van internationaal samengestelde ensembles met slechts een (zeer) klein deel Nederlandse dansers. Daarnaast is de dynamiek in dans anders dan in de muziek: door de korte carrièreduur is uitstroom structureel onderdeel van het systeem. Dansers stromen

door naar andere gezelschappen, het onderwijs of – via omscholing (o.a. via het Omscholingsfonds) – naar andere sectoren.

De instroom in deze gezelschappen verloopt grotendeels via (inter)nationale opleidingen. Dansers hebben vaak een achtergrond bij gerenommeerde internationale academies, gecombineerd met Nederlandse opleidingen. Tegelijkertijd spelen brugprogramma's een cruciale rol, zoals junior companies en stageplekken, waarin jonge dansers de overgang maken van opleiding naar beroepspraktijk. Deze trajecten fungeren als belangrijke toegangspoorten tot de sector.

Gezelschappen investeren ook nadrukkelijk in de bredere keten, via educatie, samenwerking met mbo-, hbo- en vooropleidingen en projecten voor verschillende doelgroepen.

7.2. Feitelijke ontwikkelingen

Het staat buiten kijf dat zowel het professionele uitvoerende veld als het professionele veld van cultuureducatie en cultuurbeoefening de afgelopen decennia te maken hebben gehad met forse bezuinigingen.

Er bestaan geen landelijke cijfers over de arbeidsmarktontwikkelingen specifiek voor klassieke muziek of dans.

Echter, het recente rapport *ACT!* van de commissie Bussemaker[57] schetst een bredere arbeidsmarktcontext, die ook relevant is voor muziek en dans. De commissie benoemt de veranderde arbeidsmarkt als één van de hoofdtrends: veel afgestudeerden werken als zzp'er of in opdracht in hybride praktijken en de sector wordt gekenmerkt door economische kwetsbaarheid, projectfinanciering, afhankelijkheid van subsidies, wisselende inkomsten, beperkte toegang tot sociale zekerheid en de noodzaak van ondernemerschap. Meer dan 60% van de kunstvakstudenten begint na afstuderen als zelfstandige.

Bovendien geeft het rapport aan dat het gemiddelde bruto maandinkomen in de kunstsector met circa €2.300 aanzienlijk lager ligt dan het hbo-gemiddelde van ruim €3.400. De commissie zegt expliciet dat projectmatig werken en flexibiliteit al langer kenmerkend zijn voor de sector en dat daardoor hybride beroepspraktijken steeds vaker voorkomen. Volgens de commissie vraagt deze context om voortdurende ontwikkeling van kennis en vaardigheden, waaronder ondernemerschap. Tegelijk blijkt dat slechts iets meer dan de helft van de afgestudeerden tevreden is over de voorbereiding op de beroepsloopbaan.

Volgens het rapport blijven drie op de vier afgestudeerden binnen dezelfde of aangrenzende provincie van de opleidingsgemeente werken. Deze bevinding is relevant omdat het benadrukt dat kunstopleidingen niet alleen nationaal, maar ook regionaal van belang zijn voor de culturele arbeidsmarkt en het lokale talentenecosysteem.

7.3. Reflectie

De bevindingen in dit hoofdstuk wijzen op drie ontwikkelingen die belangrijk zijn voor de werking van het ecosysteem van (top)talentontwikkeling: de internationalisering van het werkveld, het onzekere arbeidsmarktperspectief en de door gesprekspartners ervaren kwetsbare positie van Nederlands talent in de internationale concurrentie.

1. Internationalisering als structureel gegeven

Zowel in muziek als dans is het professionele veld in hoge mate internationaal georiënteerd. Selectie vindt primair plaats op artistieke kwaliteit, binnen een open Europese en mondiale arbeidsmarkt. Dit betekent dat in Nederland opgegroeide talenten niet automatisch doorstromen naar het Nederlandse werkveld. De instroom in professionele gezelschappen wordt in toenemende mate internationaal, een ontwikkeling die in de danssector al ver is gevorderd en zich in de muzieksector eveneens aftekent.

Internationalisering is daarmee geen tijdelijke trend, maar een structureel kenmerk van het veld. Echter: waar internationale instroom bijdraagt aan artistieke kwaliteit en uitwisseling en internationale erkenning, kan zij volgens gesprekspartners ook gevolgen hebben voor de bredere werking van het ecosysteem door het verminderen van nabije in Nederland opgegroeide rolmodellen en docenten.

2. Ervaren achterstandspositie van in Nederland opgeleid talent

Een tweede constatering is dat gesprekspartners aangeven dat in Nederland opgeleid talent in toenemende mate moeite heeft om door te stromen naar het hoogste internationale niveau. De verklaring die in het veld wordt gegeven is dat in een internationaal concurrerende context in Nederland opgegroeide talenten niet altijd het niveau bereiken dat nodig is om zich te meten met de absolute top. Tegelijkertijd wordt benadrukt dat dit niet alleen een individueel vraagstuk is, maar ook samenhangt met de kwaliteit en toegankelijkheid van de fases voorafgaand aan de beroepspraktijk.

3. Onzeker arbeidsmarktperspectief als rem op instroom

Parallel hieraan is het arbeidsmarktperspectief in zowel muziek als dans onzeker en gefragmenteerd. De beroepspraktijk wordt gekenmerkt door tijdelijke contracten, projectmatig werk en een laag salaris. Dat was wellicht altijd al zo, maar volgens gesprekspartners is dit afgelopen decennia versterkt. De enquête en gesprekken laten zien dat deze onzekerheid doorwerkt in de keuzes van talenten: het beeld van een onzekere en onaantrekkelijke beroepspraktijk kan een drempel vormen om de route richting de professionele top te kiezen of vol te houden.
Daarmee wordt duidelijk dat talentontwikkeling niet los kan worden gezien van het uiteindelijke beroepsperspectief. De aantrekkelijkheid van de ‘route’ wordt mede bepaald door het zicht op een duurzame positie aan het einde ervan.

Gevolgen voor het ecosysteem: meer dan alleen doorstroom

Bovenstaande ontwikkelingen hebben implicaties die verder reiken dan alleen de instroom in professionele gezelschappen. Wanneer het aandeel van in Nederland opgegroeid talent in het professionele veld afneemt, heeft dit ook gevolgen voor andere delen van het

ecosysteem. Professionals vervullen immers meerdere rollen: zij zijn niet alleen uitvoerder, maar ook docent, dirigent, coach en rolmodel. Zij dragen bij aan de ontwikkeling van nieuwe generaties en aan de herkenbaarheid en legitimiteit van het veld. Een afnemende aanwezigheid van in Nederland opgegroeide professionals kan daarmee leiden tot een verzwakking van niet alleen het nationale talentontwikkelingssysteem, maar uiteindelijk ook van de kunstvorm zelf en de legitimatie van publieke middelen daarvoor.

Professionele instellingen zijn zich zeer bewust van deze ontwikkelingen. Zij pakken actief een rol binnen het ecosysteem en investeren hierin actief. Er wordt nadrukkelijk ingezet op de verbinding met het hele systeem, bijvoorbeeld via academies, educatieprogramma's en samenwerkingen met opleidingen en jeugdensembles. Daarmee fungeren deze instellingen niet alleen als eindpunt, maar ook als belangrijke partij in de ontwikkeling van nieuw talent. Zij kunnen echter niet alléén het schip keren.

8. Synthese

De voorgaande reflecties laten zien dat de ontwikkeling van toptalent in klassieke muziek en dans niet alleen kan worden begrepen vanuit de afzonderlijke onderdelen van het ecosysteem. Juist de samenhang tussen vroege kennismaking, buitenschools aanbod, talentontwikkelingsprogramma's, scharnierpunten in het onderwijs, kunstvakopleidingen en het professionele werkveld blijkt bepalend. Reflecties over één onderdeel van het systeem bleken steeds nauw verbonden met andere onderdelen.

Over de volle breedte komen vijf thema's naar voren:

- de kwetsbare samenhang van het systeem;
- de toegang tot talentontwikkeling is ongelijk verdeeld en afhankelijk van sociaal en cultureel kapitaal;
- de spanning tussen marktlogica en publieke belangen;
- de spanning tussen internationale excellentie en nationale ecosysteemfunctie;
- het ontbreken van expliciete publieke regie op het ecosysteem als geheel.

Een eerste thema is dat het talentontwikkelingssysteem op veel punten onvoldoende als samenhangend systeem functioneert. In vrijwel alle fases blijkt dat overgangen kwetsbaar zijn en dat doorstroom niet vanzelfsprekend is georganiseerd. Het reguliere onderwijs bereikt weliswaar vrijwel alle kinderen, maar vervult slechts beperkt een structurele schakelfunctie naar buitenschools aanbod. In de vrije tijd is het aanbod in veel gevallen versnipperd geraakt, waardoor doorverwijzing naar talentontwikkelingsorganisaties of kunstvakopleidingen, kwaliteitsbewaking en continuïteit van het aanbod minder vanzelfsprekend zijn georganiseerd. Ook talentontwikkelingsprogramma's, vooropleidingen en DAMU-scholen blijken belangrijke, maar kwetsbare elementen binnen het ecosysteem en zijn afhankelijk van lokale initiatieven, bestuurlijke prioriteit of tijdelijke financiering. Daarmee ontstaat een systeem waarin veel afhangt van toevallige verbindingen en volhardende pleitbezorgers, terwijl juist voor toptalentontwikkeling een consistente, langdurige en goed verbonden ontwikkelroute van groot belang is.

Een tweede thema is dat de toegang tot talentontwikkeling niet voor iedereen gelijk is. De ontwikkeling van talent blijkt niet alleen afhankelijk van aanleg, motivatie en kwaliteit van aanbod, maar in sterke mate ook van de omgeving waarin een kind opgroeit. Ouders spelen een cruciale rol in vroege herkenning, logistieke ondersteuning, financiering, motivatie en het navigeren door het systeem. Vooral gezinnen die zelf vertrouwd zijn met muziek, dans of bredere culturele praktijken beschikken over het cultureel en sociaal kapitaal om talent vroeg te herkennen en gericht te ondersteunen. Daarmee ontstaat het risico dat potentieel talent bij kinderen zonder die thuissituatie minder snel wordt gezien of minder ver wordt ontwikkeld, ook wanneer de aanleg aanwezig is. De reflecties maken duidelijk dat kansengelijkheid in deze context niet alleen een vraag is van financiële toegankelijkheid, maar ook

van zichtbaarheid, vindbaarheid, informatie en begeleiding, en de plaats waar je woont. Fysieke afstand tot kwalitatief goed aanbod is met name voor jonge kinderen een drempel, waardoor niet alle talenten in Nederland gelijke kansen hebben.

Een derde thema betreft de spanning tussen marktwerking en de vereisten voor toptalentontwikkeling. In meerdere onderdelen van het systeem wordt zichtbaar dat specialistisch en intensief aanbod niet vanzelfsprekend tot stand komt in een systeem dat sterk afhankelijk is van vraag en individuele aanbieders. Dat geldt in het bijzonder voor specialistisch aanbod zoals klassiek balletonderwijs, maar breder ook voor collectieve voorzieningen zoals talentklassen en samenspel. Een marktgestuurd veld kan breed en gevarieerd aanbod opleveren, maar borgt niet automatisch de toegankelijkheid, spreiding, kwaliteit en samenhang die voor toptalentontwikkeling noodzakelijk zijn. Daarmee tekent zich een structurele spanning af: waar brede cultuurparticipatie zich deels via markt en particulier initiatief kan organiseren, vraagt toptalentontwikkeling juist om voorzieningen die kostbaar zijn, een kleine doelgroep bedienen en pas op langere termijn renderen. Dat roept de vraag op in hoeverre het wenselijk is deze infrastructuur grotendeels aan marktmechanismen over te laten.

Een vierde thema is de spanning tussen internationale kwaliteit en nationale verankering. Zowel in het kunstvakonderwijs als in het professionele werkveld is internationalisering een structureel gegeven. Die ontwikkeling heeft onmiskenbaar positieve kanten: zij verhoogt het artistieke niveau, verbreedt perspectieven en sluit aan bij de internationale praktijk van de sector. Tegelijkertijd zijn er zorgen over de positie van in Nederland opgegroeid en opgeleid talent. Onze gesprekspartners en experts geven aan dat in Nederland opgegroeide talenten relatief moeilijk doorstromen naar de top, vooral bij dans, maar in toenemende mate bij muziek. Dit raakt niet alleen de kansen van individuele talenten, maar ook de bredere werking van het ecosysteem, omdat dit kan leiden tot verminderde aanwezigheid van in Nederland opgegroeide rolmodellen, docenten en coaches, terwijl die belangrijk zijn voor het ecosysteem.

Een vijfde en overkoepelend thema is dat het systeem als geheel gekenmerkt wordt door een beperkt niveau van expliciete publieke regie. Op meerdere plekken blijkt dat cruciale functies wel bestaan, maar slechts deels of impliciet als publieke verantwoordelijkheid worden opgevat. Dat geldt voor specialistisch buitenschools aanbod, voor talentontwikkelingsprogramma's en voor scharnierpunten als DAMU en vooropleidingen. Daardoor ontbreekt op systeemniveau vaak helderheid over wie waarvoor verantwoordelijk is, welke functies publiek geborgd moeten worden en welk niveau van toegankelijkheid, spreiding en kwaliteit wenselijk wordt geacht. Maar daardoor ontbreekt ook zicht en kennis. Juist dat gebrek aan publieke regie maakt het systeem kwetsbaar. Zonder visie en regie ontstaat het risico dat essentiële functies tussen bestuurslagen, instellingen en marktpartijen in vallen.

Gezamenlijk wijzen deze thema's op een belangrijk inzicht: Het gaat om een systeemvraagstuk. Talentontwikkeling is per definitie intensief en kwetsbaar in een zeer internationaal veld. Dat betekent dat de afzonderlijke onderdelen van het systeem optimaal moeten worden ondersteund, maar ook dat er een explicietere visie op het ecosysteem als geheel nodig is.

Die visie zal in elk geval antwoord moeten geven op een aantal onderliggende beleidsvragen:

- Welke mate van publieke verantwoordelijkheid wil de overheid nemen voor de ontwikkeling van toptalent in klassieke muziek en dans?
- Welke functies van het ecosysteem moeten publiek worden geborgd, en welke kunnen aan lokale initiatieven of marktpartijen worden overgelaten?
- Hoe verhoudt het streven naar internationale excellentie zich tot het belang van doorstroom van in Nederland opgegroeide talenten?
- Welk niveau van toegankelijkheid, regionale spreiding en kansengelijkheid acht de overheid wenselijk, en hoe kunnen provinciale, lokale en landelijke overheden hierin een rol pakken?
- En in hoeverre is de overheid bereid om te investeren in vroege en intensieve ondersteuning waar toptalentontwikkeling om vraagt?

De centrale conclusie uit de voorgaande reflecties is daarmee dat de uitdaging niet alleen ligt in het versterken van afzonderlijke onderdelen, maar vooral in het expliciteren van de onderliggende keuzes over de aard en inrichting van het ecosysteem.

Tot slot

Toptalenten in muziek en dans leggen een intensief en veeleisend traject af, waarin zij voortdurend fysieke, mentale, sociale en financiële drempels moeten overwinnen. Zij verdienen maximale erkenning, ondersteuning en respect voor de uitzonderlijke inzet die deze ontwikkeling vraagt. De bevindingen uit dit onderzoek laten zien dat het ondersteunende systeem waarop deze ontwikkeling steunt onder veranderende maatschappelijke omstandigheden kwetsbaarder is geworden. Nederland beschikt nog steeds over hoogwaardige opleidingen, sterke professionele instellingen en talentvolle jonge musici en dansers. Tegelijkertijd is de route naar de top minder vanzelfsprekend en sterker afhankelijk van context geworden. Een toekomstbestendige visie op toptalentontwikkeling vraagt daarom om een integrale benadering én om een expliciete visie over de keuzes die Nederland wil maken: over de verhouding tussen brede talentontwikkeling en excellentie, over toegankelijkheid en selectie, en over de vraag hoe individuen optimaal ondersteund kunnen worden in een traject dat uitzonderlijk veel vraagt. Juist omdat excellentie nooit losstaat van de kwaliteit van het systeem daarachter, vraagt toptalentontwikkeling om samenhangend beleid dat talentontwikkeling niet aan toeval overlaat.

9. Witte vlekken en vervolgonderzoek

Dit rapport biedt op basis van de beschikbare informatie een stevige basis voor een visie op toptalentontwikkeling. Tijdens het onderzoek stuitten we echter op witte vlekken in de beschikbare kennis: voor sommige onderwerpen ontbreken consistente, meerjarige data, voor andere ontbreekt verdiepend onderzoek. Het invullen van deze leemtes is van belang om beleid scherper te onderbouwen en de effecten ervan te kunnen volgen.

Wij onderscheiden daarbij twee instrumenten die elkaar aanvullen.

- *Structurele monitoring* volgt ontwikkelingen in het ecosysteem en de effecten van beleid systematisch in de tijd. Daarmee kunnen trends worden gesignaleerd, knelpunten tijdig worden opgemerkt en de werking van bestaande maatregelen worden geëvalueerd.
- *Verdiepend onderzoek* richt zich op specifieke vraagstukken waarvoor meer inzicht nodig is om beleidskeuzes te onderbouwen.

Samen geven deze twee instrumenten een meer volledig beeld: monitoring laat zien hoe het systeem zich ontwikkelt, verdiepend onderzoek verklaart waarom en wijst de richting voor gerichte interventies.

1. Internationalisering van opleidingen en werkveld

Uit onze gesprekken en de beschikbare data blijkt dat zowel de opleidingen klassieke muziek en dans als de BIS-instellingen sterk geïnternationaliseerd zijn. Tegelijkertijd ontbreken consistente, landelijke en meerjarige data specifiek voor klassieke muziek en dans die inzicht geven in het land van herkomst van studenten en professionals, en in de ontwikkelingen daarin over de tijd.
Onze gesprekspartners geven aan dat de doorstroom van in Nederland opgegroeid talent in naar kunstvakopleidingen en het professionele veld onder druk staat. Als dit een beleidsmatige zorg is, is systematische monitoring, wellicht in breder Europees perspectief, essentieel.

2. Deelname aan buitenschools aanbod

Er is beperkt inzicht in hoeveel kinderen en jongeren structureel deelnemen aan muziek- en dansonderwijs, met welke intensiteit en duur, op welke instrumenten, genres of dansstijlen, en hoe deelname regionaal verschilt. Bestaande data zijn vooral generiek en onvoldoende gedifferentieerd voor inzicht in talentontwikkeling. Toptalentontwikkeling begint in de breedte; zonder zicht op deze basis is het niet mogelijk om trends in instroom te duiden. Daarnaast is dit vraagstuk relevant vanuit het perspectief van kansengelijkheid: systematisch inzicht in regionale verschillen en toegankelijkheid is noodzakelijk om de rol van decentrale overheden goed te kunnen bepalen.

3. Effecten van gemeentelijk beleid

Er is geen systematisch inzicht in verschillen tussen gemeenten die wel of niet investeren in cultuurbeoefening, en evenmin in de effecten daarvan op deelname, toegankelijkheid en

doorstroom. Dit raakt direct aan de rol van decentrale overheden. Zonder dit inzicht blijft onduidelijk welke beleidskeuzes effectief zijn in het stimuleren van instroom en talentontwikkeling.

4. Uitval en doorstroom in het systeem

Hoewel dit onderzoek inzicht geeft in ervaren redenen voor uitval, ontbreekt structurele monitoring van uitval in buitenschoolse beoefening, in vooropleidingen en in het kunstvakonderwijs. Voor effectief beleid is dit van belang: alleen met structureel inzicht kunnen nieuwe knelpunten tijdig worden gesignaleerd en kan de effectiviteit van interventies worden gevolgd.

5. Kwaliteit van docenten in de vrije tijd

Er is onvoldoende zicht op de kwalificaties van docenten in de vrije tijd. Gesprekspartners geven aan daar zorgen over te hebben, terwijl talenten juist het belang van inspirerende docenten benadrukken. Het is onduidelijk of deze kwaliteitsproblemen zich daadwerkelijk in grote mate voordoen.

6. Relatie tussen binnenschools en buitenschools aanbod

Er is onvoldoende kennis over welke vormen van cultuuronderwijs op school leiden tot meer buitenschoolse deelname, en over hoe deze verbinding effectief kan worden versterkt. Omdat het onderwijs alle kinderen bereikt, ligt hier een belangrijke kans voor kansengelijkheid. Zonder inzicht in deze relatie blijft die potentie onbenut.

7. Perspectief buitenschoolse aanbieders

In dit onderzoek zijn gemeentelijke instellingen of aanbieders en verenigingen niet bevraagd, terwijl de gesprekspartners wel veel over dit veld hebben gezegd. Voor een evenwichtig beeld zou hun inbreng op dit vraagstuk gewenst zijn.

8. Effectieve modellen voor talentontwikkeling

Er is relatief weinig systematisch onderzoek uitgevoerd naar effectieve didactische en organisatorische modellen voor talentontwikkeling in muziek en dans. In andere domeinen, zoals topsport, is hierover aanzienlijk meer kennis beschikbaar. Het gaat dan bijvoorbeeld om vragen over de optimale balans tussen vroege specialisatie en brede ontwikkeling, de gewenste trainingsintensiteit en het moment van selectie. Een langetermijnvisie vraagt ook om beter inzicht in effectieve ontwikkelpaden.

9. Internationale vergelijking van beleid en systemen

Er is beperkt inzicht in de manier waarop andere landen toptalentontwikkeling organiseren en welke beleidsinstrumenten daar effectief blijken. Gezien het internationale karakter van het veld is een dergelijke vergelijking van belang om nationale keuzes beter te kunnen onderbouwen.

10. Bereikbaarheid en spreiding van voorzieningen

Er is onvoldoende inzicht in de mate waarin kosten, afstand en bereisbaarheid van vooropleidingen, DAMU-scholen en specialistisch aanbod een belemmering vormen. Aangenomen

wordt dat al deze factoren een rol spelen, maar daar is nog te weinig onderzoek naar gedaan. Dit vraagstuk is direct verbonden met kansengelijkheid.

11. Rol en samenhang van talentontwikkelingsprogramma's

Het totale veld van concoursen, jeugdorkesten, koren, wedstrijden, festivals en andere aanvullende programma's — landelijk, regionaal en lokaal — is slechts gedeeltelijk in beeld. Deze programma's vormen belangrijke onderdelen van het ecosysteem, maar hun onderlinge samenhang en regionale spreiding zijn onvoldoende inzichtelijk. Dit is een vraagstuk dat zich leent om samen met decentrale overheden in kaart te brengen.

12. Doorstroomroutes en alternatieve ontwikkelpaden

Er is beperkt inzicht in de belemmeringen voor doorstroom vanuit het vmbo, in de rol en kwaliteit van mbo-opleidingen (met name in dans) en in mogelijke alternatieve routes zoals een mbo-hbo-traject of mbo-opleidingen voor muziek. Een inclusief talentontwikkelingssysteem vraagt om ruimte voor diverse ontwikkelpaden, maar zicht op de belemmeringen die hier spelen ontbreekt grotendeels. In dit onderzoek zijn de mbo-instellingen niet bevraagd. Hun inbreng zou een aanvullende kijk hierop kunnen geven.

13. Niet-bereikt talent

Dit onderzoek richt zich op talenten die al in het systeem aanwezig zijn. Er ontbreekt inzicht in welke talenten überhaupt niet instromen en welke factoren dit verhinderen. Er bestaan aannames — bijvoorbeeld over sociaal-culturele drempels — maar systematisch onderzoek ontbreekt. Vanuit het perspectief van kansengelijkheid en talentbenutting is dit een belangrijke witte vlek.

9.1. Prioritering

We realiseren ons dat dit veel onderwerpen zijn. We raden aan om de prioriteit te leggen bij de witte vlekken in het voortraject, vóór de kunstvakopleiding, omdat onderzoek naar deze fase het meeste effect heeft op talentontwikkeling bij een brede groep. Het gaat dan om de onderdelen 2, 3, 5, 6, 7 en 11. Deze onderdelen zouden ook in samenhang onderzocht kunnen worden.

10. Richting voor een langetermijnvisie

De voorgaande hoofdstukken laten zien dat het Nederlandse ecosysteem voor toptalentontwikkeling in klassieke muziek en dans op meerdere punten kwetsbaar is. Die kwetsbaarheid zit niet in één afzonderlijk onderdeel, maar in de samenloop van ontwikkelingen en omstandigheden die elkaar versterken: een veranderd binnenschools aanbod, gefragmenteerder en meer marktgericht buitenschools aanbod, kwetsbare talentontwikkelingsprogramma's, DAMU-scholen en vooropleidingen, toenemende internationale concurrentie in de opleidingen en het werkveld en een veranderend beroepsperspectief.

De centrale beleidsvraag is daarmee niet of Nederland nog in staat is toptalent voort te brengen — dat is nog steeds het geval — maar onder welke voorwaarden in Nederland opgegroeide talenten duurzaam toegang houden tot ontwikkeling, doorstroom en professionele perspectieven binnen een internationaal speelveld.

In dit hoofdstuk schetst Blueyard een richting voor een langetermijnvisie op talentontwikkeling.

10.1. Drie conclusies en aanbevelingen voor het systeem als geheel

1. Het geheel aan instellingen dat bijdraagt aan de ontwikkeling van toptalent is op uiteenlopende manieren met elkaar verbonden; dit vraagt om een benadering als ecosysteem.
Een van de conclusies uit dit onderzoek is dat talentontwikkeling niet kan worden begrepen of versterkt vanuit afzonderlijke instellingen alleen. Uit het onderzoek blijkt juist dat talentontwikkeling bestaat uit een ecosysteem van verschillende elementen die elkaar beïnvloeden en gelijktijdig met elkaar samenwerken. Dat betekent dat beleid dat zich uitsluitend richt op één niveau — bijvoorbeeld alleen kunstvakonderwijs of alleen talentprogramma's — per definitie beperkt effect heeft wanneer de omliggende onderdelen onder druk staan.

Aan de hand van bovenstaande conclusie doen wij de volgende aanbeveling:

Ontwikkel een integrale ecosysteembenadering voor talentontwikkeling, waarin beleid niet langer per afzonderlijk onderdeel wordt vormgegeven, maar vanuit de samenhang tussen voorzieningen. Veranker deze benadering in beleidsinstrumenten door bij nieuwe investeringen en maatregelen expliciet te toetsen wat de effecten zijn op andere onderdelen van het systeem (bijvoorbeeld instroom, doorstroom en aansluiting), en door samenwerking tussen onderwijs, amateurvoorzieningen en professionele instellingen actief te stimuleren en te faciliteren.

2. Voor een sterk ecosysteem is zichtbaarheid en waardering van klassieke muziek en dans noodzakelijk.

Door vele respondenten en gesprekspartners is benoemd dat, vergeleken met de ons omringende landen, in Nederland weinig waardering is voor de sector en dat het ontbreekt aan zichtbaarheid. Respondenten en gesprekspartners geven aan dat deze disciplines relatief weinig aanwezig zijn in het publieke domein en minder vanzelfsprekend onderdeel vormen van het dagelijks leven van jongeren.

Deze beperkte zichtbaarheid lijkt gevolgen te hebben voor talentontwikkeling. Wanneer kinderen en jongeren minder in aanraking komen met klassieke muziek en dans, neemt de kans af dat zij interesse ontwikkelen, hun talent herkennen en de stap zetten naar verdere beoefening. Daarnaast ontbreekt het hierdoor aan herkenbare rolmodellen en een breed maatschappelijk draagvlak voor deze kunstvormen, wat de aantrekkelijkheid van een carrière in de sector verder onder druk zet.

Het versterken van de positie van klassieke muziek en dans vraagt daarom niet alleen om investeringen binnen het talentontwikkelingssysteem zelf, maar ook om meer zichtbaarheid en een sterkere verankering in de samenleving. De overheid kan hierin een belangrijke rol spelen door de aanwezigheid van deze disciplines in onderwijs, media en publieke ruimte actief te stimuleren, en zo bij te dragen aan een omgeving waarin talentontwikkeling beter kan gedijen.

Aan de hand van bovenstaande conclusie doen wij de volgende aanbeveling:

Ontwikkel gericht beleid om de zichtbaarheid van klassieke muziek en dans te vergroten, bijvoorbeeld door versterking van cultuureducatie op scholen, stimulering van aanwezigheid in (publieke) media en ondersteuning van initiatieven die deze disciplines toegankelijk maken voor een breed publiek, met specifieke aandacht voor jongeren.

3. Effectief talentbeleid vraagt om structurele monitoring en dataverzameling.

Een belangrijke constatering uit het onderzoek is dat het ontbreekt aan consistente en vergelijkbare data over het talentontwikkelingssysteem. Het gebrek aan structurele monitoring maakt het moeilijk om gericht beleid te ontwikkelen, effecten van interventies te volgen en tijdig bij te sturen. Voor een toekomstbestendige visie op talentontwikkeling is het daarom noodzakelijk om te investeren in een robuuste en doorlopende informatievoorziening.

Aan de hand van bovenstaande conclusie doen wij de volgende aanbeveling:

Investeer in structurele monitoring en dataverzameling over het talentontwikkelingssysteem, zodat beleid beter kan worden onderbouwd, gevolgd en bijgestuurd.

10.2. Maak kansengelijkheid een expliciet uitgangspunt voor beleid

4. Het reguliere onderwijs kan een sterkere toegangspoort tot talentontwikkeling zijn.

In beide disciplines wordt door gesprekspartners en respondenten gewezen op het belang van muziek- en dansonderwijs op school. Hoewel volgens onderzoek op dit moment geen groot verband lijkt te zijn tussen binnenschools cultuuronderwijs en buitenschoolse

cultuurbeoefening, is het reguliere onderwijs de plek waar álle kinderen bereikt worden. Het verdient daarom aanbeveling om te onderzoeken of dit verband versterkt kan worden.

Aan de hand van bovenstaande conclusie doen wij de volgende aanbeveling:

Versterk de verbinding tussen binnenschools cultuuronderwijs en buitenschoolse cultuurbeoefening door hier gericht beleid op te ontwikkelen, zodat het onderwijs niet alleen een kennismakingsplek is, maar ook een effectieve toeleider naar verdere talentontwikkeling.

5. Het vergroten van het aantal toptalenten vraagt om een gelijkwaardige toegang tot muziek- en dansles.

Een belangrijk inzicht uit het onderzoek is dat talentontwikkeling in sterke mate wordt beinvloed door sociaal-maatschappelijke factoren die grotendeels buiten de invloedssfeer van (afzonderlijke) instellingen liggen. Factoren zoals ouders met ervaring in muziek of dans, bredere vormen van cultureel kapitaal en de financiële mogelijkheden van een gezin blijken van grote invloed op zowel de eerste kennismaking met de discipline als de verdere ontwikkeling van talent. Juist kinderen voor wie deze voorwaarden thuis niet vanzelfsprekend zijn, lopen een groter risico om niet of pas laat in aanraking te komen met muziek- of dansonderwijs, of om hun ontwikkeling niet optimaal te kunnen voortzetten. Een toegankelijk ecosysteem vraagt daarom om aanvullende ondersteuning voor deze groep en om een infrastructuur waarin deelname laagdrempelig en financieel bereikbaar is, ongeacht de thuissituatie.

Vooral in de muzieksector wordt vaak verwezen naar het verdwijnen van traditionele muziekscholen als verklaring voor veranderde talentontwikkeling. Het onderzoek laat zien dat deze verklaring te eenvoudig is. Het aanbod is niet altijd verdwenen, maar anders georganiseerd geraakt: diffuser, particulier en minder institutioneel herkenbaar. Daarmee ligt de beleidsopgave niet noodzakelijk in het herstellen van vroegere institutionele vormen, maar in het versterken van zichtbaarheid, toegankelijkheid en verbinding binnen het huidige veld. De kernopgave is ervoor te zorgen dat talenten voldoende duidelijke en toegankelijke routes kunnen vinden naar verdieping en doorgroei.

Het daadwerkelijk vergroten van toegankelijkheid vraagt om actieve inzet van zowel de landelijke als de lokale overheid. Zonder gerichte publieke investeringen en beleid blijft talentontwikkeling in belangrijke mate afhankelijk van privéomstandigheden, en blijft een deel van het potentieel onbenut.

Aan de hand van bovenstaande conclusie doen wij de volgende aanbeveling:

Maak kansengelijkheid een expliciet uitgangspunt van talentontwikkelingsbeleid, zowel landelijk als gemeentelijk, door structureel te investeren in het toegankelijk maken van het voortraject voor alle kinderen, ongeacht sociaal-economische achtergrond. Dit vraagt om gerichte publieke bekostiging van muziek- en dansonderwijs, ondersteuning van jeugdopleidingen bij amateurverenigingen, actieve talentidentificatie buiten bestaande netwerken

en aanvullende ondersteuning voor gezinnen waar culturele en financiële randvoorwaarden ontbreken.

6. Kansengelijkheid vraagt om grotere kansen voor vmbo- en mbo-talent.
Een belangrijk punt in het huidige ecosysteem is de beperkte toegankelijkheid voor leerlingen uit het vmbo en mbo. De bestaande infrastructuur en instroomroutes zijn sterk georiënteerd op de havo/vwo-route, waardoor talenten buiten deze paden minder goed worden bereikt en begeleid. Dit heeft niet alleen gevolgen voor kansengelijkheid, maar beperkt ook het potentieel aan talent dat zich kan ontwikkelen richting de top.

Betere informatievoorziening, herkenbare instroomroutes en gerichte begeleiding zijn noodzakelijk om deze groep talenten de weg te laten vinden naar vooropleidingen en kunstvakonderwijs. Daarbij spelen ook structurele knelpunten een rol: het ontbreken van vmbo-routes binnen DAMU-scholen, de kwetsbare aansluiting tussen mbo en hbo in de danssector, en het vrijwel ontbreken van een mbo-route in de klassieke muziek. Deze lacunes in het systeem belemmeren een brede en inclusieve talentontwikkeling.

Aan de hand van bovenstaande conclusie doen wij de volgende aanbeveling:

Vergroot de toegankelijkheid van het talentontwikkelingssysteem door expliciet beleid te ontwikkelen voor de instroom en doorstroom van vmbo- en mbo-leerlingen, zodat talentontwikkeling niet afhankelijk is van het gevolgde onderwijsniveau.

10.3. Verlaag drempels voor het combineren van toptalentontwikkeling en regulier onderwijs

7. Toptalentontwikkeling vraagt om meer flexibiliteit in het voortgezet onderwijs.
Uit het onderzoek blijkt dat het voor toptalenten in muziek en dans van groot belang is dat zij hun intensieve studie-uren en optredens kunnen combineren met het reguliere onderwijs. Op de DAMU-scholen is dit in principe goed geregeld omdat deze scholen hun roosters kunnen aanpassen, maar in de praktijk lopen leerlingen nog steeds aan tegen roosterproblemen en hoge werkdruk. Op niet-DAMU-scholen is dit nog meer een knelpunt. Strikte regels rondom aanwezigheid en vrijstellingen maken het lastig om deel te nemen aan essentiële activiteiten zoals repetities, optredens en voorstellingen. Hierdoor lopen talenten kansen mis die juist cruciaal zijn voor hun artistieke ontwikkeling.

Opvallend is het verschil met de sportsector, waar individuele talenten met een topsportstatus wél gebruik kunnen maken van aangepaste onderwijsprogramma's en vrijstellingen. Een vergelijkbare structurele voorziening voor talenten in de kunsten ontbreekt, waardoor zij minder mogelijkheden hebben om onderwijs en talentontwikkeling effectief te combineren.

Aan de hand van bovenstaande conclusie doen wij de volgende aanbeveling:

Ontwikkel een structurele regeling binnen het voortgezet onderwijs die het voor talenten mogelijk maakt om vrijstellingen en maatwerkprogramma's te krijgen, vergelijkbaar met de bestaande topsportregelingen. Verken daarbij de invoering van een formele talentstatus voor kunsttalenten.

8. De rol van het kunstvakonderwijs in het voortraject vraagt om heldere en structurele financiële ondersteuning.

DAMU-scholen, jongtalententrajecten en vooropleidingen spelen een steeds belangrijkere rol in het voortraject van talentontwikkeling. Tegelijkertijd staat deze rol onder druk. De activiteiten die kunstvakopleidingen en DAMU-scholen in het voortraject ontplooien, zijn niet structureel gefinancierd. Structurele borging, zowel financieel als organisatorisch, ontbreekt veelal.

Versterking en verduurzaming van DAMU-scholen, vooropleidingen en andere talentontwikkeltrajecten ligt daarom voor de hand, juist omdat deze voorzieningen volgens gesprekspartners en de enquêtebevindingen effectief bijdragen aan de kwaliteit van het voortraject.

Aan de hand van bovenstaande conclusie doen wij de volgende aanbeveling:

Veranker de betrokkenheid van kunstvakopleidingen bij het voortraject structureel in beleid en bekostiging, door vooropleidingen, jongtalentprogramma's en samenwerkingen met DAMU-scholen expliciet onderdeel te maken van hun opdracht. Ontwikkel hiervoor passende financieringsarrangementen en prestatieafspraken, zodat deze bewezen effectieve trajecten duurzaam kunnen worden voortgezet en versterkt.

10.4. Zorg voor kwalitatief en toegankelijk buitenschools aanbod en talentontwikkelingsprogramma's in het hele land

9. Goede kwaliteit en specialistisch aanbod van muziek- en danslessen kan niet aan de markt alleen worden overgelaten.

Bij dans vormt het verdwijnen van gespecialiseerde balletscholen en gekwalificeerde docenten klassiek ballet een duidelijk knelpunt. Dit raakt direct aan de basis van toptalentontwikkeling, aangezien juist in deze discipline een vroege en technisch hoogwaardige training essentieel is. Het ligt daarom voor de hand om nader te onderzoeken hoe dit tekort aan specialistisch aanbod kan worden opgevangen, en welke rol overheden hierin kunnen spelen, bijvoorbeeld via gerichte ondersteuning of borging van voorzieningen.

Ook de kwaliteit van docenten in de vrije tijd vormt in zowel muziek als dans een belangrijk aandachtspunt. Gezien het feit dat leerlingen op jonge leeftijd instromen en de vroege ontwikkelfase bepalend is voor hun verdere traject, vraagt dit om een expliciete visie van de overheid op kwaliteitsborging in deze fase van het systeem. Instrumenten zoals certificering en structurele nascholing kunnen bijdragen aan kwaliteitsverbetering.

Aan de hand van bovenstaande conclusie doen wij de volgende aanbeveling:

Borg de kwaliteit van het voortraject door gericht beleid op het behoud en de versterking van specialistisch aanbod en docentkwaliteit, met specifieke aandacht voor disciplines zoals klassiek ballet waar vroege en hoogwaardige training essentieel is.

10. Talentontwikkelingsprogramma's, zoals concoursen, wedstrijden, koren en jeugdorkesten vragen om duidelijke afspraken tussen het Rijk, de provincie en gemeente.

Aanvullend cultureel aanbod, zoals concoursen, jeugdorkesten, festivals en talentprogramma's, vervult een essentiële rol in het talentontwikkelingssysteem. Deze voorzieningen bieden talenten de mogelijkheid om zich te verdiepen, podiumervaring op te doen, zich te meten met anderen en toegang te krijgen tot netwerken en vervolgtrajecten. Daarmee vormen zij een belangrijk element tussen het lokale voortraject en het landelijke topsegment. Tegelijkertijd is de organisatie en positionering van landelijk aanbod kwetsbaar en afhankelijk van provinciaal en lokaal aanbod. Dit kan leiden tot overlap, witte vlekken of discontinuïteit in het aanbod, terwijl juist deze voorzieningen van groot belang zijn voor de doorstroom en ontwikkeling van talent.

Voor een goed functionerend ecosysteem is het daarom van belang dat het aanvullende aanbod expliciet wordt meegenomen in een samenhangende visie op talentontwikkeling, waarin de rol van verschillende overheidslagen helder is belegd.

Aan de hand van bovenstaande conclusie doen wij de volgende aanbeveling:

Maak bestuurlijke afspraken tussen Rijk, provincies en gemeenten over de inrichting, spreiding en financiering van aanvullend talentontwikkelingsaanbod, zoals concoursen en jeugdorkesten. Zorg daarbij voor betere afstemming en samenhang met lokale en regionale voorzieningen, zodat dit aanbod effectief bijdraagt aan doorstroom en talentontwikkeling.

10.5. Kunstvakopleidingen en arbeidsmarkt

11. Internationalisering vraagt om expliciete positionering.

Een van de terugkerende onderwerpen in het onderzoek betreft de verhouding tussen internationale excellentie en doorstroming van in Nederland opgegroeide talenten naar de top. De sterke internationale instroom in het kunstvakonderwijs en in professionele gezelschappen heeft onmiskenbaar bijgedragen aan het hoge artistieke niveau van de Nederlandse top. Tegelijkertijd geven onze gesprekspartners aan dat deze ontwikkeling de positie van in Nederland opgegroeid en opgeleid talent onder druk zet.
Gesprekspartners benadrukken dat in Nederland opgegroeide musici en dansers van belang zijn voor herkenning, legitimiteit en rolmodellen binnen het nationale culturele ecosysteem. Daarnaast vervullen zij een bredere functie binnen het ecosysteem, als docent, dirigent, maker of programmeur. Daarmee dragen zij bij aan de continuïteit, overdracht en verdere ontwikkeling van het Nederlandse dans- en muziekleven.

Verschillende gesprekspartners wijzen erop dat internationale studenten geregeld weer vertrekken naar het buitenland, waardoor deze verbinding met het nationale ecosysteem

minder vanzelfsprekend is. Deze spanning raakt aan een belangrijke beleidsvraag over de functie van het Nederlandse systeem van talentontwikkeling: is het primair gericht op het faciliteren van internationale topkwaliteit, ongeacht herkomst van talent, of heeft het ook expliciet als doel om de ontwikkeling en doorstroom van Nederlands talent te borgen? In de praktijk zijn deze doelen niet per definitie tegenstrijdig, maar ze vragen wel om bewuste keuzes in inrichting, selectie, ondersteuning en investeringen.

Aan de hand van bovenstaande conclusie doen wij de volgende aanbeveling:

Ontwikkel als Rijk een expliciete langetermijnvisie op de positionering van internationalisering binnen het talentontwikkelingssysteem. Maak daarin concrete keuzes over de gewenste balans tussen internationale excellentie en nationale talentontwikkeling.

12. Talentontwikkeling van de toekomst vraagt om verbreding van de kunstvakopleidingen.

Zowel vanuit talenten als vanuit de kunstvakopleidingen zelf komt een duidelijke behoefte naar voren aan meer flexibiliteit, maatwerk en verbreding binnen het curriculum. De huidige opleidingsstructuren zijn in veel gevallen primair gericht op een smal, lineair traject richting de uitvoerende praktijk, terwijl de beroepspraktijk zich juist kenmerkt door hybride carrières, ondernemerschap en een combinatie van artistieke, educatieve en maatschappelijke rollen.
Het recente rapport *ACT!* onderstreept deze ontwikkeling en benadrukt het belang van weerbaarheid, samenwerkingsvermogen en brede professionele vaardigheden naast artistieke excellentie. In het licht van deze ontwikkelingen is het van belang dat kunstvakopleidingen zich verder kunnen ontwikkelen richting een flexibeler en breder opleidingsmodel, waarin ruimte is voor differentiatie, maatwerk en verschillende loopbaanperspectieven, zonder concessies te doen aan artistieke kwaliteit.

Aan de hand van bovenstaande conclusie doen wij de volgende aanbeveling:

Werk samen met kunstvakopleidingen aan de ontwikkeling van flexibelere en bredere opleidingsmodellen, waarin ruimte is voor maatwerk, voorbereiding op hybride loopbanen en de combinatie van artistieke en educatieve vaardigheden.

13. Duurzame talentontwikkeling vraagt om structurele aandacht voor mentale belasting.

Opvallend in het onderzoek is dat prestatiedruk, werkdruk en faalangst in enquêtegegevens van talenten sterk naar voren komen, terwijl deze thema's in gesprekken met de instellingen minder expliciet worden benoemd. Dat verschil suggereert dat hoge prestatiedruk in het veld deels genormaliseerd is geraakt. Daarbij valt op dat dit niet alleen door jonge generaties wordt genoemd, maar generatie-breed aanwezig is.

Voor een langetermijnvisie betekent dit dat mentale belasting geen randthema is, maar een structurele factor in talentontwikkeling waar meer aandacht voor zou moeten komen. Dit sluit aan bij de recente aanbeveling van de commissie Bussemaker in het rapport *ACT!* waarin wordt aanbevolen hier meer aandacht voor te hebben, en dat opleidingen realistisch moeten voorbereiden op een veeleisende beroepspraktijk, om uitval te voorkomen en duurzame inzetbaarheid te versterken.

Aan de hand van bovenstaande conclusie doen wij de volgende aanbeveling:

Ontwikkel gericht beleid en instrumenten om mentale belasting in het talentontwikkelingssysteem te verminderen en talenten beter te ondersteunen, bijvoorbeeld door aandacht voor mentale gezondheid, begeleiding en weerbaarheid structureel te verankeren in opleidingen en talentprogramma's.

14. Arbeidsmarktperspectief is onderdeel van talentbeleid.

De beroepspraktijk in klassieke muziek en dans is fundamenteel veranderd. Waar vroeger een vaste positie in orkest of gezelschap als vanzelfsprekender eindpunt gold, bestaat het werkveld nu uit tijdelijke contracten en hybride beroepspraktijken. Deze realiteit beïnvloedt al vroeg de motivatie van talenten en hun omgeving. Dat betekent dat beleid ten aanzien van talentontwikkeling niet los gezien kan worden van beleid ten aanzien van de arbeidsmarkt: een keten die opleidt voor een werkveld dat als structureel onzeker wordt ervaren, verliest aantrekkingskracht.

Aan de hand van bovenstaande conclusie doen wij de volgende aanbeveling:

Ontwikkel gerichte maatregelen die bijdragen aan betere arbeidsvoorwaarden, meer continuïteit in werk en een realistisch en aantrekkelijk perspectief voor talenten die de sector willen betreden.

11. Bijlagen

Bijlage 1: overzicht gesprekspartners

Gesprek instellingen dans

- Roel Voorintholt – Introdans
- Conny Janssen – Conny Janssen Danst
- Siau-Ping Dorenbos – WArd/waRD
- Ernst Meisner – Het Nationale Ballet
- Eva Monen – Nederlands Dans Theater
- Ryan Djojokarso – AYA
- Roni Haver – Club Guy & Roni

Gesprek BIS-instellingen muziek

- David Bazen – directeur bedrijfsvoering Koninklijk Concertgebouworkest
- Sven Arne Tepl – artistiek directeur Residentie Orkest
- Tido Visser – artistiek directeur Nederlands Kamerkoor (tot 1 januari 2026)
- Fedor Teunisse – artistiek directeur Het Muziek (tot 1 januari 2026 artistiek directeur HIIT)
- Waut Koeken – intendant Opera Zuid
- Jurjen Toepoel – zakelijk manager Opera Zuid
- Alexander Buskermolen – directeur-bestuurder Het Balletorkest (tot 1 januari 2026 directeur Prinses Christina Concours)

Gesprek kunstvakonderwijs dans

- Marise Ancher – coördinator medisch team Koninklijk Conservatorium dans
- Lies Colman – directeur Koninklijk Conservatorium
- Caroline Harder – director of education Codarts
- Ulrika Kinn Svensson – head of studies, Dance Arts in Context, Fontys Academy
- Serena Klein – beleidsmedewerker Lucia Marthas Institute for Performing Arts
- Lucia Marthas – directeur Lucia Marthas Institute for Performing Arts
- Rahana Oemed – co-artistiek/zakelijk leider 5 O'Clock Class, Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten

Gesprek kunstvakonderwijs muziek

- Martin Baai – opleidingsmanager klassiek Conservatorium Maastricht
- Jan van Bilsen – directeur School voor Jong Talent, Koninklijk Conservatorium Den Haag
- Alsosja Buijs – head classical music department ArtEZ
- Lies Colman – directeur Koninklijk Conservatorium Den Haag
- Danielle van Lieshout – directeur Academy of Vocal Arts
- Maartje Meijer – associate director Conservatorium van Amsterdam
- Machteld Postma – director of studies Fontys Conservatorium Tilburg
- Giovanna de Prisco – orkestmanager Rotterdams Philharmonisch Orkest
- Cecile Rongen – studieleider klassieke muziek en historische uitvoeringspraktijk HKU
- Pierre Volders – head of brass, percussion & conducting departments, Conservatorium van Amsterdam
- Mark Vondenhoff – afdelingshoofd klassieke muziek Codarts
- Okke Westdorp – director Conservatorium van Amsterdam

Gesprek aanvragers regeling talentontwikkeling van het Fonds voor Cultuurparticipatie

- Ewout van Dingstee – algemeen en artistiek directeur Nationaal Jeugdorkest (NJO)
- Remco Menting – zakelijk leider Ricciotti Ensemble
- Maurits Musch – directeur Prinses Christina Concours (PCC)
- Siebren van Noort – voorzitter Nationaal Jeugdfanfareorkest (NJFO)
- Aart-Jan van de Pol – managing director Nederlands Vioolconcours (NVC)
- Erik Verbeek – zakelijk leider Britten voor Jong Muziektalent
- Irene Verburg – directeur Nationale Koren | Vocaal Talent Nederland

Gesprek dans-talentontwikkelingsorganisaties

- Hildegard Draaijer – DOX
- Maya Roest – RIDCC
- Rinus Sprong – Dutch Don't Dance Division

Geraadpleegde experts

- Lilit Airapetian – beleidsadviseur directie Onderwijsprestaties en Voortgezet onderwijs, ministerie van OCW
- Jan van Bilsen – directeur School voor Jong Talent, Koninklijk Conservatorium Den Haag
- Maartje Meijer – associate director Conservatorium van Amsterdam

BLUEYARD

- Saskia van de Mortel – senior beleidsadviseur Vereniging Hogescholen
- Arno Neele – onderzoeker cultuurbeleid LKCA
- Thomas Nijhuis – Fonds voor Cultuurparticipatie
- Henk van der Meulen – oud-directeur Koninklijk Conservatorium Den Haag
- Floris Vermeulen – Fonds Podiumkunsten
- Ron Visser – Fonds Podiumkunsten
- Samuel Wuersten – artistiek directeur Holland Dance Festival

Geïnterviewde talenten Muziek

- Kees Kruit
- Merle van der Lijke
- Daniël Tibben
- Luuk van Raalten

Geïnterviewde talenten Dans

- Aliza Sierksma
- Anne-Mei van Stenis
- Rutkay Özpinaar
- Katinka Verouden
- Sterre Walstra
- Marit Wins

Bijlage 2: benaderde instellingen voor enquête en onderzoeksvragen

Instellingen A)

- Stichting Britten voor Jong Muziektalent
- Nationaal Jeugd Fanfare Orkest (NJFO)
- Nationale Jeugdorkesten Nederland (NJON)
- Nederlandse Fluit Academie (Neflac)
- Prinses Christina Concours
- Ricciotti ensemble
- Nationale Koren (Vocaal Talent Nederland)
- DOX
- ISH Dance Collective
- Jeugd Dans Opleiding Fryslân (JDOF)
- Nederlands Vioolconcours
- Rotterdam International Duet Choreography Competition (RIDCC)

Instellingen B)

Muziek

- Het Balletorkest
- Koninklijk Concertgebouworkest
- Metropole Orkest
- Nederlands Philharmonisch
- Noord Nederlands Orkest
- Philzuid
- Orkest Phion
- Residentie Orkest
- Rotterdams Philharmonisch Orkest
- Amsterdam Sinfonietta
- Het Muziek
- Nederlands Blazers Ensemble
- Nederlands Kamerkoor

- Nederlandse Bachvereniging
- Nationale Opera & Ballet
- Nederlandse Reisopera
- Opera Zuid

Dans

- Danstheater AYA
- Club Guy & Roni
- Het Nationale Ballet en Junior Company
- Introdans
- Nederlands Dans Theater
- Nederlandse Dansdagen
- SALLY Dansgezelschap Maastricht
- Scapino Ballet Rotterdam

Instellingen C)

Muziek

- Koninklijk Conservatorium Den Haag
- Prins Claus Conservatorium
- Utrechts Conservatorium
- Conservatorium van Amsterdam
- Codarts Rotterdam
- ArtEZ Conservatorium
- Fontys Conservatorium
- Conservatorium Maastricht

Dans

- Academie voor Theater en Dans Amsterdam
- Codarts Rotterdam
- Fontys Hogeschool voor de Kunsten
- ArtEZ University of the Arts
- Lucia Marthas Institute for Performing Arts
- Koninklijk Conservatorium Den Haag

Bijlage 3: overzicht gevraagde stukken

Instellingen A)

- Aantallen aanmeldingen door de jaren heen;
- Sociaal-demografische kenmerken van deelnemers (zoals leeftijd, regio, geslacht, achtergrond);
- Instroom (bijvoorbeeld via samenwerkingen met muziekscholen, vakopleidingen of jeugdorkesten);
- Doorstroom: aantallen die zijn doorgestroomd naar conservatoria of professionele instellingen;
- Meerjarenplannen, in het bijzonder de passages over talentontwikkeling;
- Eventueel evaluaties van de eigen rol in het talentontwikkelingssysteem.

Instellingen B)

- Cijfers over instroom en aanmeldingen door de jaren heen;
- Opleidingsachtergrond van de musici of dansers die studeren in de organisatie;
- Eventueel onderzoek naar vooropleidingen/voortrajecten zij aan hebben gevolgd;
- Sociaal-demografische kenmerken van studenten (zoals leeftijd, regio, achtergrond) Eventueel met ontwikkelingen op dit gebied in de afgelopen jaren;
- Doorstroomgegevens: aantallen studenten die doorstromen naar master, beroepspraktijk of professionele gezelschappen;
- Eventuele samenwerkingen met vooropleidingen/voortrajecten, middelbare scholen of talentontwikkelingsorganisaties;
- Andere onderzoeken en evaluaties over talentontwikkeling.

Instellingen C)

- Opleidingsachtergrond van de musici of dansers die werkzaam zijn in de organisatie;
- Samenstelling van het gezelschap; bijvoorbeeld informatie over land van herkomst, leeftijd, eventueel met ontwikkelingen op dit gebied in de afgelopen jaren;
- Doorstroom van dansers of musici;
- Eventuele samenwerkingen met opleidingsinstellingen;
- Onderzoeken en evaluaties over de functie van talentontwikkeling van de organisatie;
- Meerjarenbeleidsplannen.

Bijlage 4: met de survey opgehaalde informatie

Hier volgt een overzicht van de structuur van onze survey en de gegevens die we met de survey hebben verzameld. De punten waarop de dans en muziek survey verschillen, zijn onderstreept.

Vragen over demografie

De eerste vijf vragen uit de survey gaan over demografische achtergrond van de respondenten, dit zijn:

- Leeftijd;
- Grotendeels opgegroeid in Nederland of buitenland;
- Onderwijsniveau(s);
- Omvang van gemeente waarin degene is opgegroeid;
- Provincie waarin men is opgegroeid.

Vragen over vroege ontwikkeling als musicus/danser

Deze vragen gaan over de ontwikkeling vóór het einde van de middelbare school en geven informatie over:

- Leeftijd van eerste dans/muziekles (buiten school);
- Of de ouders dansers of muzikanten zijn of waren;
- Het type locatie van de eerste lessen;
- Het type docent van de eerste lessen;
- Alle typen locaties waar dansles is gevolgd;
- De lesvormen die zijn gevolgd.

Ondersteuning, discipline

Deze vragen gaan over de ondersteuningsregelingen waar mensen gebruik van maken en in welke dansdiscipline zij actief zijn:

- Of – en van welke – ondersteuningsregelingen gebruik is gemaakt;
- In welke discipline zij dansen (dans).

Succes en belemmeringsfactoren

Deze antwoorden laten zien in welke mate deze factoren de ontwikkeling van dansers of musici hebben geholpen of belemmerd; de antwoorden zijn op een schaal van helemaal niet – weinig – wel – veel:

De succesfactoren

- Steun van familie;
- Steun van vrienden;
- Inspirerende docenten;

- Voorstellingen bezoeken;
- Dansers/muzikanten als voorbeeld of idool;
- Meedoen aan masterclasses of wedstrijden;
- Dansen in dansgroepen/spelen in jeugdorkesten of zingen in koren;
- Contacten in de dans/muziekwereld;
- Studeren of werken in het buitenland.

De belemmeringsfactoren

- Te weinig geld voor lessen;
- Te weinig steun en begrip vanuit familie;
- Te weinig steun of flexibiliteit vanuit school;
- Te weinig steun vanuit dans/muziek docent(en);
- Te hoge reistijd-/kosten;
- Last van onzekerheid, faalangst, prestatiedruk;
- Last van blessures;
- Gebrek aan lessen in de buurt;
- Gebrek aan samen-speel/dans mogelijkheden;
- Beperkte tijd om te oefenen;
- Te veel andere hobby's;
- Beperkte kennis over ontwikkelmogelijkheden;
- Onveilige sfeer binnen opleiding of groep.

Deelname talentontwikkelprogramma fcp-instelling (TOP)

Deze vragen gaan over de deelname aan TOP's:

- Percentage deelnemers van respons die deel hebben genomen aan TOP's;
- Welk instrument (muziek);
- Door wie men erop is gewezen om deel te nemen;
- Belangrijkste redenen om aan dit programma mee te doen.

Doorstroom naar kunstvakopleiding

Deze vragen gaan over de doorstroom naar een kunstvakopleiding vanuit TOP's:

- Welk percentage deelnemers aan TOP's doorstroomt naar een kunstvakopleiding;
- In welke mate de deelname aan een TOP hen heeft geholpen bij de auditie of studie aan een hbo dans;
- *Indien men niet studeert aan een kunstvakopleiding:* ooit auditie heeft gedaan of nog wil doen;
- *Indien gekozen om niet naar de kunstvakopleiding te gaan:* de belangrijkste redenen voor deze keuze;
- *Indien geen kunstvakopleiding:* welk deel nog betaald actief is binnen dans/muziek.

Studie aan kunstvakopleiding

Deze vragen gaan over het studeren aan een kunstvakopleiding:

- In welke fase van de studie men is;
- Aan welke kunstvakopleiding zij onderwijs volgen;
- Welk instrument (muziek);
- In welke mate het voortraject aansluit op het niveau van de opleiding;
- *Indien gestopt:* de belangrijkst redenen om te stoppen.

Overgang naar werkveld

Deze vragen gaan over de overgang van afgestudeerd naar vinden van een baan:

- Hoe de overgang van opleiding naar professionele praktijk wordt ervaren;
- *Indien niet doorgestroomd naar BIS:* welke betaalde activiteiten binnen de dans/muziek men bij betrokken is.

Werken bij BIS-instelling

Deze vragen gaan over het wel/niet werken bij een BIS-instelling:

- Welk percentage van afgestudeerden een baan heeft bij een BIS-instelling;
- Type BIS-instelling waar men speelt (muziek);
- Welk instrument (muziek);
- De verhouding tussen Nederlandse en internationale dansers/musici binnen de instelling waar men werkt;
- Welke soort dienstverband(en) men heeft;
- Welke andere betaalde activiteiten binnen de dans/muziek men doet.

Toekomst en verbeter ideeën

Deze vragen gaan over hoe de respondenten hun toekomst zien en wat zij zien als belangrijkste verbeterpunten in de keten:

- Hoe groot men de kans acht om van dans/muziek hun beroep te maken of houden;
- Of men in Nederland wil blijven of naar het buitenland wil;
- Wat er volgens hen beter kan in de keten.

Bijlage 5: bronnen

[1] Dashboard instroom, inschrijvingen en diploma's. (2026, 10 februari). *Vereniging Hogescholen*. https://www.verenigingenhogescholen.nl/kennisbank/feiten-en-cijfers/artikelen/dashboard-instroom-inschrijvingen-en-diploma-s

[2] DAMU. 2006. "Wat is Stichting DAMU?". *Stichting DAMU*. https://stichtingdamu.nl/informatie/.

[3] Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. 2020. *Beleidsregel DAMU-licentie VO 2020*. VO/25234365. Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2020-45577.html.

[4] Roorda, P., Ensink, J., Schoones, B., Smit, I., & Vermeulen, A. (2014). *Inventarisatie toptalentontwikkeling: Een inventarisatie naar de voorzieningen die toeleiden naar het kunstvakonderwijs of beroepsuitoefening in een kunstvak*. Landelijk Kenniscentrum Cultuureducatie en Amateurkunst. https://www.lkca.nl/wp-content/uploads/2020/01/ak_2014_inventarisatie_toptalentontwikkeling_digitaal.pdf

[5] Hartkamp, G. M. (2005). *Het muziekonderwijs in Nederland tijdens de 20e eeuw 'Vak h': Een eeuw muziekonderwijs langs de lat. Van productie naar consumptie?* [Bachelorscriptie, Universiteit Utrecht].

[6] Sap, S. (2022, 7 juni). Dans en onderwijs: Van ruim 50 jaar dansexpressie naar toekomstige onderwijsvernieuwingen. *Kunstzone*. https://kunstzone.nl/dans-en-onderwijs/

[7] Ros, B. 2022. "Kans voor dans op school". *LKCA*. 2022-05-01. https://www.lkca.nl/artikel/kans-voor-dans-op-school/.

[8] Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA). (2025, mei). *Kennissynthese cultuurbeoefening op school en in de vrije tijd*. LKCA.

[9] *Peiling kunstzinnige oriëntatie 2015-2016*. (2016). Inspectie van het Onderwijs. https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/onderzoeken/peil-onderwijs/kunstzinnige-orientatie-2015-2016

[10] Hagenaars, P. 2023. "Om de kwaliteit van de leerkracht. Cultuuronderwijs toen en nu in het pabocurriculum". *Cultuur+Educatie* 22, nr. 63: 8-33.

[11] Termorshuizen, T., Luyten, E., Lommertzen, J., & Notten, N. (2023). *Monitor Cultuureducatie primair onderwijs 2022-2023: Eindrapport*. ResearchNed.

[12] Goossens, L., Neele, A., & Burggraaff, W. (2025). *Kennissynthese cultuurbeoefening op school en in de vrije tijd: Een verzameling van elf jaar Nederlands onderzoek*. LKCA.

[13] Termorshuizen, T., Luyten, E., Lommertzen, J., & Notten, N. (2023). *Monitor Cultuureducatie primair onderwijs 2022-2023: Eindrapport*. ResearchNed.

[14] *#ZLDJongeren&Cultuur - "Netflix, is dat cultuur?*. (2024). HZ University of Applied Sciences. https://publicaties.kczs.nl/zldjongerencultuur-netflix-dat-cultuur

[15] Goossens, L., Neele, A., & Burggraaff, W. (2025). *Kennissynthese cultuurbeoefening op school en in de vrije tijd: Een verzameling van elf jaar Nederlands onderzoek*. LKCA.

[16] Goossens, L., Neele, A., & Burggraaff, W. (2025). *Kennissynthese cultuurbeoefening op school en in de vrije tijd: Een verzameling van elf jaar Nederlands onderzoek*. LKCA.

[17] De Hoog, T., & Swartjes, B. (2026). *Cultuurparticipatie in cijfers: Rapportage over de Vrijetijdsomnibus (VTO) 2024*. Boekmanstichting.

[18] IJdens, T. (2015). *Kunstzinnig en creatief in de vrije tijd: Monitor Amateurkunst 2015*. LKCA.

[19] Goossens, L., Neele, A., & Burggraaff, W. (2025). *Kennissynthese cultuurbeoefening op school en in de vrije tijd: Een verzameling van elf jaar Nederlands onderzoek*. LKCA.

[20] Goossens, L., Neele, A., & Burggraaff, W. (2025). *Kennissynthese cultuurbeoefening op school en in de vrije tijd: Een verzameling van elf jaar Nederlands onderzoek*. LKCA.

[21] Cultuurconnectie. z.j.. "Ledenoverzicht". *Cultuurconnectie*. https://www.cultuurconnectie.nl/dienstverlening/ledenoverzicht.

[22] Landelijk Kenniscentrum Cultuureducatie en Amateurkunst. 2022. *Monitor gemeentelijk beleid cultuureducatie en cultuurparticipatie*. Landelijk Kenniscentrum Cultuureducatie en Amateurkunst. https://www.lkca.nl/publicatie/monitor-gemeentelijk-beleid-cultuureducatie-en-cultuurparticipatie/.

[23] *Monitor gemeentelijk beleid* (1051). (2022). LKCA. https://www.lkca.nl/wp-content/uploads/2022/06/1051_Monitor-Gemeentelijk-Beleid_DEF-1.pdf

[24] De Hoog, T., & Swartjes, B. (2026). *Cultuurparticipatie in cijfers: Rapportage over de Vrijetijdsomnibus (VTO) 2024*. Boekmanstichting.

[25] *Aanbieders in de vrije tijd*. (z.j.). LKCA. https://www.lkca.nl/wp-content/uploads/KS_Aanbieders-in-de-vrije-tijd_DEF.pdf

[26] Kruis, I., & Bisschop Boele, E. (2023). *Veranderende vormen. Inventarisatie instrumentaal/vocaal muziekonderwijs Noord- en Oost-Nederland*. Hanzehogeschool Groningen.

[27] Schaafsma, K., & Zoutman, R., (2017). *Ontwikkeling van talent in de t/dop*. DSP-groep. https://www.dsp-groep.nl/wp-content/uploads/2025/04/17prtopta_Talent_in_de_t-dop.pdf

[28] Kruis, I., & Bisschop Boele, E. (2023a). *Rapport onderzoek muziekscholen* (HANZE230297). Hanze University of Applied Sciences. https://research.hanze.nl/ws/portalfiles/portal/51751196/HANZE230297_Rapport_onderzoek_muziekscholen.pdf

[29] Kruis, I., & Bisschop Boele, E. (2023a). *Rapport onderzoek muziekscholen* (HANZE230297). Hanze University of Applied Sciences. https://research.hanze.nl/ws/portalfiles/portal/51751196/HANZE230297_Rapport_onderzoek_muziekscholen.pdf

[30] Goossens, L., Neele, A., & Burggraaff, W. (2025). *Kennissynthese cultuurbeoefening op school en in de vrije tijd: Een verzameling van elf jaar Nederlands onderzoek*. LKCA.

[31] *Verenigingsmonitor 2024*. (2024). LKCA. https://www.lkca.nl/wp-content/uploads/VerenigingsMonitor_2024.pdf

[32] De Hoog, T., & Swartjes, B. (2026). *Cultuurparticipatie in cijfers: Rapportage over de Vrijetijdsomnibus (VTO) 2024*. Boekmanstichting.

[33] Goossens, L., Neele, A., & Burggraaff, W. (2025). *Kennissynthese cultuurbeoefening op school en in de vrije tijd: Een verzameling van elf jaar Nederlands onderzoek*. LKCA.

[34] Tijdsbesteding: muziekinstrument. (2018). *Boekmanstichting*. https://www.boekman.nl/cultuurindex/participatie/beoefening/tijdsbesteding-muziekinstrument/

[35] Van Der Leden, J. (2018, 9 mei). Meer dansscholen, maar wordt er ook meer gedanst?. *Boekmanstichting*. https://www.boekman.nl/algemeen/aantal-dansscholen-toegenomen-maar-wordt-er-ook-meer-gedanst/

[36] Vinken, H., & IJdens, T. (2014). De slag om de vrije tijd: Cultuurparticipatie en andere vormen van vrijetijdsbesteding. *Zicht op actieve cultuurparticipatie*, 44-48.

[37] *Monitor Amateurkunst*. (2023). LKCA. https://www.lkca.nl/wp-content/uploads/MAK-2023_DEF-en-DT-2.pdf

[38] *#ZLDJongeren&Cultuur - "Netflix, is dat cultuur?*. (2024). HZ University of Applied Sciences. https://publicaties.kczs.nl/zldjongerencultuur-netflix-dat-cultuur

[39] De Hoog, T., & Swartjes, B. (2026). *Cultuurparticipatie in cijfers: Rapportage over de Vrijetijdsomnibus (VTO) 2024*. Boekmanstichting.

[40] Goossens, L., Neele, A., & Burggraaff, W. (2025). *Kennissynthese cultuurbeoefening op school en in de vrije tijd: Een verzameling van elf jaar Nederlands onderzoek*. LKCA.

[41] *Monitor Amateurkunst*. (2023). LKCA. https://www.lkca.nl/wp-content/uploads/MAK-2023_DEF-en-DT-2.pdf

[42] De Hoog, M. 2026. "Vijfduizend uur trainen nog voordat je 10 jaar bent: is dat de enige manier om topvoetballer te worden?". *De Correspondent*, 16 maart 2026. https://decorrespondent.nl/16808/vijfduizend-uur-trainen-nog-voordat-je-10-jaar-bent-is-dat-de-enige-manier-om-topvoetballer-te-worden/84b3759c-c6c4-0703-3f6a-f0372b34192e.

[43] https://nocnsf.nl/topsport/voor-topsporters/regelingen-voor-topsporters/voortgezet-onderwijs-en-topsport

[44] Goossens, L., Neele, A., & Burggraaff, W. (2025). *Kennissynthese cultuurbeoefening op school en in de vrije tijd: Een verzameling van elf jaar Nederlands onderzoek*. LKCA.

[45] Van Den Berg, E., H. Bussink, I. Van Eijkern, J. Knol, M. Van Der Grinten, and E. Kamphuis. 2023. *Resultaten van 10 jaar cultuureducatiebeleid: Periodieke rapportage cultuureducatiebeleid 2013-2022*. 2023-108. SEO Economisch Onderzoek. https://open.overheid.nl/documenten/dpc-ecace0844bc4f3b7aeebcf88cfe5a086b46060ca/pdf.

[46] Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. 2020. *Beleidsregel DAMU-licentie VO 2020*. VO/25234365. Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2020-45577.html.

[47] Schaafsma, K., & Zoutman, R., (2007). *Ontwikkeling van talent in de t/dop*. DSP-groep. https://www.dsp-groep.nl/wp-content/uploads/2025/04/17prtopta_Talent_in_de_t-dop.pdf

[48] European Council. 2000. *Lisbon European Council 23-24 March 2000: Conclusions of the Presidency*. European Parliament. https://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm.

[49] Commissie Veerman. 2010. *Advies van de Commissie Toekomstbestendig Hoger Onderwijs Stelsel*. Commissie Toekomstbestendig Hoger Onderwijs Stelsel. https://ris.utwente.nl/ws/files/5146538/adv-cie-toekomstbestendig-ho.pdf.

[50] Commissie-Dijkgraaf. 2010. *Onderscheiden, verbinden, vernieuwen: De toekomst van het kunstonderwijs. Advies voor een sectorplan kunstonderwijs*. HBO-Raad.

[51] Raad voor Cultuur. 2010. *Brief 'Talentontwikkeling' aan de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap*.

[52] Raad voor Cultuur. 2010. *Talentontwikkeling*. rc-2009.05316/17. Raad voor Cultuur.

[53] Bönhke, H. 2012. *Focus op toptalent: houtskoolschets sectorplan hbo kunstonderwijs 2012-2016*. Vereniging Hogescholen. https://www.verenigingh ogescholen.nl/system/knowledge_base/attachments/files/000/000/076/original/Houtskoolschets_v2.pdf.

[54] Van der Meulen, H., J. De Ranitz, J. Verduyn Lunel, J. Van der Wijk, S. Wuersten, and P. Van Amstel. 2013. *Kiezen en delen: Verslag nulmeting en inventarisatie van ambities in het kader van het Sectorplan hbo kunstonderwijs 2012-2016*. Taskforce Talentontwikkeling.

[55] Westerveld c.s. (2023). *Motie van het lid Westerveld c.s* (Kamerstuk 32 820). Tweede Kamer. https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32820-503.pdf

[56] Commissie Bussemaker. 2026. *ACT! Naar een assertief, collectief en transformatief kunstonderwijs*. Verkenningsrapport-kunstonderwijs-Commissie-Bussemaker. Vereniging Hogescholen. https://www.verenigingh ogescholen.nl/system/knowledge_base/attachments/files/000/001/637/original/2026_Verkenningsrapport-kunstonderwijs-Commissie-Bussemaker_'ACT!'.pdf.

[57] Commissie Bussemaker. 2026. *ACT! Naar een assertief, collectief en transformatief kunstonderwijs*. Verkenningsrapport-kunstonderwijs-Commissie-Bussemaker. Vereniging Hogescholen. https://www.verenigingh ogescholen.nl/system/knowledge_base/attachments/files/000/001/637/original/2026_Verkenningsrapport-kunstonderwijs-Commissie-Bussemaker_'ACT!'.pdf.